

Передмова

Швидкі інтеграційні зміни, характерні для сучасного світу, вимагають від країн високого рівня конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості, макроекономічної та інституційної стійкості. Водночас, поява цілого ряду успішних висхідних країн та їх активне включення у сучасні мережі формування доданої вартості створюють ситуацію, коли результативність та ефективність «старих» чи «традиційних» економічних союзів може бути поставлена під сумнів, а з тим – необхідним стає втілення нових глобальних і трансконтинентальних проектів, що фактично й означає появу нових інтеграційних глобальних проектів.

Одним з таких проектів, спроможним суттєво вплинути на міжнародні економічні відносини, часто розглядається т.зв. Ініціатива шовкового шляху, започаткована Китаєм і спрямована на створення торговельної, інвестиційної, транспортної, культурологічної трансконтинентальної мережі.

Слід зауважити, що в період, коли постсоціалістичні країни готувалися до вступу до ЄС, була проведена велика кількість досліджень з різноманітних питань економічного розвитку та інтеграційних можливостей як для окремих країн, так і певних угруповань (зокрема, країн Вишеградської групи). Активізація Китаю в пострадянських країнах, які можуть скласти ядро нових проектів посилення економічної та інтеграційної спроможності, поки не знаходить належної аналітичної підтримки, що ускладнює пошук належних проектних намірів та застосувань.

Саме на часткове усунення таких упущень і спрямована пропонована робота, в якій основна увага зосереджується на дослідженні та порівнянні макроекономічного та інвестиційного (у т.ч. їх інституційної складової) середовищ. Важливим є вияв позитивних здобутків та негативних втрат, а також складових економічної політики, які призвели чи спонукали до них (здобутків і втрат) і які сприятимуть визначенню напрямів та сфер, де країни-учасники реалізації Ініціативи можуть досягти спільних вигод.

Не зменшуючи вагомості країн, про які йдеться у цій публікації і які відіграють значну роль в успішній реалізації Ініціативи (насамперед, йдеться про країни Центральної Азії та Закавказзя), найбільше уваги приділено окремим аспектам розвитку України, ролі і місця країни у формуванні та реалізації визначного трансконтинентального проекту. Зважаючи на багатоаспектність такого проекту, крім макроекономічного порівняльного аналізу, подані позиції (у форматі авторських статей) провідних вітчизняних фахівців з окремих проблемних питань формування сучасної конкурентоспроможної економіки України.

А.Рачок

Генеральний директор
15.01.2017

Завдання і перспективи інвестиційно-інтеграційного розвитку України

Зміст

Василь Юрчишин . Макроекономічні основи участі країн в інтеграційних проектах. <i>Аналітична доповідь</i>	5
1. Формування нової «нормальності» трансконтинентальної інтеграції	6
2. Головні характеристики зростання пострадянських країн-учасників Ініціативи Шовкового шляху	18
3. Інвестиційні складові формування ВВП	33
4. Монетарні та фіскальні заходи сприяння стабілізації та зростанню	48
Висновки і рекомендації економічної політики	63
 Авторські статті	
Владислав Зимовець . Інвестиційний потенціал України: макрофінансові та інституційні перешкоди	66
Олександр Кілієвич . Професійні компетентності в сфері аналізу політики та практика його виконання: порівняльний приклад України і окремих країн Центральної Азії	87
Сергій Кошовий . Формат взаємодії 16+1: Китай плюс країни Центральної та Східної Європи. Підсумок перших п'яти років співпраці	95
Дмитро Ляпін . Завдання державної політики підтримки розвитку малого та середнього підприємництва в Україні	112

Макроекономічні основи участі країн в інтеграційних проектах

Василь Юрчишин,

директор економічних програм Центру Разумкова

Сучасна світова економіка характеризується активним формуванням нової структури інституційного, інфраструктурного і конкурентного середовищ, вагомою складовою якої є зростання значимості економік висхідних країн, а з тим – посилення їх впливу на динаміку глобальних економічних процесів. Звичайно, такі процеси вимагають значних внутрішніх і зовнішніх інвестицій, а також зміцнення інтеграційних зв'язків і можливостей.

Вагоме значення мають великі висхідні країни, які претендують на роль нових глобальних лідерів і успіх яких зможе посприяти розвитку широкого кола відносно малих країн (для останніх «самостійний вихід» на конкурентні ринки розвинутих країн є ускладненим).

Наголосимо, світова економіка вимагає постійного зміцнення міжнародних економічних зв'язків загалом та інвестиційних зокрема. Відомо, що висхідні країни, яким вдалося підтримати інвестиційну привабливість і не допустити інвестиційного обвалу в період глобальної кризи, досягли значно кращих результатів (порівняно з рештою країн) посткризового відновлення – вищих темпів економічного зростання, посилення конкурентних позицій, розширення інтеграційних можливостей. Більше того, економічному зміцненню в провідних висхідних країнах сприяло включення їх національних інвестиційних потоків у світові, а також активне залучення до їх власних мереж формування доданої вартості бізнес-середовищ партнерських (переважно, також висхідних) країн.

Хоча у кризовий та посткризовий періоди поновились певні протекціоністські настрої, проте, водночас, поглиблюється розуміння необхідності для подальшого розвитку і розширення транснаціональних виробничих та інфраструктурних проектів, що означатиме й новий рівень сучасних інтеграційних процесів.

Однією з найбільш перспективних глобальних інтеграційних моделей справедливо вважається ініціатива формування і реалізації трансконтинентального проекту Нового шовкового шляху. Не викликає сумніву, що цей проект зможе дійсно оновити систему міжнародної торгівлі, інвестиційних потоків, конкурентних середовищ, інтеграційних мереж тощо.

Ця доповідь і присвячена аналітичному дослідженню макроекономічного стану і розвитку пострадянських країн, які можуть стати активними учасниками реалізації вказаної ініціативи. Слід зауважити, що представлену аналітичну доповідь доречно розглядати лише як перший етап системного дослідження економічного та інституційного впливу, вигод і ризиків для країн-учасниць.

1. Формування нової «нормальності» трансконтинентальної інтеграції

Світова економіка послідовно долає наслідки глобальної кризи 2008-2009рр. Хоча середньорічні темпи економічного зростання посткризового періоду залишаються нижчими, порівняно з показниками докризового десятиліття (3,5% проти 4,2%), проте можна стверджувати, що ризики нових глобальних рецесійних виявів з року в рік зменшуються¹.

При цьому, звичайно, оновлюване економічне середовище формує й нові виклики, недооцінка яких може призвести до нових кризових втрат, проте вчасне та кваліфікаційне їх врахування та обмеження дозволить задіяти належні джерела зростання і розвитку.

Структурне оновлення глобальної економіки. Глобальне економічне середовище висуває додаткові **вимоги до складових економічного відновлення і довгострокового зростання**. Насамперед, у частині завоювання країнами належних позицій у т.зв. глобальних ланцюгах доданої вартості (*Global Value Chain*), за яких у виробничі, технологічні та маркетингові процеси залучається дедалі більша кількість компаній та країн (і при цьому домінуючими залишаються транснаціональні корпорації). А відтак місце у таких ланцюгах є визначальною рисою як конкурентної, так і інтеграційної спроможності окремих країн чи їх економічних союзів та об'єднань².

Вважається, що вагомість країни у світовому поділі праці можна оцінити через т.зв. *Індекс участі країни в глобальних ланцюгах доданої вартості*³, що, водночас, може слугувати певним мірилом конкурентоспроможності її (країни) економіки. Так, найвищі значення індексів серед розвинутих країн мають Південна Корея, Фінляндія, Швейцарія, Німеччина, висхідних країн – Малайзія, Таїланд, конкурентні позиції яких також не піддаються сумніву.

¹ Ми дотримуємося переважно саме такої позиції, хоча й існує протилежна точка зору, згідно з якою глобальна економіка перебуває під тиском нових ризиків і дедалі більше охоплюється новими кризовими хвилями.

² Слід зауважити наступне. Дедалі частіше поширюється положення про те, що сьогодні у світі «традиційна» конкуренція товарів, послуг, інших продуктів діяльності швидко девальвується. На заміну приходять конкуренція моделей і систем управління, на рівні як корпоративного сектору, так і державного управління. – Див., зокрема: Калита П. Украина и четвертая промышленная революция: угрозы и возможности. – <http://www.ukrrudprom.com/digest/>. Втім, це, вірогідно, цілком узгоджується з розширенням і підвищенням значимості інтеграційних міжкраїнових процесів, що дійсно вимагає нових рівнів управління.

³ Вимірюється як частка (у %) іноземних проміжних товарів плюс вироблені всередині країни проміжні товари, які використовуються в експорті «третіх» країн, у загальному експорті країни. – Докладніше див.: Перспективи входження України у ринки висхідних країн. / *Наук. ред. В.Юрчишин*. – К.: Центр Разумкова, 2015, 124с.

Зазначимо, що якщо упродовж останніх десятиліть минулого століття переважно відбувалася концентрація виробництв, що дозволяло широко використовувати абсолютні та відносні переваги окремих країн (доступ до сировинних ресурсів, наявність дешевої робочої сили), то до **характерних рис нинішніх економічних інтеграційних процесів** належать:

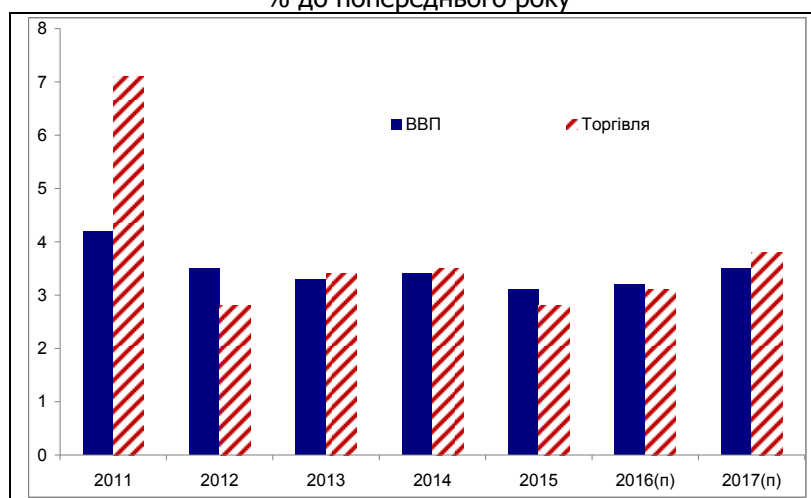
- **розширення і подовження ланцюгів доданої вартості**, за якого відбувається не лише регіональне, але навіть трансконтинентальне залучення компаній і країн;
- періодичне **зміщення ланок таких ланцюгів**, зважаючи на рівень розвитку окремих країн-учасниць. Так, якщо початково значна частка виробничих процесів була зосереджена в Японії, далі лідерство захопили «азійські тигри» і Китай, то сьогодні дедалі активніше залучаються інші країни Південно-Східної Азії;
- **посилення інвестиційної складової** у формуванні ланцюгів доданої вартості. Для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності дедалі більшого значення набуває не лише переміщення товарів, сировини, напівфабрикатів та інших складових виробничих процесів, а саме їх (процесів) упереджуюче інвестиційне забезпечення. Тому **взаємне «проникнення» інвестицій**, злиття та поглинання бізнесів партнерських країн продовжуватиметься і розширюватиметься й надалі;
- **інституційна підтримка** формування, результативності та ефективності спільної діяльності партнерських країн, а також стимулювання подальшого залучення людського та фінансового капіталу для вдосконалення бізнес-функціонування, насамперед, у частині уникнення подвійного оподаткування, взаємного захисту інвестицій, гарантування безпеки прямих іноземних інвестицій, належного залучення робочої сили тощо.

Слід, однак, визнати, що глобалізаційні процеси у посткризовий період дедалі частіше піддаються ревізії. Криза 2008-2009рр. викликала масштабну переоцінку цілей, стимулів, складових економічної інтеграції, як у розвинутих, так і у висхідних країнах. Значною мірою це зумовлено тим, що зовнішньоекономічна зорієнтованість та відкритість економіки робить її (економіку) більш залежною і від зовнішньої кон'юнктури, а відтак посилює ризики «імпорту» зовнішніх негараздів. Втім, незважаючи на виклики, **економічна інтеграція залишається ключовою ланкою стратегії зростання і розвитку.**

Говорячи про новітні виклики, слід вказати на те, що у кризовий період в якості одного з «оновлених» напрямків економічної політики часто застосовувались елементи політики протекціонізму (для захисту внутрішніх ринків і національних виробників). Проте, саме **включеність** виробництв і країн **до глобальних ланцюгів значною мірою обмежує рамки застосувань протекціоністських заходів**, оскільки «захист» від імпорту може підірвати можливості для експорту (внаслідок здорожчання виробничих складових).

При цьому, однак, певне занепокоєння міжнародних експертів викликає відносно незначне відновлення світової торгівлі, яка у докризовий період виступала локомотивом прискорення світової економіки. Так, останніми роками реальні показники темпів нарощування торгівлі знаходяться приблизно на рівні зростання світового ВВП (діаграма «Зростання світового ВВП і торгівлі»⁴).

**Зростання світового ВВП і торгівлі,
% до попереднього року**

Між тим, якщо номінальний глобальний ВВП (за поточними курсами валют) зростає з \$65,6 трлн. у 2011р. до прогнозних \$77,8 трлн. у 2017р., то вартісні світові обсяги експорту товарів і послуг навіть дещо зменшаться – з \$22,2 трлн. до \$21,7 трлн., відповідно.

Така суперечність пов'язана з **різким падінням вартості сировинних ресурсів** (насамперед, нафти) на світових ринках у 2014-2016рр. Звичайно, подібні цінові коливання можуть слугувати базисом швидкого нарощування вартісних показників міжнародної торгівлі у середньостроковій перспективі за відновлення зростаючих котирувань енергетичних ресурсів (хоча за переважними оцінками найближчими роками зростання вартості біржових товарів не буде значним). Проте, вірогідно, найближчим часом світова торгівля не зможе відігравати роль глобального прискорювача, що може також гальмувати світову економічну динаміку і ефективність розподілу праці.

У якості «компенсації» за погіршення динаміки міжнародної торгівлі у посткризовий період чітко проявилась ще одна особливість сучасних світогосподарських зв'язків. Обсяги торгівлі між висхідними країнами (по т.зв. осі «Південь-Південь») послідовно нарощуються, темпи як експорту, так

⁴ World Economic Outlook (випуски різних років). – <https://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29>. [WEO]

і імпорту висхідних країн помітно перевищують відповідні темпи розвинутих країн (таблиця «Зростання обсягів торгівлі розвинутих та висхідних країн»⁵).

Звичайно, вагомим чинником такої випереджальної динаміки є те, що економічне зростання у великих успішних висхідних країнах (насамперед, Китаї, Індії) суттєво перевищує зростання у найбільших розвинутих країнах, які визначають глобальні попит і пропозицію.

**Зростання обсягів торгівлі розвинутих та висхідних країн,
% до попереднього року**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Експорт</i>							
розвинутих	-11,8	12,3	6,3	2,0	3,1	3,3	3,2
висхідних	-7,7	13,6	7,4	4,4	4,6	3,4	5,3
<i>Імпорт</i>							
розвинутих	-12,2	11,7	5,5	0,9	2,1	3,3	3,3
висхідних	-7,9	14,1	9,8	6,0	5,5	3,7	3,5

Зростанням обсягів взаємних торгівлі та інвестицій висхідні країни можуть вирішувати не лише завдання підтримки конкурентоспроможності і нарощування поточних доходів, але й **опікуватись диверсифікацією** як експортної продукції, так і ринків, що стане **додатковим глобальним стабілізаційним фактором**. Вирішення завдань диверсифікації лежить у напрямі інституційної підтримки взаємної торгівлі та інвестицій, зокрема, у частині⁶:

- **пошуку партнерів** як для національних виробників та інвесторів за кордоном, так і для іноземних економічних агентів у власній країні;
- **інформаційної та юридичної підтримки**, а також забезпечення повною та відкритою інформацією стосовно специфіки окремих ринків та країн;
- **зниження чинників та складових цінової дискримінації** як експортерів, так і імпортерів товарів, послуг та інвестицій;
- підтримки проектів, пов'язаних з **вдосконаленням телекомунікаційних, транспортних, митних, портових послуг, логістичних вузлів** тощо.

Посилення експансії Китаю та вигоди для висхідних країн. Звичайно, сьогодні лідером у розширенні світової торгівлі залишатиметься Китай, який, попри кризові процеси в багатьох країнах, продовжує **торговельну та інвестиційну експансію**. І одним з найпривабливіших напрямів такої

⁵ [WEO].

⁶ Див. докладніше: Кануто О. Глобальные проблемы интеграции. – <http://www.vsemirnyybank.org/ru/news/speech/2013/01/16/>.

Перспективи входження України у ринки висхідних країн. / *Наук. ред. В.Юрчишин*. – К.: Центр Разумкова, 2015, 124с.

експансії залишаються країни ЄС. Поглибленням торговельних зв'язків з країнами Європи Китай очікує отримати вагомі потенційні вигоди, оскільки ЄС є одним з його найбільших торговельних партнерів. Так, у 2013р. із загальносвітового експорту Китаю, обсягом \$2,21 трлн., експорт до ЄС перевищував \$370 млрд. А весь імпорт Китаю складав \$1,95 трлн., при цьому імпорт з ЄС сягав майже \$200 млрд. Такі ж пропорції, вірогідно, зберезуться і найближчим десятиліттям.

Водночас, **дедалі більшого значення** для економічної експансії Китаю набувають **країни Центральної та Східної Європи (ЦСЄ)**⁷, економічна динаміка яких останніми роками є значно кращою, порівняно із «старими» країнами ЄС. Так, у 2015р. обсяги торгівлі між Китаєм і 16 країнами ЦСЄ⁸ досягли \$56,2 млрд. (зростання на понад чверть порівняно з 2010р.). Інвестиції Китаю до вказаних країн перевищили \$5 млрд., а з країн ЦСЄ до Китаю склали \$1,2 млрд.⁹

Тому вдосконаленню шляхів доставки товарів за маршрутами Китай-ЄС загалом і Китай-ЦСЄ зокрема надається прискіплива увага¹⁰. Між тим, глобальні виклики сучасності актуалізують пошук альтернативних шляхів доставки товарів, а також можливості розширення участі нових країн у транскордонній торгівлі, у т.ч. з врахуванням нових геополітичних і геостратегічних трансформацій. Так, загострення конкуренції висуває потреби

⁷ Докладніше див. статтю С.Кошового «Формат взаємодії 16+1: Китай плюс країни Центральної та Східної Європи. Підсумок перших п'яти років співпраці», розміщену у цьому виданні.

⁸ До вказаних країн (CEE-16) належать: Албанія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія, Чорногорія.

⁹ '16+1' mechanism opens up new chapter of China-CEE cooperation. – http://www.china-ceec.org/eng/zdogjhz_1/t1413792.htm. Див. також: Гончарук А., Кошовий С. Шовковий шлях: від концепції до практичних кроків (формат взаємодії (16+1). – <http://www.tianxia.link/uk/article/>.

¹⁰ До останнього часу лівова частка китайських експортних товарів на ринки ЄС транспортувалися морським шляхом. При цьому товари, які вироблялися у західних регіонах КНР, спершу залізницею доставляли на східне узбережжя, а вже потім морськими шляхами до країн світу, в т.ч. Європи. Загалом морські перевезення є відносно дешевшими і звільняють від необхідності проходження митних процедур на кордонах країн, територією яких відбувається транзит. Для держав-членів ЄС морські доставки потребують митного контролю лише в країні ЄС, яка має вихід до морських шляхів.

Оскільки переважна більшість товарів, що транспортуються між Китаєм і Європою не мають короткого терміну придатності (обладнання, електроніка, одяг та інші товари кінцевого призначення), власників товару загалом влаштовують морські перевезення, оскільки транспортування наземним транспортом є суттєво дорожчим, а необхідність проходження митних та прикордонних процедур суттєво зменшує привабливість сухопутного маршруту. Проте, звичайно, географічні та часові вимоги посилюватимуться. – Див. докладніше: Перспективи входження України у ринки висхідних країн. / *Наук. ред. В.Юрчишин*. – К.: Центр Разумкова, 2015, 124с.

у швидкому транспортуванні великих обсягів сировини і виробів. А **посилення політичної та військової напруги**, а також високі ризики її продовження і розширення на нові країни і регіони спонукає до **пошуку нових трансконтинентальних проектів**, які могли б підтримати економічні зв'язки між партнерськими країнами навіть за несприятливого геополітичного і геоекономічного середовища.

Китай шукає нові оптимальні шляхи доставки товарів до Європи і робить значні інвестиції в інфраструктуру держав, які мають значний потенціал для розвитку або через які може відбуватися транзит¹¹. Вже сьогодні Китай активізує впровадження масштабних інфраструктурних проектів у ЦСЄ¹², що дозволить забезпечити надійність транспортних перевезень.

У цьому контексті вже кілька років обговорюється і почала практично втілюватись ініціатива Китаю **створення Економічного поясу Шовкового шляху**¹³, складовою якого стає Новий шовковий шлях (НШШ). Вагому роль у транспортуванні вантажів по **маршруту Китай-ЄС** відіграє міжнародна організація *TRACECA*, членами якої є 13 країн, включаючи Україну¹⁴. В рамках *TRACECA* і у контексті НШШ **відпрацьовується декілька транспортних коридорів**, які враховують як географічні особливості країн-учасниць, так і політико-економічні можливості інтеграційного зміцнення.

Перший, на сьогодні вже частково працюючий і економічно найвигідніший – через Казахстан, Росію, Білорусь. *Другий* – через країни Центральної Азії (включаючи Казахстан) та Закавказзя, країни Центральної та Східної Європи (включаючи Україну). Хоча цей варіант на сьогодні є дорогим, проте він проходить через динамічні висхідні пострадянські країни, залучення яких має призвести до суттєвого зростання вигод всіх країн-учасниць вже у середньостроковій перспективі. *Третій* – через географічно і політично складні території Афганістану, Ірану, Туреччини, і на сьогодні виглядає примарно.

У стратегії *TRACECA* основний акцент робиться на створенні стійкого інфраструктурного ланцюга перевезень із подальшим інтегруванням в систему транс'європейських транспортних мереж. Вочевидь, проект *TRACECA* цілковито співвідноситься з китайською ініціативою НШШ. Китай вже створив Фонд для реалізації інфраструктурного проекту в рамках НШШ обсягом понад

¹¹ China's New Grand Strategy for Europe. – <http://www.tnc-online.net/pic/20150207120233561.pdf>.

¹² Export strengths and competitiveness of China and CESEE in the EU-15 Market. – <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1559.pdf>.

¹³ Прекрасные перспективы и практические действия по совместному созданию Экономического пояса Шелкового пути и морского шелкового пути XXI века. – Сайт Міністерства закордонних прав Китаю. – <http://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/t1254925.shtml>.

¹⁴ Організація *TRACECA* офіційно має статус міждержавної комісії. Див.: *TRACECA: Transport Corridor Europe-Central Asia*. – <http://www.traceca-org.org>.

\$40 млрд.¹⁵, а також Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ) з капіталом \$100 млрд.¹⁶ І сьогодні залучення країн Центральної Азії та Закавказзя в інвестиційні проекти Китаю загалом і НШШ зокрема відбувається прискореними темпами.

Ряд пострадянських країн, які активно зацікавлені у розвитку НШШ (зокрема, Азербайджан, Грузія, Казахстан) увійшли до складу засновників АБІІ¹⁷. Країни-акціонери банку (частка у капіталі банку визначається на основі ВВП країн-учасниць) зможуть впливати на вироблення економічної та інвестиційної політики (у регіоні Закавказзя і Центральної Азії, у т.ч. проекті НШШ).

Взагалі, нинішня експансія Китаю, хоча й містить високі ризики, проте, водночас, відкриває широкі можливості для висхідних країн бути залученими до трансконтинентальних інтеграційних проектів, одним з яких є НШШ. Більше того, **вигоди для окремих учасників можуть сформувати синергетичний ефект** примноження добробуту і покращення перспектив розвитку.

Звичайно, для цього мають бути визначені абсолютні та відносні виробничі, торговельні, інвестиційні, комунікаційні та логістичні переваги, на основі яких зможуть бути чітко **сформовані спільні можливості та вигоди**. Нагадаємо, у період інтеграції країн ЦСЄ до входження в ЄС значна кількість аналітичних досліджень була присвячена саме різноманітним питанням макроекономічної стабілізації, зближення інститутів, формування спільного бачення та механізмів розв'язання суперечностей. На жаль, поки вкрай мало подібних досліджень стосуються інтеграційних процесів в контексті Ініціативи шовкового шляху на пострадянських теренах.

Тому звернення до порівняльного **аналізу макроекономічного розвитку, інвестиційного середовища та інституційних засад** підтримки інтеграційного розширення країн, які мають стати активними учасниками НШШ, насамперед країн найбільш перспективного трансконтинентального інфраструктурного проекту – Казахстану, країн Закавказзя (Азербайджану і Грузії), України (АГКУ)¹⁸, на нашу думку, є важливим та актуальним, а з тим –

¹⁵ Silk Road Fund. – <http://www.silkroadfund.com.cn/enweb/23773/index.html>.

¹⁶ The Asian Infrastructure Investment Bank. – <http://euweb.aiib.org/html/aboutus/introduction/aiib/?show=0>.

¹⁷ Сьогодні акціонерами банку є 57 країн, серед найбільших – Китай, Індія, Росія, Німеччина, інші європейські країни. Статутний капітал АБІІ складає \$100 млрд. Китаю належить найбільший портфель, що дозволяє йому накладати вето на рішення установи. Міжнародні експерти зазначають, що АБІІ зможе стати конкурентом МВФ, Світового банку і ЄБРР. Докладніше див. статтю С.Кошового «Нова геоекономічна конфігурація Євразійського простору: «Один пояс, один шлях»». – Перспективи входження України у ринки висхідних країн. / *Наук. ред. В.Юрчишин*. – К.: Центр Разумкова, 2015, 124с.

¹⁸ Інші пострадянські країни Центральної Азії також виявили зацікавленість в участі у проекті НШШ. Зокрема, Киргизія, Таджикистан, Узбекистан також належать до

сприятиме більш змістовному усвідомленню значимості перетворень, пов'язаних з необхідністю реалізації трансконтинентального проекту НШШ.

Нагадаємо, що близьку «географію» мало інтеграційне об'єднання ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова)¹⁹, проте воно відігравало радше політизовану роль і не змогло стати надійним інструментом економічного розвитку, насамперед внаслідок відсутності реальної системної об'єднуючої ідеї.

Стратегічні наміри окремих країн Закавказзя, Центральної Азії та України. Слід нагадати, що після розвалу Радянського Союзу (з його єдиною централізованою системою управління як на політичному, так і економічному рівні) нові країни (колишні республіки):

- зіштовхнулися із глибоким **кризовим шоком**, який продовжувався практично до кінця 1990-х років;
- не мали належних інститутів і практик формування ринкової економіки, надійних джерел фінансових ресурсів;
- залишалися значною мірою **під впливом Росії**, яка, своєю чергою, також мала значні економічні проблеми (зокрема, руйнівна криза 1998р.);
- слабо були залучені до діяльності міжнародних фінансових інститутів, торговельно-економічних союзів тощо.

В таких умовах політичні еліти нових пострадянських країн намагалися **знайти нові стратегічні орієнтири** для відновлення економічного зростання і прискорення розвитку. Серед **найуспішніших країн** (що виникли на теренах СРСР, окрім країн Балтії) виокремлюється **Казахстан**. Хоча країна продовжила зорієнтовуватись на Росію (у т.ч. участю у ЄврАзЕС, Митному союзі тощо), проте економічна значимість останньої послідовно зменшувалась. Так, якщо частка Росії у зовнішній торгівлі Казахстану у 1992р. складала близько 80%, то у 2008р. знизилась до 30% (загальних обсягів)²⁰.

Водночас, Казахстан примножив зусилля, спрямовані на **нові інтеграційні процеси**. Так, країна:

- активізувала економічну спрямовані на ЄС, який сьогодні став найбільшим зовнішньоторговельним партнером – понад 40% загальних обсягів зовнішньої торгівлі;

засновників АБІІ і також дедалі активніше залучаються до реалізації Ініціативи, з врахуванням сучасних засад ухвалення рішень. Докладніше див. статтю О.Кілієвича «Професійні компетентності в сфері аналізу політики та практика його виконання: порівняльний приклад України і окремих країн Центральної Азії», розміщену у цьому виданні.

¹⁹ Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ була створена як міжнародна регіональна організація. – <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/>.

²⁰ Kazakhstan's Strategic Significance. – <http://www.eurodialogue.eu/>.

- значно посилила економічне співробітництво з Китаєм (сьогодні є третім за обсягами зовнішньої торгівлі Казахстану), останній розглядає Казахстан як найвагомішого економічного і безпекового партнера в Центральній Азії;
- надала найширші можливості для входження іноземних інвесторів, насамперед США (прямі інвестиції якого перевищили \$15 млрд. і складають близько третини загального припливу).

Більше того, сьогодні зусилля керівництва Казахстану загалом спрямовані на створення в країні до 2050р.²¹ сучасної розвинутої економіки, зокрема й на досягнення однієї з найамбітніших цілей – сформувати один з найпотужніших у регіоні логістичних центрів між Сходом і Заходом²², який стане центральною ланкою у проекті Нового шовкового шляху.

Азербайджан також працює над реалізацією трьох стратегічних напрямів – ЄС, Євразійський економічний союз (очолюваний Росією) та Новий Шовковий шлях, водночас, підкреслюючи «рівновіддаленість» від них (очікуючи отримати вигоди саме від власної нейтральності)²³. Поки **економічні зв'язки** Азербайджану з країнами ЄС **вкрай обмежені**, а експортні вигоди країна отримує фактично лише за рахунок поставок нафти. Країна також досить обережно ставиться до російського напрямку, насамперед, зважаючи на позицію Росії (військової підтримки Вірменії) у т.зв. карабаському конфлікті. Економічні контакти Азербайджану з Китаєм також були доволі обмеженими, а тому Ініціатива шовкового шляху, яка має сприяти входженню країни до великих інтеграційних проектів, отримала позитивну підтримку в країні.

Звичайно, сьогодні, в питанні стратегічних напрямів розвитку Азербайджану, йдеться про, *по-перше*, значне розширення і покращення не лише економічних, але й політичних стосунків з Китаєм та ЄС, *по-друге* – посилення участі країни в реалізації проектів НШШ, що стане одним з вагомих чинників розвитку країни загалом²⁴.

Грузія належить до країн, чий досвід трансформаційних перетворень гідний наслідування. Цілеспрямовані зусилля країни, насамперед, у розвитку бізнес-середовища (у т.ч. з врахуванням досвіду успішних пост-соціалістичних країн ЦСЄ²⁵), а також входження до ЄС²⁶, сьогодні є загальновизнаними (у т.ч. завдяки послідовному виконанню узгоджених планів інституційних змін²⁷).

²¹ Казахстан 2050. – <https://strategy2050.kz/>.

²² Between East and West: Kazakhstan's development along China's new Silk Road. – http://www.osce-academy.net/upload/file/Between_East_and_West.pdf.

²³ Valiev A. Azerbaijan: Perspectives on Eurasian integration. – <http://www.ecfr.eu/article/>.

²⁴ Azerbaijan: Country Partnership Strategy (2014-2018). – <https://www.adb.org/documents/>.

"Azerbaijan 2020: look into the future" concept of development. – http://www.president.az/files/future_en.pdf.

²⁵ Lessons learned for Georgia: The experience of visegrad Countries in economic approximation with the EU. – <http://www.ceid.hu/wp-content/uploads/2014/>.

Хоча останніми роками в країні поглибилися певні політичні суперечності (у т.ч. внаслідок посилення російського тиску), проте країна послідовно продовжує докладати значних зусиль, спрямованих на **виконання зобов'язань в рамках Угоди про асоціацію ЄС-Грузія**²⁶. У цьому контексті, зважаючи на транзитні можливості держави, рівень інвестування і розвитку портів на Чорному морі, країна зможе займати гідну нішу у реалізації проекту НШШ.

Для **України важливість НШШ** як складової інтеграційного прискорення, не підлягає сумніву. Більше того, **Асоціація України з ЄС** є вагомим чинником і стимулом розширення і зміцнення інтеграційних процесів²⁷. На жаль, поки визначеність України у втіленні проекту НШШ залишається радше декларативною. Так, Україна не виявила зацікавленості чи можливості у входженні в акціонерний капітал АБІІ, що вже незабаром може обмежувати інвестиційні можливості країни. Низка стримуючих факторів не дозволяє **прискорено сформувати належну інфраструктуру**, яка охоплювала б українські порти на узбережжі Чорного моря і була б належним чином включена до системи транспортних магістралей до північних і західних кордонів країни.

Актуальність таких завдань для України дедалі зростає, зважаючи на значні накопичені диспропорції, що суттєво гальмують економічне відновлення, витісняють країну на узбіччя сучасних світових процесів. Насамперед, змін потребує **формування інституційного базису конкурентоспроможної економіки, зміцнення підприємницького та інвестиційного потенціалу**, розвитку бізнесу загалом та малого і середнього зокрема³⁰.

Слід визнати, що в контексті реалізації трансконтинентального проекту НШШ Україні треба якнайшвидше долати нинішні упущення, щоб зміцнити економічний потенціал країни, сприяти її входженню до світового інтеграційного простіру, **посилити позиції на висхідних ринках**, зокрема в напрямках³¹:

²⁶ Угода про асоціацію ЄС-Грузія. – Official Journal of the European Union, <http://www.3dcftas.eu/system/tdf/EU-Georgia>.

²⁷ Council of Europe Action Plan for Georgia 2016-2019. – <https://rm.coe.int/>.

²⁸ Emerson M. An Introduction to the Association Agreements between the EU and Georgia, Moldova and Ukraine. – <http://www.3dcftas.eu/system/tdf/Introduction>.

²⁹ Угода про асоціацію Україна-ЄС. – Official Journal of the European Union, http://www.3dcftas.eu/system/tdf/EU-Ukraine%20AA_1.pdf?file=1&type=node&id=139&force=.

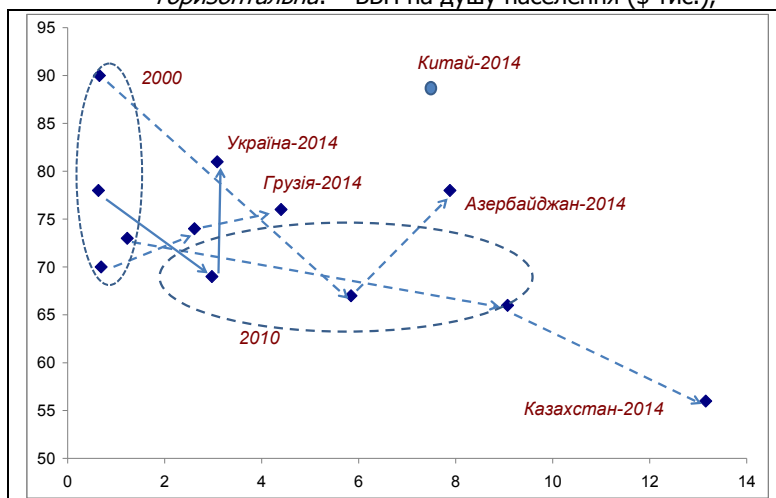
³⁰ Докладніше див. статті В.Зимовця «Інвестиційний потенціал України: макрофінансові та інституційні перешкоди» та Д.Ляпіна «Завдання державної політики підтримки розвитку малого та середнього підприємництва в Україні», розміщені у цьому виданні.

³¹ Див. докладніше: Перспективи входження України у ринки висхідних країн. / *Наук. ред. В.Юрчишин*. – К.: Центр Разумкова, 2015, 124с. – http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1249.

- використання транспортного потенціалу України і наближення його до транспортної спроможності країн ЦСЄ³²;
- входження України до **структурних, виробничих та обслуговуючих мереж** інших країн, які відіграють важливу роль у НШШ, насамперед, Казахстану і країн Закавказзя;
- безпосереднього наближення України до китайської економіки, шляхом **розширення торгівлі та взаємних інвестицій**, насамперед, з врахуванням перспектив зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, Україною та Канадою.

Таким чином, наступні розділи і будуть присвячені аналізу макроекономічного середовища, виявленню тих сфер, де кожна країна має абсолютні і відносні переваги, включаючи інституційне забезпечення. Зрештою, це дозволить **сформулювати напрями дій**, які сприятимуть як вдосконаленню бізнес-та інвестиційного середовища, так і систем управління на приватному і публічному рівнях в окремих країнах, а також можливостях взаємного посилення. І, звичайно, **певним чином більше уваги приділятиметься Україні**.

Показники країн в ІРЛП,
Вертикальна вісь: місце країни в ІРЛП (нижчі місця – кращий стан),
горизонтальна: – ВВП на душу населення (\$ тис.),

Слід одразу зазначити, що економіки пострадянських країн, хоча й здійснили складні трансформації, проте поки не можуть розглядатись як беззаперечно міцні та стійкі. Так, країни АГКУ, за винятком Казахстану, практично не

³² Див., зокрема: Hamed A. Ukraine Transport Strategy Alignment within the context of EU Integration. – <http://www.slideshare.net/cityprojectdevelopment/>.
 Support to the transport strategy of Ukraine until 2020. – <http://www.transport-ukraine.eu/sites/default/files/images/>.

змінити свої позиції в одному з найвідоміших індексів – **Індексу ООН розвитку людського потенціалу** (ІРЛП) (більш відомий як Індекс людського розвитку – Human Development Index (HDI)) (діаграма «*Показники країн в ІРЛП*»³³). Країни упродовж півтора десятиліття залишились на «традиційних» (для них) рейтингових місцях – у досить вузькому діапазоні 75-85. Лише Казахстану вдалося певним чином покращити власні позиції, хоча, зважаючи на високі експортно-сировинні доходи країни, вказане покращення могло б бути вищим. Тут чітко видно втрати **України** – маючи **достатньо сприятливі «стартові» умови** для розвитку³⁴, країна не тільки не змогла добитися належного економічного прискорення, але й зазнала великих втрат у якості життя, що відкинуло країну у другу половину рейтингу ІРЛП.

На завершення цього підрозділу зробимо ще одне загальне **зауваження**. В епоху глобалізації **економічна інтеграція**, яка проявляється у прискоренні і розширенні торговельних потоків, перетоків капіталів, міграційних процесів, звичайно, спричиняє стрімке **підвищення життєвих стандартів**, зниження рівня бідності, покращення освіти, кращого забезпечення охорони здоров'я³⁵. Однак, соціально-економічні досягнення можуть супроводжуватись посиленням політичних протистоянь, спроб вирішення внутрішніх проблем через провокування міжнародних конфліктів та військових агресивних дій.

Поряд з цим, світова практика свідчить, що, **чим ширші і міцніші країна має економічні інтеграційні зв'язки, тим у більшій безпеці** вона може почуватися. Країна ж, яка не визначилась у своїх міжнародних та інтеграційних пріоритетах, ризикує потрапити під політичний чи навіть військовий тиск недобросовісних сусідів. Україна сповна відчула на собі нищівні наслідки агресивної політики країни, яка, здавалося мала б стати гарантом миру і непорушності кордонів у повоєнній Європі. На жаль, далеко не виключені сценарії розширення подібної агресивної політики й на інші країни колишнього СРСР. І питання **чи зможуть міцні інтеграційні зв'язки стати чинниками недопущення катастрофічних сценаріїв**, на жаль, залишається відкритим.

³³ UNDP Human Development Reports (випуски різних років). – <http://hdr.undp.org/en/reports>.

³⁴ Так, у 1990р. Україна мала порівняльні з європейськими постсоціалістичними країнами показники як в ІРЛП, так і ВВП на душу населення, а серед країн колишніх республік СРСР, потенціал України для успішних ринкових перетворень, за міжнародними оцінками, розглядався як найвищий.

³⁵ Wong R. Is the age of Milton Friedman's dream of global integration and free markets coming to an end? – <http://www.scmp.com/business/global-economy/article/2029004/>.

2. Головні характеристики зростання пострадянських країн-учасників Ініціативи Шовкового шляху

Як вказувалось, серед країн, що задекларували зацікавленість і причетність до Ініціативи Шовкового шляху і створення інфраструктурного коридору від Китаю до країн Центральної та Східної Європи, виокремлюється четвірка країн – Азербайджан, Грузія, Казахстан, Україна (АГКУ). Саме цим країнам може належати провідна роль у реалізації чи не найперспективнішої у довгостроковому аспекті «гілки» Шляху. Вказані країни поки продовжують (з різним ступенем успіху) трансформаційні пострадянські процеси. Однак, зрозуміло, щоб вони (країни) дійсно стали ваговою складовою трансконтинентального проекту, **необхідною умовою є міцне суспільно-економічне середовище, характерною ознакою якого є високий рівень макроекономічної стійкості, а також інтеграційної та інвестиційної активності.** Тому в цьому підрозділі увага концентрується саме на означенні макроекономічних та окремих інституційних особливостей чотирьох вказаних країн.

Економічне зростання. Стосовно розвитку країн АГКУ можна виокремити два «системні» періоди. *Перший* – пострадянський, з початку і до кінця 1990-х років – характеризувався жорсткими трансформаційними процесами і формуванням сучасного економічного та інституційного базису економічних ринкових засад. Всі країни упродовж цього періоду, внаслідок неготовності та затягування трансформаційних процесів (переходу від т.зв. соціалістичної системи господарювання до формування ринкових засад), зазнали значних соціально-економічних втрат і лише на рубежі століть спромоглися вийти на позитивну динаміку розвитку.

Упродовж *другого періоду* – з початку нинішнього століття і до теперішнього часу – країни, з різним рівнем успіху, утворювали сучасні соціально-економічні інститути, які надавали б можливості запроваджувати політики стійкого довгострокового зростання і розвитку, послідовного підвищення добробуту. Особливо важливою є посткризова частина другого періоду (з 2010р.), коли, *з одного боку*, у кожній країні вже формувався базис сучасного господарювання, *з іншого* – кожна з них мусила віднаходити власні специфічні заходи стабілізаційної політики.

У докризовий період 2000-2008рр. країни АГКУ мали близьку економічну динаміку з середньорічним зростанням близько 7% (діаграма «Зростання реального ВВП»³⁶). Лише Азербайджан завдяки сприятливій ціновій динаміці на нафту упродовж 2005-2007рр. стрімко наростив доход країни (середньорічне зростання – понад 30%).

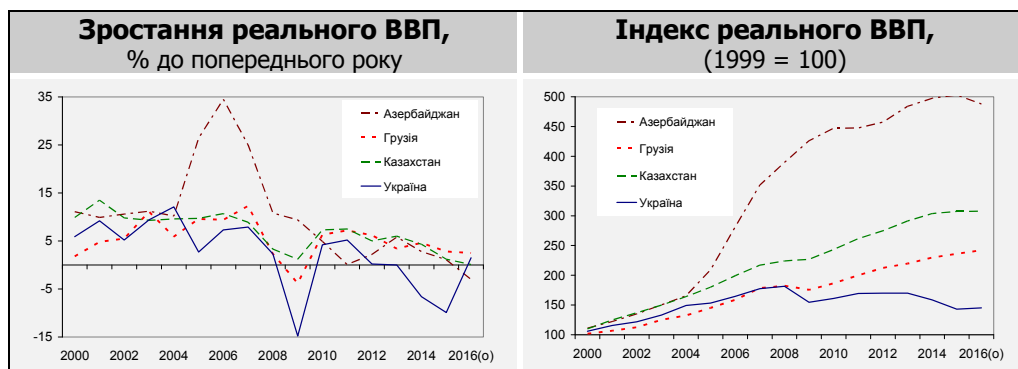
Країни АГКУ, крім України, з відносно незначними втратами пройшли пік глобальної кризи у 2009р. Однак, посткризовий період (після 2010р.)

³⁶ [WEO].

характеризується нестійкою економічною динамікою, що має різні чинники та складові. Втім, як і у 2009р., **найбільші втрати отримала Україна** – падіння упродовж 2014-2015рр. сягнуло 17%, що значною мірою було **зумовлено російською агресією і необхідністю долати економічну руйнацію** попередніх трьох років.

Однак, не лише Україна зазнала значних втрат. Помітне погіршення упродовж 2015-2016рр. економічної динаміки Азербайджану³⁷ та Казахстану значною мірою зумовлене обвалом світових цін на нафтові та інші сировинні ресурси (2014-2015рр.). Не останню роль також відіграли кризові процеси в Росії (у т.ч. обвал російського рубля), на яку все ще зорієнтований ряд країн (насамперед, Казахстан в рамках Митного союзу). Вимушене послаблення національних валют в країнах-експортерах нафти (що загалом спостерігалось в багатьох з таких країн) посилює інфляційні тенденції, а з тим – обмежило можливість монетарного стимулювання, до якого вдавалися розвинуті й успішні європейські висхідні країни³⁸.

У результаті, сукупне зростання країн упродовж 2000-2016рр. суттєво різниться: якщо за вказаний період реальний ВВП України зріс лише на 45%, то у Казахстані й Азербайджані – майже у 3 і 5 разів, хоча й дещо загальмувався останніми роками (діаграма «Індекс реального ВВП»³⁹).

Поряд з цим, зважаючи на **високу залежність всіх країн АГКУ від глобальної економіки**, а з тим і неоднозначної курсової динаміки

³⁷ Зважаючи, що Азербайджан суттєво залежить від експорту нафти і природного газу (їх вартісний обсяг перевищує 90% загального експорту країни), подальше утримання низької вартості нафти на світових ринках може мати критичний негативний вплив на азербайджанську економіку, включаючи продовження послаблення національної валюти (у т.ч. зважаючи на обмежений доступ країни до міжнародних ринків капіталу). Тому найближчі перспективи країни мають ґрунтуватись на її спроможності розвитку за новими пріоритетами.

³⁸ Middle East and Central Asia. IMF Regional Economic Outlook, October 2015. – <https://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2015/mcd/eng/mreo1015.htm>.

³⁹ [WEO]. Оцінка: автор.

національних валют, у посткризовий період суперечливі оцінки отримує обсяг ВВП країн у доларовому еквіваленті (таблиця «*Номінальний доларовий ВВП*»⁴⁰), хоча в національних рахунках зафіксоване незначне реальне зростання. Так, внаслідок зниження темпів глобальної економічної динаміки, погіршення показників економіки розглядуваних країн за помітної девальвації національних валют, доларові еквіваленти ВВП у 2015р. суттєво знизились порівняно з 2012-2013рр. для всіх країн АГКУ (і попередні оцінки вказують на продовження зниження у 2016р.)

Номінальний доларовий ВВП,
\$ млрд.

	2012	2013	2014	2015
Азербайджан	68,7	73,5	75,2	53,0
Грузія	15,8	16,1	16,5	14,0
Казахстан	215,9	243,8	227,4	184,4
Україна	175,8	181,3	131,8	90,6

Слід звернути увагу, що країни АГКУ суттєво різняться як за чисельністю населення, так і територією, і всі країни суттєво поступаються Китаю – головній країні Шовкового шляху (врізка «*Окремі головні характеристики країн АГКУ*»), що не може не позначитись на порівняльних показниках (діаграма «*ВВП на душу населення*»⁴¹), а також потенційному впливі економіки Китаю на країни АГКУ⁴².

ОКРЕМІ ГОЛОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАЇН АГКУ

Чисельність населення Азербайджану складає близько 9,5 млн. осіб (або 0,7% чисельності населення Китаю), Грузії – 4,5 млн. (0,3%), Казахстану – 17,3 млн. (1,3%), України – 43,0 млн. (3,1%).

Відносний обсяг номінального ВВП (в доларовому еквіваленті) приблизно співвідноситься з відносною чисельністю країн четвірки порівняно з показниками Китаю (таблиця «*Окремі загальні показники країн АГКУ*»). Виняток складає лише Україна, у якої внаслідок кризового шоку 2014-2015рр. показники добробуту скоротилися майже удвічі порівняно з 2012-2013рр.

Номінальний **ВВП на душу населення у 2014р.** складав: в Азербайджані – 103,9%, Грузії – 48,4%, Казахстані – 166,0%, Україні – 40,6% номінального ВВП на душу населення в Китаї.

За оцінками експертів МВФ, **участь в успішній реалізації Ініціативи Шовкового шляху** може сприяти зростанню вже у 2017-2018рр. *реального ВВП* в країнах як експортерів (у т.ч. Азербайджані та Казахстані), так і імпортерів (у т.ч. Грузії та Україні) нафти на 0,4 процентних пункти (п.п.), *реального імпорту* – в країнах-експортерів приблизно на 3 п.п., країнах-імпортерів на 2 п.п., *реального експорту* в країнах-експортерів

⁴⁰ World Bank Indicators. – <http://data.worldbank.org/indicator/>. [WBI]

⁴¹ [WBI].

⁴² Regional Economic Outlook, October 2016. –

<https://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2016/mcd/mreo1016.htm>.

на 0,3 п.п., країнах-імпортерах на 1,2 п.п., *реальних інвестицій* в країнах-експортерах приблизно на 1 п.п., країнах-імпортерах на 1,5 п.п. Упродовж наступних років покращення може бути виразнішим.

Окремі загальні показники країн АГКУ

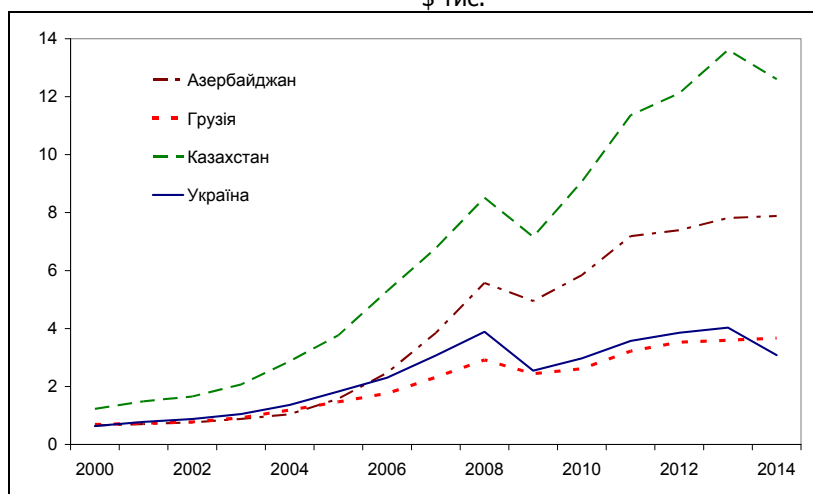
% відповідних показників Китаю

	Чисельність населення	Площа території	ВВП 2014р.	ВВП 2015р.
Азербайджан	0,7	0,9	0,73	0,49
Грузія	0,3	0,7	0,16	0,13
Казахстан	1,3	28,3	2,10	1,70
Україна	3,1	6,3	1,27	0,83

Звернемо увагу на різке погіршення відносних показників ВВП 2015р. порівняно з показниками 2014р., що є відбиттям продовження зростання економіки Китаю і міцності юаня при погіршенні економічної динаміки країн АГКУ і девальвації їх національних валют.

ВВП на душу населення,

\$ тис.

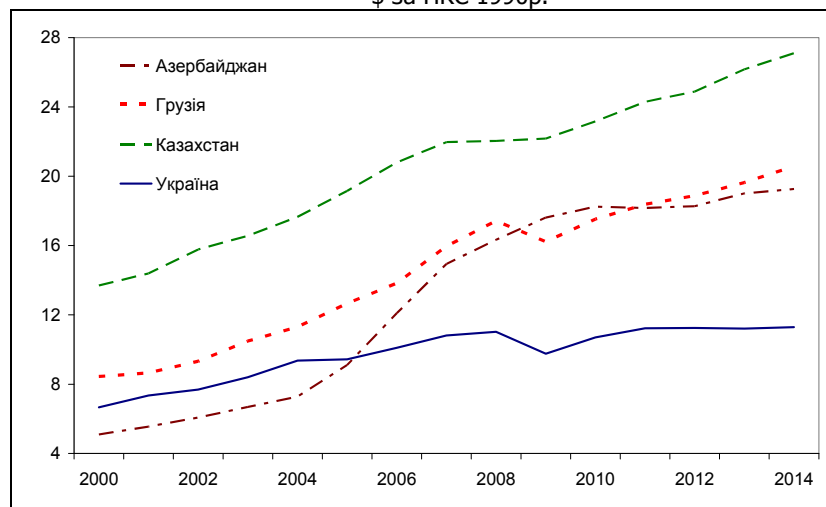
Важливо підкреслити, що нафтові країни (Азербайджан і Казахстан) за рахунок експортних доходів сировинних ресурсів спромоглися суттєво наростити усереднені показники доходу на душу населення, і сьогодні такі доходи у вказаних країнах навіть перевищують відповідні показники Китаю. Водночас, трансформаційні країни, в яких експортна модель не могла спрацювати належним чином (у Грузії – внаслідок відсутності широких можливостей сировинного і напівсировинного експорту, в Україні – концентрації експортних доходів лише в окремих монополістичних утвореннях і зберігання значної частини виручки на закордонних рахунках), не змогли забезпечити прискорене нарощування доходів переважної більшості своїх громадян.

Це цілком відбивається і співвідноситься з валовим доходом на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Так, відповідні доларові показники у 2014р. (за ПКС у постійних цінах 2011р.) становили: у Азербайджані – 16,4 тис., Казахстані – 20,9 тис., Грузії – 7,2 тис., Україні – 8,2 тис. (Китаї – 12,5 тис.). Тобто середньодушовий ВВП в Грузії та Україні залишається удвічі менше відповідного показника Казахстану.

Приблизно такі самі співвідношення спостерігаються в оплаті праці. Так, середньомісячна заробітна плата (у доларовому еквіваленті) у 2010р. в Казахстані становила близько \$530, в Україні – \$280, у 2013р. – \$720 і \$365, відповідно.

Зважаючи на демографічні ускладнення в окремих країнах (насамперед, Україні) (докладніше далі), вироблюваний ВВП на одного працюючого, вірогідно, найближчими роками матиме тенденцію до лише вкрай слабкого зростання (діаграма «ВВП на одного працюючого»), а з тим – доходи на душу населення матимуть переважно інерційний характер, що зберігатиме нинішні доходні розриви.

**ВВП на одного працюючого,
\$ за ПКС 1990р.**

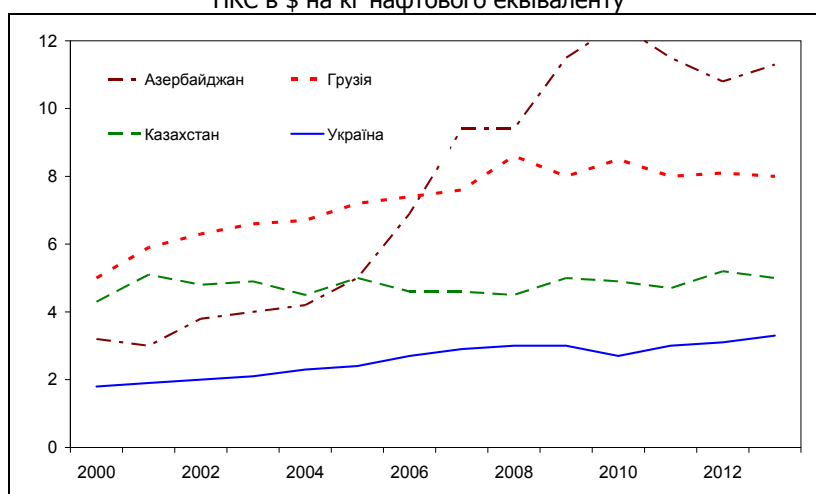

Втім, слід визнати, що усереднені показники доходів не належним чином відбивають реалістичний розподіл доходів в країнах – **залишається високою нерівномірність розподілу доходів** серед різних верств населення, а тому й соціально-економічні успіхи в багатьох сферах мають не такі виразні прояви.

Ознаки конкурентоспроможності. Якщо успіхи Азербайджану і Казахстану є видимі (хоча й значною мірою пов'язані із ефективним використанням сприятливої кон'юнктури), то низька результативність процесів трансформації в Україні радше викликає подив. Серед вагомих чинників

неконкурентоспроможності, а з тим і падіння, економіки України є її (економіки) **надмірна енергонеефективність**, що додатково **розмиває виробничий та інвестиційний капітал**. З тим, промисловий потенціал зменшується, що вимагає дедалі більше ресурсів на його відтворення і зрештою поглиблює непривабливість для вірогідних інвесторів. Хоча українська економіка започаткувала заходи з покращання енергоефективності, проте відставання навіть від решти країн АГКУ залишається значним (діаграма «ВВП на одиницю енергоспоживання»).

ВВП на одиницю енергоспоживання,
ПКС в \$ на кг нафтового еквіваленту

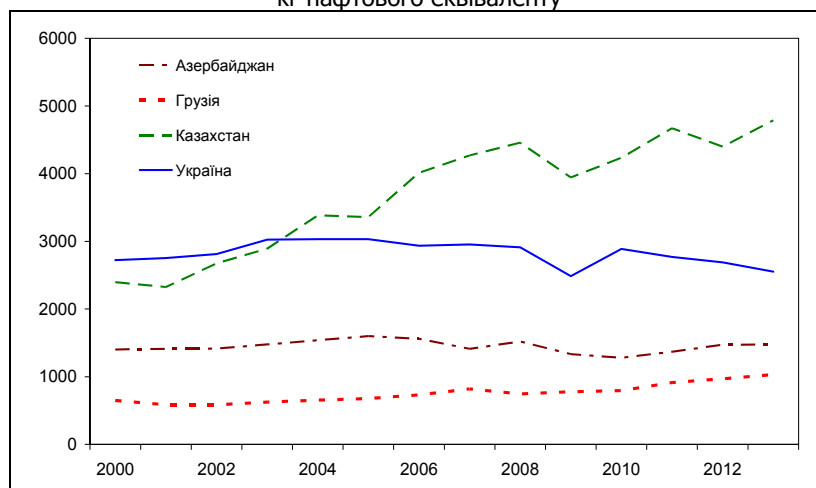

Заради справедливості зробимо **два зауваження**. (1). Як вказувалось, тіньовий сектор України (економічна діяльність не врахована в статистиці) приблизно співрозмірний з офіційним сектором. В такому випадку дійсний ВВП приблизно вдвічі перевищує офіційний рівень, а відтак і енергоефективність української економіки в дійсності, вірогідно, знаходиться на рівні казахстанської. (2). Високі показники Азербайджану (ВВП на одиницю витрат енергії) досягаються за рахунок значного нарощування експорту (енергоресурсів), загальні обсяги якого останніми роками суттєво перевищують внутрішнє використання, що також вносить суттєві неточності у вимір енергоефективності країни.

Іншою характеристикою енергетичної ефективності економіки є оцінки **використання енергії на душу населення** (діаграма «Використання енергії на душу населення»). Зазначимо, що тут досить чітко проявляється різна спрямованість використання енергоресурсів. Так, якщо Азербайджан при нарощуванні видобування і експорту нафти, залишав на практично сталому рівні використання енергії на душу населення, то Казахстан постійно нарощував використання для внутрішніх потреб, що мало помітний позитивний вплив на внутрішні інвестиції і добробут.

Як вказувалось, Україні у посткризовий період вдалося започаткувати заходи енергоефективності. Проте кризовий шок і стрімка девальвація національної валюти у 2014-2015рр. суттєво скоротила доларовий еквівалент ВВП (при незначному скороченні енерговитрат). Тому є підстави стверджувати, що показники ВВП на одиницю енерговитрат помітно знизяться у 2015-2016рр.

Використання енергії на душу населення,
кг нафтового еквіваленту

Про що свідчать світові рейтингові оцінки. Безсумнівним є те, що позитивна економічна динаміка сприяє покращенню добробуту, а також надає країні ресурси для вдосконалення соціально-економічного та суспільно-політичного середовища. Втім формування інститутів і суспільні зміни відбуваються значно нижчими темпами, порівняно із зростанням за рахунок сприятливого зовнішнього сектору. Тому навіть країни, які суттєво покращили свої показники доходів (у т.ч. на душу населення), поки не спромоглися значною мірою змінити свої позиції у всіх міжнародних рейтингах.

Позиції країн у рейтингу легкості ведення бізнесу

	2010	2015	Зміна (різниця рейтингових місць)
Азербайджан	38	61	-23
Грузія	11	24	-13
Казахстан	63	41	+22
Україна	142	83	+59

- (мінус) означає погіршення відповідного рейтингового місця

Суперечність розвитку країн чітко проявляється на рівні рейтингових оцінок стосовно бізнесу. Хоча й відбувалось нарощування доходів, проте далеко не всі країни упродовж останнього п'ятиріччя покращили своє бізнес-середовище (таблиця «Позиції країн у рейтингу легкості ведення бізнесу»). Причому в ряді випадків покращення було значним (що одразу перемістило

відповідні країни за певними показниками на кращі рейтингові місця), проте й упущення в окремих складових також були помітними (що знайшло відбиття у погіршенні рейтингових місць) (таблиця «Складові Індексу сприяння бізнесу»).

Складові Індексу сприяння бізнесу,
різниця рейтингових місць 2010р. і 2015р.

	Азербайджан	Грузія	Казахстан	Україна
Відкриття бізнесу	-63	-1	61	104
Дозволи на будівництво	144	-4	51	41
Ринки праці	5	-53	-33	-54
Реєстрація власності	-80	-1	12	80
Доступ до кредитів	-152	23	-27	11
Захист інвесторів	-102	21	32	21
Сплата податків	87	24	34	74
Міжнародна торгівля	176	-48	60	30
Обов'язковість контрактів	9	28	25	-55
Закриття бізнесу	4	-6	7	4

- (мінус) означає погіршення відповідного рейтингового місця

Тобто зміни не мали достатньо послідовного характеру (за виключенням Грузії, яка, досягши високих місць у вказаному рейтингу, упродовж останніх років загалом зберігає високу позитивну позицію⁴³, що може характеризувати її бізнес-середовище як загалом сприятливе для розвитку підприємництва)⁴⁴.

Так, стосовно змін останніми роками, важливо зауважити:

- хоча Азербайджан суттєво підвищив ВВП і ВВП на душу населення, проте оцінка бізнес-середовища помітно погіршилася, що засвідчує високу необхідність структурних змін, якщо країна збирається отримувати вигоди не лише від нафтоекспорту;
- хоча зміни рейтингових місць України є найвищими, проте країна все ще залишається наприкінці першої сотні країн у частині оцінки легкості ведення бізнесу (за послідовності реформувань можна очікувати подальшого підвищення рейтингових оцінок вже найближчими роками).

⁴³ ...стабільно входить до першої тридцятки країн із сприятливим бізнес-середовищем.

⁴⁴ Подібним є співвідношення країн в рейтингу **Економічної свободи**. Згідно з дослідженням 2016р., Грузія займає високу 23 позицію (оцінка 72,6 із максимальної 100), Казахстан – 68 (63,6), Азербайджан – 91 (60,2), Україна – 162 (46,8). – 2016 Index of Economic Freedom. – <http://www.heritage.org/index/ranking>.

Також вкажемо на позитивні зміни у частині покращення конкурентоспроможності. Різниця в оцінках **Індексу конкурентоспроможності** (а не у рейтингових позиціях⁴⁵) упродовж п'яти посткризових років у переважній більшості випадків позитивна, що й необхідно для демонстрації змін в соціально-економічному і конкурентному середовищі країн (таблиця «Складові Індексу конкурентоспроможності»).

Складові Індексу конкурентоспроможності,
різниця оцінок 2009-2010 і 2014-2015рр.

	Азербайджан	Грузія	Казахстан	Україна
Інститути	-0,19	0,39	0,38	-0,12
Інфраструктура	0,09	0,71	0,76	0,77
Макроекономічне середовище	1,11	1,41	1,03	0,18
Охорона здоров'я і початкова освіта	0,20	0,58	0,15	0,73
Вища освіта і перенавчання	0,02	0,19	0,38	0,55
Ефективність товарних ринків	0,15	0,31	0,46	0,25
Ефективність ринків праці	-0,48	-0,45	-0,03	-0,45
Розвиток фінансових ринків	-0,46	0,06	0,22	-0,02
Технологічна готовність	0,85	0,93	0,63	0,13
Обсяг ринку	0,27	0,09	0,09	-0,09
Сучасність бізнесу	-0,04	0,16	0,07	0,03
Інновації	-0,20	0,15	-0,01	-0,05

- (мінус) означає погіршення відповідного рейтингового місця

Найвищі **позитивні зсуви** для всіх країн стосуються покращання **макроекономічного середовища, інфраструктури, технологічної готовності** тощо. Втім, результати 2016-2017рр. можуть виявити втрати у макроекономічних середовищах Азербайджану та Казахстану, зважаючи на втрати експортних спроможностей, внаслідок шокового падіння цін на нафту, а також девальвації національних валют (що, втім, стосується всіх країн АГКУ). Між тим, країни, які продовжать послідовне вдосконалення макроекономічного та інституційного середовища, матимуть достатньо оптимістичні середньострокові очікування (насамперед, це стосується Казахстану).

Тут знову дещо суперечливою виглядає позиція України, яка має низькі оцінки стосовно ринків праці та технологічної готовності. Слід зауважити, що ринки праці в Україні вже давно лібералізовані, а влада і профспілки не мають на

⁴⁵ Нагадаємо, що рейтингове місце визначається за оцінками складових Індексу. Тому за великої щільності оцінок, навіть їх незначні відмінності можуть «розводити» країни у значному діапазоні рейтингових місць.

них суттєвого впливу. Також дивно виглядає низька технологічна готовність країни, зважаючи на високі оцінки у вищій освіті, а також рівні освіченості населення (див. також далі). Вірогідно, можна лише стверджувати, що рівень освіти і знань в країні суттєво випереджають наявну технічну та технологічну базу.

Про необхідність значних структурних змін на користь бізнесу також свідчать оцінки Індексу логістики (таблиця «Оцінки складових Індексу логістики»⁴⁶). Лише Україна має оцінки за різними складовими, які наближаються до «3» (за максимальної оцінки «5»). Решта країн мають помітно гірші показники, що означає досить низьку інфраструктурну готовність країни, а з тим – інтеграційних вигод, що, своєю чергою, потребує значних витрат на її (логістичної інфраструктури) покращання і вдосконалення в кожній з партнерських країн.

Оцінки складових Індексу логістики

	Азербайджан	Грузія	Казахстан	Україна
Загальна оцінка	2,45	2,51	2,70	2,98
митні процедури	2,57	2,21	2,33	2,69
інфраструктура	2,71	2,42	2,38	2,65
міжнародні вантажооперації	2,57	2,32	2,68	2,95
якість і вартість логістики	2,14	2,44	2,72	2,84
контроль міжнародних вантажоперевезень	2,14	2,59	2,83	3,20
своєчасність доставки	2,57	3,09	3,24	3,51

Демографічні складові зростання і розвитку. Загальновизнано, що **демографічна структура населення** (з урахуванням вікових, гендерних, освітніх, кваліфікаційних особливостей) безпосередньо впливає на продуктивність праці, рівень та структуру споживання, заощадження та інвестиції тощо. Тому демографічний аналіз є важливим у контексті розвитку і спроможності економіки в контексті стосовно **дилеми «споживачі»-«працівники»**, розв'язання якої може мати суперечливий вияв. Так, збільшення чисельності населення означає зростання споживачів (і, відтак, підвищення агрегованого попиту). Зростання ж чисельності робочої сили означає і зростання чисельності працівників (що може першочергово спонукати до нарощування сукупної пропозиції), а вже надалі до споживання та заощаджень. Обидві складові впливають на структуру ВВП (як за категоріями доходів, так і кінцевого використання), а також його розподіл.

Економічні негаразди найчастіше знаходять вияв і у демографічній динаміці. Низький рівень зростання населення зазвичай **супроводжується низьким**

⁴⁶ Logistics Performance Index. – <http://lpi.worldbank.org/>.

рівнем зростання робочої сили (таблиця «Зростання чисельності населення і соціально-демографічні показники»⁴⁷). Україна має **один з найгірших у Європі показників динаміки населення** (і робочої сили) – останніми роками падіння сягнуло 0,6% щорічно, насамперед, внаслідок низької народжуваності, високої смертності (а з тим і низького рівня очікуваної тривалості життя) і значного відтоку робочої сили (найбільш продуктивної частини населення), пов'язаного з незадовільним соціально-економічним середовищем⁴⁸. Подібна ситуація спостерігається також у Грузії.

**Зростання чисельності населення
і соціально-демографічні показники,
2010-2015pp.**

	Зростання населення % на рік	Коефіцієнт народжуваності (дітей на жінку)	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання (років) (в дужках – медіанний поточний рівень навчання)	Коефіцієнт залежності населення старшого віку, %
Азербайджан	1,1	1,9	70,8	11,9 (11,2)	7,8
Грузія	-0,4	1,8	74,9	13,8 (12,1)	22,0
Казахстан	1,0	2,4	69,4	15,0 (11,4)	10,1
Україна	-0,6	1,5	71,0	15,1 (11,3)	21,2

Більш демографічно сприятливими є ситуація в Азербайджані та Казахстані, хоча ці країни мають дещо нижчі показники очікуваної тривалості життя, що узгоджується з їх проблемним розвитком у сфері охорони здоров'я (див. таблицю вище «Складові Індексу конкурентоспроможності»).

Важливою є демографічна структура розподілу населення за віковими групами (діаграма «Розподіл населення за віковими групами»). Характерною є близькість структури населення Грузії та Азербайджану, що не є дивним, зважаючи на географічні та історичні особливості умов життєдіяльності у Закавказзі.

Для України ж низька частка дітей і молоді у поєднанні з високою часткою осіб пенсійного і передпенсійного віку з досить низьким рівнем тривалості життя вказує на високу вірогідність скорочення загальної чисельності населення

⁴⁷ Джерело: Credit Suisse 2013, [WBI].

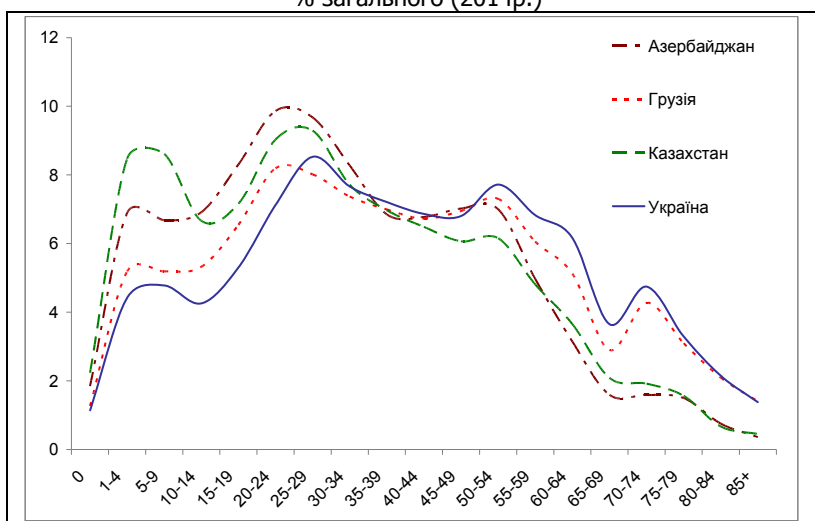
⁴⁸ У цьому контексті цікавим є шведський феномен. Якщо ще у 1990-х роках в країні спостерігались низька народжуваність і навіть негативний приріст робочої сили (щорічно близько -0,7% протягом 1990-1995pp.), то сьогодні країна є одним з європейських лідерів за народжуваністю, очікуваною тривалістю життя, зростанням робочої сили.

і погіршенням демографічної структури, що посилює ризики подальшого результативного економічного розвитку.

Звернемо увагу на наступні особливості:

- Азербайджан і Казахстан мають досить значну частку дітей та підлітків у загальній структурі населення. В Україні ця частка вкрай низька – так, сукупна частка дітей до 14 років складає лише 15% загальної чисельності,
- в Україні частка населення старшого 50 років помітно перевищує відповідні частки решті країн, що вказує на високу ймовірність загострення проблем «старіння» і поглиблення пенсійних суперечностей упродовж вже 1-2 десятиліть,
- Частка найбільш працездатного населення (30-55 років) в усіх країнах (за виключенням Казахстану) приблизно однакова (7-8% загальної чисельності для кожної вікової групи), що вказує на високі негативні соціально-економічні прояви у довгостроковій перспективі.

Розподіл населення за віковими групами
% загального (2014р.)

Зауважимо, що підвищення показника тривалості життя поряд із зниженням народжуваності (що проявляється практично у всіх країнах), має певний «негативний» демографічний структурний прояв – **зростання чисельності людей старшого віку**, які переважно виходять із складу робочої сили (тобто підвищення коефіцієнту залежності). В європейських розвинутих країнах вже сьогодні майже третину населення складають особи старшого віку і найближчими роками вказаний процес прискориться. В Україні цей показник вже досить значний і буде погіршуватись саме у зв'язку із низькою тривалістю життя.

Поряд з цим, виокремлюються **складові зміни чисельності населення** – **природний приріст** населення (народжуваність мінус смертність) та **«чиста» міграція** (імміграція мінус еміграція). У більшості розвинутих країн Європи в останні два десятиліття домінував негативний природний приріст населення. Подібні тенденції практично формуються і в країнах АГКУ – Азербайджан і Казахстан мають нульові показники, Грузія та Україна поглиблюють свої негативні позиції.

Як позитивна особливість України, слід вказати на високий очікуваний рівень майбутнього здобуття освіти, що може сприяти підвищенню інтелектуального і культурного рівня населення, а з тим і готовності до інновацій і посиленню конкурентоспроможності. Вже сьогодні Україна має досить високий рівень молодих людей з освітою вище середньої: Азербайджан – 20, Грузія – 33, Казахстан – 45, Україна – 79.

Зробимо два зауваження. *Перше* – хоча в останні десятиліття включеність жінок в економічну діяльність покращилась, проте зберігається помітна гендерна відмінність в економічній активності. Вважається, що **ширше залучення жінок** у економічні процеси сприятиме **позитивній економічній динаміці**, хоча **світова практика не дає однозначного підтвердження** цьому положенню.

Друге – у зв'язку із вказаною зміною структури зайнятості для забезпечення довгострокового економічного зростання і розвитку вже поточна політика має зорієнтовуватись, *по-перше*, на створення робочих місць, де могла б **ширше використовуватись жіноча праця** (у т.ч. зважаючи на вищий рівень очікуваної тривалості життя серед жінок порівняно з таким для чоловіків), *по-друге* – формувати умови (у т.ч. шляхом вираженої системи перенавчання), за яких **люди старшого віку могли б активно використовувати свій досвід** і свої навички в нових виробничих процесах, не обмежуючи при цьому можливості працевлаштування серед молоді⁴⁹.

Поряд із структурою зайнятості, вирішальну роль у забезпеченні довгострокового економічного зростання і розвитку відіграють **продуктивність та кваліфікація робочої сили**, результативність та ефективність її використання. Своєю чергою, **економічна активність**⁵⁰ часто пов'язується із структурою населення, насамперед, часткою осіб працездатного віку, швидкістю включення молоді в економічну діяльність тощо.

⁴⁹ Водночас, в останні два десятиліття дедалі сильніше проявляється так званий **ефект витіснення, зумовлений доходом**: за зростання доходу окремої особи або домогосподарства зростає т.зв. альтернативна вартість відпочинку, що **послаблює стимули включеності в економічні процеси**, а з тим – відбувається витіснення певної групи населення зі складу зайнятих чи навіть робочої сили.

⁵⁰ Економічна активність визначається як частка осіб працездатного віку, яка є активно зайнятою у процесах формування доданої вартості.

Так, визначається, що складовими економічного зростання є: зростання населення працездатного віку, зростання продуктивності праці (*labour productivity growth*)⁵¹, зростання рівня використання праці (*labour utilization growth*)⁵² (аналіз вказаних факторів виходить за предмет цього дослідження). Саме через вказані компоненти відбуваються **впливи демографічних чинників та складових на економічне зростання**.

Слід вказати на наступні **взаємовпливи**, характерні для більшості країн⁵³:

- ВВП на душу населення позитивно корелює із змінами у зростанні населення працездатного віку і рівнем заощаджень, і рахунок поточних операцій платіжного балансу покращується разом із зростанням частки населення працездатного віку;
- висхідні країни мають **значний потенціал зростання за рахунок кращого використання робочої сили**, зокрема шляхом зниження безробіття, підвищення продуктивності, переорієнтації частини населення із сільських регіонів на промислове виробництво і сферу послуг;
- падіння народжуваності означає скорочення витрат домогосподарств на дітей і сприяє підвищенню рівня заощаджень. Однак, водночас, при подовженні віку відбувається скорочення стимулів до заощаджень. Тому результируючий ефект не є однозначно визначеним стосовно рівня заощаджень (а відтак і ресурсів для інвестування). Можна лише говорити про вірогідну зміну структури споживання та розподілу доходів домогосподарств;
- із зростанням чисельності населення також зростатиме кількість домогосподарств, що посилюватиме наміри до заощаджень та інвестицій (зокрема у власне житло). Зміни у структурних характеристиках домогосподарств (чисельність сімей, гендерні зміни, освіта, міграція тощо) безпосередньо впливають на структуру споживання та заощадження. **За зменшення чисельності працівників** (в рамках наявних домогосподарств) **зменшуватиметься також інвестиційний попит**, проте зберігатиметься споживчий попит, що спонукатиме до погіршення зовнішньоторговельного сальдо, а з тим – і рахунку поточних операцій⁵⁴;

⁵¹ Визначається як створюваний ВВП на кількість відпрацьованого робочого часу.

⁵² Визначається як кількість робочого часу, що припадає на одного працюючого. Зазначимо, зростання рівня використання праці (так само, як і інші показники динаміки) може мати негативне значення, внаслідок скорочення відпрацьованого робочого часу або зростання населення працездатного віку.

⁵³ Див. зокрема: A comparative demographic analysis of EU28. – Credit Suisse Global Demographics and Pensions Research. Why has recent macro-policy not been that effective? A demographic view. – Credit Suisse Economic Pensions Research. – <http://www.credit-suisse.com/researchandanalytics>.

⁵⁴ «Передатковий канал» спрацьовує наступним чином. Зменшення чисельності працівників за відносно стабільного рівня продуктивності означає скорочення сукупної

- Оскільки демографічна структура впливає на заощадження, інвестиції, зовнішньоторговельний баланс, то вона також впливає на потоки капіталів, а також на **динаміку обмінного курсу** (як відображення попиту та пропозиції на іноземну валюту в залежності від добробуту населення та продуктивності праці). Хоча подібні взаємовпливи не відзначаються строгістю, проте для окремих країн вони є достатньо видимі. Своєю чергою, курсові коливання безпосередньо впливають на відносні ціни, зарплати, добробут, виробництво тощо.

Трансформуючи ці взаємозв'язки на країни АГКУ, є підстави стверджувати, що довгострокова економічна динаміка Казахстану виглядає більш привабливою і перспективною порівняно з випадком Грузії чи України. Поряд з цим, зважаючи на географічне положення, Казахстану потрібно буде вирішувати значно складніші завдання інтеграції віддалених територій, порівняно з країнами Закавказзя.

Знаходження **України на перехресті стратегічних шляхів** Північ-Південь (країни Балтії та Скандинавії – країни Середземномор'я) та Схід-Захід (Азійський та Європейський простори) надає країні **виключні можливості і перспективи для розвитку** і суттєвого підвищення добробуту населення, що, своєю чергою, стане додатковим чинником **посилення інтеграційних процесів і зростання**.

пропозиції (виробництва). Зростання чисельності населення (без розширення робочої сили) означає зростання сукупного попиту. Різниця між агрегованими попитом і пропозицією формує сальдо рахунку поточних операцій, дефіцитне у випадку, якщо попит перевищує пропозицію.

3. Інвестиційні складові формування ВВП

Трансформаційні процеси виявили різний вплив на структуру економіки. Багатьом постсоціалістичним країнам вдалося зберегти і примножити рівень виробництва, базованого на інвестиціях і сучасних технологіях у головних для країни виробничих сферах. Однак, далеко не завжди такі зміни мали системний структурний характер, радше зусилля зорієнтовувались на отримання швидких вигод від сприятливого середовища і цінової кон'юнктури. Тому й економічна результативність країн АГКУ упродовж останнього десятиріччя є досить неоднозначною.

Зміни у виробничій структурі. Країни АГКУ мали і мають різну виробничу структуру. Так, на початку 2000-х років Азербайджан, Казахстан та Україна розглядались переважно як промислові країни (обсяги продукції промисловості суттєво перевищували обсяги виробництва в аграрному секторі), в той час як у Грузії аграрний сектор практично не поступався промисловому (таблиця «*Частка аграрного сектора і промисловості...*»).

**Частка аграрного сектора і промисловості
у формуванні доданої вартості, % ВВП**

	Аграрний сектор	Промисловість
<i>2000</i>		
Азербайджан	17,1	45,3
Грузія	21,9	22,4
Казахстан	8,7	40,5
Україна	17,1	36,3
<i>2010</i>		
Азербайджан	5,9	64,1
Грузія	8,4	22,2
Казахстан	4,8	42,9
Україна	8,3	31,3
<i>2014/2015</i>		
Азербайджан	5,7	58,3/37,0
Грузія	9,2	24,4/25,5
Казахстан	4,7	36,0/33,2
Україна	11,8	25,4/25,9

Далі докризовий період характеризувався підвищенням ролі промисловості у структурі економіки країн АГКУ (за винятком України). На цьому шляху вагомі здобутки отримали Азербайджан та Казахстан, яким вдалося залучити

інвестиції у добувні галузі, а також зміцнити конкурентоспроможність, базуючись на вигідній нафтогазовій кон'юктурі. Що, водночас, підвищило значимість промисловості у структурі формування доданої вартості, а з тим – і ВВП вказаних країн. Втім, перевага надавалась тим галузям і сферам, які гарантували значні прибутки, тому структурні зміни не носили системний зміцнюючий характер.

Загалом, хоча сучасна економіка країни не вимагає значних обсягів промислового виробництва, проте країни за незначним виключенням (де явно домінуючими є абсолютні та відносні вигоди розвитку сфери послуг, у т.ч. фінансових, чи туризму) намагаються примножувати власний виробничий потенціал, насамперед промисловий. Промисловий потенціал країн АГКУ мав чіткий, історично сформований, поділ праці, залежний значною мірою від географічних та природних особливостей. Так, Азербайджан і Казахстан переважно були зорієнтовані на добувні галузі, Україна – металургію, машинобудування тощо.

Звернемо увагу, що внаслідок кризових виявів (різке падіння вартості нафти та інших мінеральних ресурсів на світових ринках, а також суттєве погіршення показників розвитку економіки Росії) у 2015р. помітно знизились обсяги промисловості (насамперед, добувних галузей) в Азербайджані та Казахстані (такі тенденції продовжились і у 2016р., хоча й меншою мірою). Що лише підкреслює вказану раніше **актуальність прискорених структурних змін** у формуванні доданої вартості.

Споживання і заощадження. Обсяг споживчих витрат у структурі ВВП також може слугувати індикатором міцності економічного середовища і реального добробуту. Так, визнано, що зниження рівня споживчих витрат домогосподарств як частки ВВП відбувається за розвитку економіки країни і підвищенні добробуту населення. За погіршення економічної динаміки чи посилення кризових проявів зазвичай відбувається збільшення кінцевих споживчих витрат домогосподарств. В Україні, зважаючи на загалом низький рівень доходів домогосподарств, населення витрачає понад 70% на кінцеві споживчі товари та послуги (таблиця «Кінцеві споживчі витрати домогосподарств»⁵⁵).

**Кінцеві споживчі витрати домогосподарств,
% ВВП**

	2000	2010	2014
Азербайджан	69,2	38,1	46,3
Грузія	81,6	76,9	71,1
Казахстан	61,9	49,3	51,8
Україна	54,4	62,9	71,4

⁵⁵ [WBI].

Не лише загальні витрати характеризують структуру домогосподарств, важливою є оцінка витрат на різні види товарів та послуг. Загалом спостерігається закономірність – більший дохід країни і домогосподарств в країнах Європи означає зростання витрат на послуги і товари довгострокового використання, для «бідніших» країн зростає частка витрат на продукти харчування⁵⁶ і товари короткострокового використання.

Одним з найвагоміших факторів, що дозволяє країні підтримувати стійкий рівень збалансованого зростання і розвитку, є **рівень національних заощаджень** (у структурі ВВП), що визначається часткою доходу у розпорядженні домогосподарств, яка не споживається (а тому й потенційно **може стати джерелом інвестицій**). Нагадаємо, низький рівень внутрішніх заощаджень, з одного боку, може стати чинником скорочення інвестицій та інвестиційного потенціалу (вже у середньостроковій перспективі) (вияв дисбалансів «заощаджень-інвестицій»)⁵⁷, з іншого – приводити до погіршення сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу, що вже у короткостроковому аспекті вимагає розширення доступу до зовнішніх позикових ресурсів, а з тим і зростання вартості таких зовнішніх ресурсів, з подальшим погіршенням боргової ситуації країни.

Ситуація з рівнем заощаджень суттєво різниться для країн АГКУ. Так, у першій половині 2000-х років всі країни використовували переваги розширення ринків і глобальної позитивної економічної динаміки, тому й рівень заощаджень у всіх країнах мав стійку тенденцію до зростання (діаграма «Заощадження у структурі ВВП»⁵⁸). Починаючи з середини минулого десятиліття динаміка інвестицій в країнах АГКУ набуває високої волатильності, втім, динаміка зростання реального ВВП значною мірою співвідноситься з рівнем інвестицій у структурі ВВП. Найбільші інвестиційні втрати у першій половині 2000-х років отримала Грузія, яка у 2003-2008рр. проводила рішучі трансформаційні перетворення, а також була вражена військовим конфліктом з Росією (що суттєво послабило інвестиційні стимули).

Азербайджан (і у дещо меншій мірі Казахстан), як вказувалось, завдяки активному використанню сприятливої кон'юнктури в середині 2000-х років стрімко наростив дохід країни і зміг запровадити широкі інвестиційні програми (насамперед, пов'язані з добувними галузями і експортом мінеральних ресурсів, а також розвитком інфраструктури). Хоча останніми роками рівень інвестицій дещо знижується як у Азербайджані, так і Казахстані, проте залишається цілком прийнятним (близько 30% ВВП) для збалансованого розвитку країн.

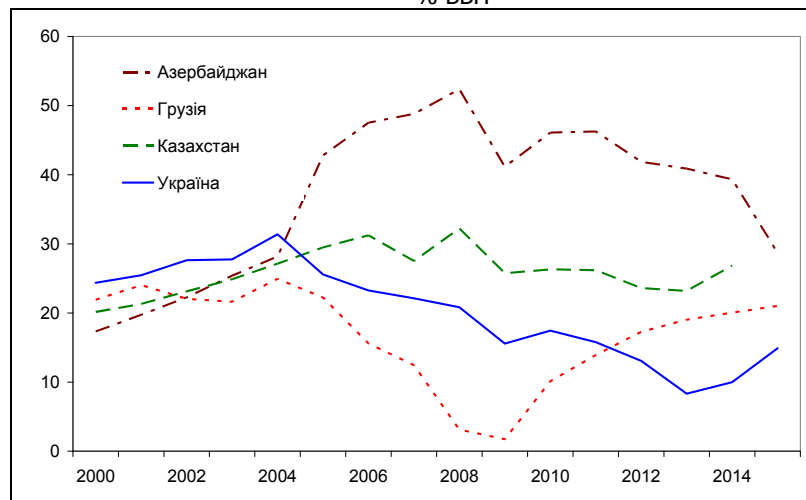
⁵⁶ Так, у структурі витрат української сім'ї (домогосподарства) частка продуктів харчування перевищує 50%.

⁵⁷ Загальновизнаною є закономірність (за рідким виключенням) – чим вищим є рівень заощаджень у національній економіці, тим вищим є і рівень внутрішніх інвестицій.

⁵⁸ [WBI].

Загалом найсуттєвіших інвестиційних втрат зазнала Україна – як внаслідок складних внутрішніх суперечностей, так і російської агресії, з тим – інвестиційна привабливість країни сьогодні є вкрай незадовільною, а рівень національних інвестицій залишається катастрофічно низьким – упродовж 2012-2015рр. не перевищував 15% ВВП.

Заощадження у структурі ВВП,
% ВВП

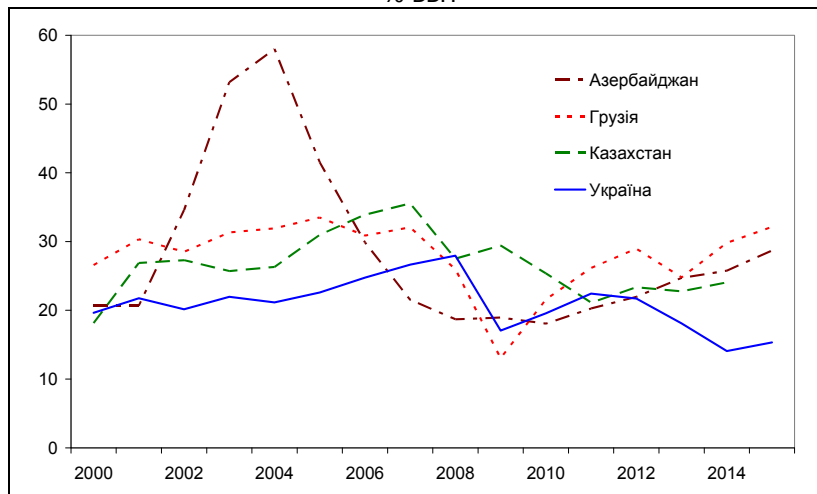
Ще раз підкреслимо, що країни **з високим рівнем заощаджень**, як правило, **не мають проблем** з доступом до фінансових ресурсів (насамперед, внутрішніх), що дозволяє, крім іншого, **підтримувати як високий рівень інвестицій, так і стійку економічну динаміку** (це однаково стосується як висхідних країн – «азійські тигри», Китай, так і розвинутих – Японія, Швеція). Більш того, у більшості випадків, якщо відсутні значні інституційні обмеження на свободу капіталів, ці самі країни є експортерами капіталів.

Інвестиційна складова. Вказане стосовно загальних взаємозв'язків заощаджень-інвестицій цілком узгоджується з динамікою інвестицій в основний капітал у структурі формування ВВП країн АГКУ. Однак, в той час, як рівень заощаджень демонструє значні коливання, рівень інвестицій має досить стійкий характер для всіх країн – коливання у діапазоні 20-30% ВВП (крім вказаного випадку України)⁵⁹ (діаграма «Інвестиції в основний капітал»⁶⁰).

⁵⁹ Навіть у Казахстані, хоча останніми роками відбулося зниження рівня інвестицій, однак навіть після цього вказаний рівень утримується на достатньо високому рівні – близько 25% ВВП.

⁶⁰ [WBI].

Інвестиції в основний капітал, % ВВП

Така відносна сталість у період збільшення заощаджень (насамперед, в Азербайджані та Казахстані) зумовлена акцентацією влади на розширенні і покращенні споживання після кризових 1990-х років (і різкого зниження добробуту у всіх пострадянських країнах). Інший чинник відносної стійкості рівня інвестицій (при суттєвому зростанні заощаджень) вірогідно пов'язаний з відсутністю надійних інвестиційних проектів, які були б вигідні для інвестування і наступних доходів.

Серед інших найвагоміших впливів заощаджень на макроекономічні характеристики висхідних країн виокремимо наступне.

Висхідні країни, яким упродовж періоду розгортання кризових процесів вдалося **підтримувати інвестиційну привабливість** і не допустити значних інвестиційних втрат (різкого скорочення інвестицій у структурі ВВП), **досягли загалом помітно кращих результатів посткризового відновлення**. Країни, яким не вдалося зберегти інвестиційну привабливість, внаслідок чого інвестиції у структурі ВВП суттєво скоротились, продемонстрували помітно гірші результати посткризового відновлення.

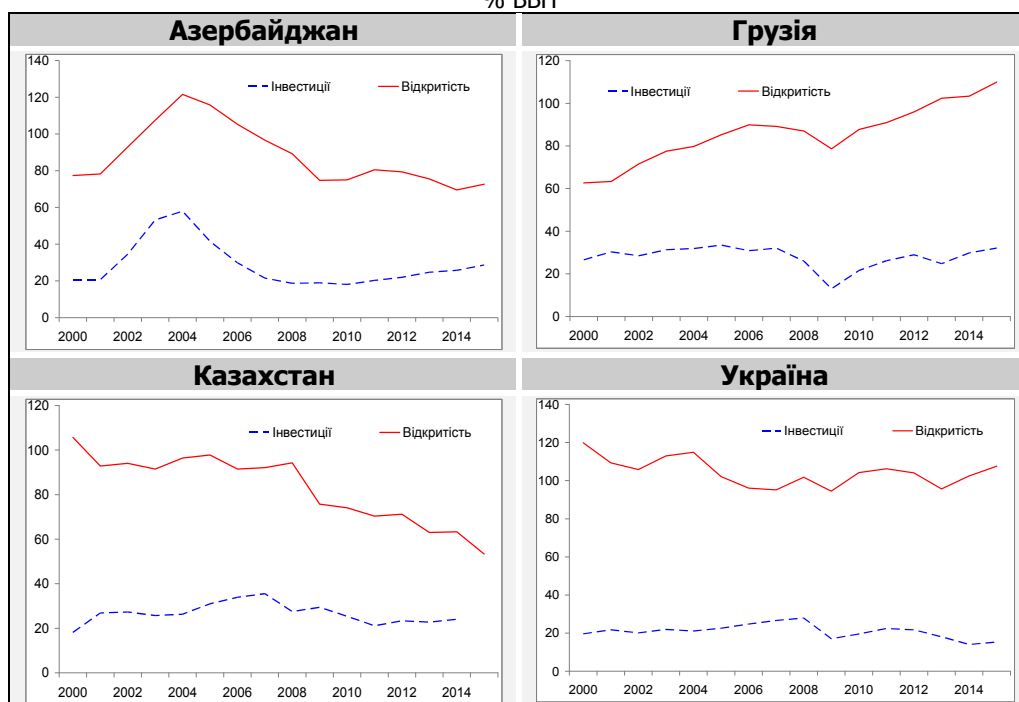
Ще одним з найвагоміших макроекономічних зв'язків є залежність **рівня інвестування** в економіці від рівня заощаджень, бюджетного дефіциту та зовнішньоторговельного сальдо, зокрема прояву т.зв. «ефекту витіснення»⁶¹.

⁶¹ ... згідно з яким **рівень приватних інвестицій негативно** залежить від **бюджетного дефіциту і позитивно – від приватних заощаджень і зовнішньоторговельного дефіциту** (тобто зовнішньоторговельний дефіцит може виступати складовою нарощування приватних інвестицій, а з тим – і прискорення економічного зміцнення). – Докладніше: Політика монетарного розширення на підтримку зростання і розвитку. / *Наук. ред. В.Юрчишин*. – К.: Центр Разумкова, 2016.

Хоча для макроекономічних балансів принциповим є рівень зовнішньоторговельного сальдо, проте інвестиційні характеристики часто бувають пов'язані з **відкритістю економіки**, яка характеризується зовнішньоторговельним оборотом (сумою експорту та імпорту товарів і послуг) у структурі ВВП. Це зумовлено тим, що зростаюча відкритість економіки (у т.ч. шляхом розширення експорту та імпорту, насамперед за рахунок їх диверсифікації) дозволяють країні **ефективніше залучати та розпоряджатись ресурсами** (як внутрішніми, так і зовнішніми), а з тим – зміцнювати інвестиційне та економічне середовища.

Хоча країни АГКУ мають різний рівень відкритості (виокремлюються Грузія та Україна, чії зовнішньоторговельні обороти перевищують рівень ВВП), проте загалом зберігається позитивний взаємозв'язок між динамікою інвестицій та відкритістю (діаграма «Рівень інвестицій та відкритість економіки»).

**Рівень інвестицій та відкритість економіки,
% ВВП**

Складність ситуації пов'язана з тим, що структура зовнішньої торгівлі країн АГКУ є низькоконкурентною, що значною мірою обтяжує завдання розвитку економіки та суспільства. А тому підвищення конкурентоспроможності дозволить країні впевненіше почуватись і при вирішенні завдань посилення інвестиційних процесів, що особливо важливо в умовах інтеграційного розширення (у т.ч. Шовкового шляху). Зауважимо, що інвестиційна складова набуває особливого значення у випадку, коли країна має низьку схильність до заощаджень або низький доступ до зовнішніх запозичень.

При цьому, слід нагадати, що сучасний глобалізований світ характеризується **зростанням свободи потоків капіталів** (у т.ч. інвестиційних). Між тим, такі свободи для окремих країн можуть призвести не лише до позитивних змін, але й спровокувати непередбачені ускладнення. Насамперед, це стосується т.зв. гарячих грошей, які швидко і легко можуть входити до країни (часто через ринки державних облігацій або фондові ринки), проте так само швидко виходити з країни, залишаючи послаблену банківську систему з валютними дисбалансами.

Зазвичай, для країни **прямі іноземні інвестиції (ПІІ) є найбільш очікуваним і бажаним капіталом** (серед різних видів їх потоків), і завдяки їм можна не лише «швидко» отримати сучасні технології, а й активізувати участь у процесах глобального розподілу праці, поліпшення врядування, підвищення ефективності використання ресурсів, у т.ч. людських. Найбільш важливі компоненти публічної політики, як правило, включають заходи і механізми залучення іноземного капіталу, особливо ПІІ, які забезпечують стабільні довгострокові вигоди.

Звичайно, **обсяги припливу ПІІ залежать** як від обсягу економіки, чисельності населення, географічних особливостей, так і від інституційної структури економіки, стимулів та механізмів залучення інвестиційних ресурсів до країни. У цьому контексті лідером виступає Казахстан (діаграма «*Чистий приплив ПІІ*»). Країні вдалося створити сприятливі умови для входження іноземних інвесторів, насамперед, у добувні галузі (нафти, газу), що дозволило започаткувати створення довгострокового середовища розвитку і, своєю чергою, започаткувати інвестиційний приплив у технологічній сфері.

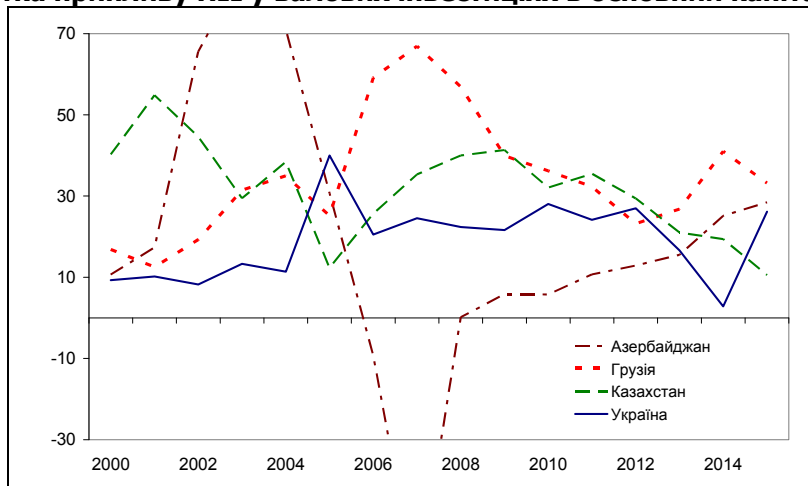

Україна також могла б претендувати на інвестиційного лідера в докризовий період. Проте приплив ПІІ до України (який активізувався лише з 2005р.) не

мав стійкого характеру, і сьогодні у розрахунку на душу населення країна займає одне з найгірших місць в Європі і також має найнижчий показник серед країн АГКУ. Так, упродовж 2000-2015рр. обсяг накопичених ПІІ на душу населення склав: в Азербайджані – близько \$5,6 тис., Грузії – \$2,8 тис., Казахстані – \$7,4 тис., Україні – \$1,5 тис.

Вагомість ПІІ для розвитку країн АГКУ виразно проявляється через їх місце у формуванні **валових інвестицій в основний капітал** – у докризовий період частка ПІІ в таких інвестиціях мала високу волатильність, що значною мірою було зумовлено як низькими абсолютними показниками інвестицій, так і невизначеністю інвесторів стосовно довгостроковості політики країн (діаграма «Частка припливу ПІІ у валових інвестиціях в основний капітал»⁶²). Особливо значними були коливання припливу ПІІ до Азербайджану у першій половині 2000-х років, що співвідноситься з динамікою загального рівня інвестування у добувні енергетичні галузі (діаграма вище «Інвестиції в основний капітал»), а також, відповідно, економічною динамікою (діаграма у попередньому розділі «Зростання реального ВВП»).

Частка припливу ПІІ у валових інвестиціях в основний капітал, %

Тобто **заощадження і підтримка високого рівня ПІІ є вирішальним чинником** позитивної економічної динаміки, *по-перше*, завдяки нарощуванню іноземних інвестицій та їх частки у ВВП (за категоріями кінцевого використання), *по-друге* – підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності бізнесу, який є імпортером таких інвестицій⁶³.

⁶² World Investment Report (випуски різних років). – <http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>. [WIR]

⁶³ Hanousek J. Direct and Indirect Effects of FDI in Emerging European Markets: A Survey and Meta-Analysis / Economic Systems. – 2011 – №3 – pp. 301-322. – <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0939362511000367>.

Зазначимо, **інвестиційне зміцнення** країн АГКУ водночас означає (як і у переважній більшості успішних висхідних країнах) і **розширення їх участі в експорті інвестиційних капіталів** (а не лише отримувачів ПІІ). Так, якщо у 2000р. сукупний обсяг імпортованих інвестицій перевищував обсяг експортованих у десятки і сотні разів (окрім Грузії, де, втім, загальні обсяги інвестицій були незначними), то у 2014р. відповідні показники перевищення імпорту ПІІ над їх експортом суттєво знизилися (таблиця «*Сукупні обсяги імпорту та експорту ПІІ*»⁶⁴).

Сукупні обсяги імпорту (припливу) та експорту (відпливу) ПІІ,
\$ млн млрд.

	2000	2014	2000	2014	2000	2014
	<i>приплив</i>		<i>відплив</i>		<i>приплив/відплив, разів</i>	
Азербайджан	1 791	18 179	1,0	12 235	1791	1,5
Грузія	762	12 769	118	1 738	6	7,3
Казахстан	10 078	132 744	16	25 539	630	5,2
Україна	3 875	63 910	170	9 704	23	6,6

Вкажемо, що беззаперечним **інвестиційним лідером** (у залученні ПІІ та їх вивезенні) є **Казахстан**, який проводив і проводить послідовну політику сприяння і підтримки інвестицій.

Крім інвестиційної підтримки, **Казахстан** природньо має ще одну **унікальну геостратегічну перевагу** для забезпечення довгострокового зростання. Країна є дійсно **ключовою у формуванні і реалізації Нового шовкового шляху**. Сьогодні вже сам Казахстан є ініціатором ряду проектів у сусідніх Центрально азійських країнах, якими підсилюються можливості транспортно-логістичної системи доставки вантажів від кордонів з Китаєм до Каспійського моря, а також формування нової мережі виходу до країн Перської затоки⁶⁵.

Тобто сьогодні, не зважаючи на певні економічні ускладнення, є підстави стверджувати, що інвестиційна привабливість Казахстану залишатиметься високою, а тому країни, котрі зможуть бути залучені у виробничі та інфраструктурні мегапроекти Казахстану, отримають значні довгострокові вигоди (врізка «*Вигоди для України посилення співробітництва з Казахстаном*»).

⁶⁴ [WIR].

⁶⁵ Between East and West: Kazakhstan's development along China's new Silk Road. – http://www.osce-academy.net/upload/file/Between_East_and_West.pdf. Казахстан модернизирует инфраструктуру транзита. – <http://www.investkz.com/journals/>.

ВИГОДИ ДЛЯ УКРАЇНИ ПОСИЛЕННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА З КАЗАХСТАНОМ

Є підстави стверджувати, що сьогодні **економічна значимість Казахстану для України суттєво зростає**. Зважаючи, що традиційні торговельно-економічні зв'язки між двома країнами суттєво порушені внаслідок масштабних обмежень для українських товарів по їх транзитному перетину російських кордонів, Україні слід знаходити нові шляхи і можливості входження в економічний простір Казахстану. Чим зумовлена така виключна значимість?

Україна відчайдушно потребує вільного виходу на ринки Центральної та Східної Азії, а також ринки найбільших азійських економік Китаю, Індії, Ірану, зміцнення і розширення тих інтеграційних можливостей, які формувались останнім десятиріччям. Перекриття Росією торговельно-економічних шляхів з України до країн Азії істотно порушує можливості присутності України на азійському напрямі, що суттєво ускладнює економічне відновлення країни, її можливості входження до азійських бізнес-мереж.

Сьогодні **Україна все ще вкрай слабо залучена до трансконтинентального проекту НШШ**, що означає потенційну втрату мільярдів доларів у стратегічній перспективі (особливо, зважаючи на високу динаміку азійських країн). Тому й слід вести мову про економічне зміцнення українських виробників, їх наближення до ринків Азії. І таке зміцнення дійсно може відбутись на основі **інвестиційного входження України до Казахстану**.

Хоча сьогодні **Україна і потребує відновлення інвестиційного потенціалу**, активного залучення іноземних інвестицій в національну економіку, проте **ще важливішим є прискорена інтеграція** країни до світових виробничих, торговельних, фінансових мереж, що дозволить утримуватись у загальносвітових трендах. Саме через новітні інвестиційні та інфраструктурні проекти Україна може вийти й на новий інтеграційний рівень, а відтак – посилити конкурентоспроможність і довгострокові перспективи для зростання і розвитку.

Більше того, сьогодні ПІІ України до Казахстану можуть надати стійкості вітчизняним виробникам. Українська промисловість все ще володіє значними ресурсами, які співвідносяться з потребами промисловості Казахстану. Нагадаємо, як вказувалось вище, **розвинутість країни значною мірою визначається саме інвестиційними потоками** – розширенням як припливу, так і відпливу капіталів (список найбільших країн-інвесторів практично співпадає з переліком країн, які є отримувачами найбільших обсягів іноземних інвестицій).

Крім того, інвестиції у вигляді переносу частини українських виробничих потужностей в Казахстан можуть сприяти пом'якшенню проблеми зайнятості в Україні. Іноземні інвестори у Казахстані отримують значні права стосовно залучення іноземних робітників не тільки на період введення інвестиційних об'єктів, але й на деякий додатковий період після запровадження проекту до реалізації (без врахування «звичайної» квоти на іноземну робочу силу). При цьому, слід пам'ятати, що заробітні плати в Казахстані удвічі перевищують українські.

Нарешті, інвестиції в Казахстан означають **«наближення» України**

до Азії, тобто сприятимуть українським підприємцям у прямому виході на динамічні азійські ринки, насамперед країн-гігантів, а з тим – включенню країни (насамперед, через партнерські казахстанські підприємства) до азійських трансконтинентальних проектів.

Тому сьогодні, крім вирішення завдань залучення ПІІ, слід вести мову про **вироблення механізмів та інструментів підтримки інвестиційного експорту**, і Казахстан у цьому контексті може стати гідним стартовим майданчиком.

Договірно-правова база двох країн нараховує близько сотні документів, у т.ч. Договір про дружбу і співробітництво між Республікою Казахстан і Україною від 20 січня 1994р. У сфері економіки основні напрямки двосторонньої взаємодії обговорюються в рамках Міждержавної казахстансько-української комісії з економічного співробітництва. А у двосторонніх офіційних документах визначається необхідність **посилення співробітництва у найбільш перспективних напрямках**, зокрема: паливно-енергетичному та агропромисловому комплексі, гірничо-металургійної галузі, важкого машинобудування, авіабудування, галузях хімічної промисловості⁶⁶. Загалом, **перелік є досить насичений**, тут же серед сфер співробітництва у частині розгортання українських інвестицій у Казахстані першочергово вкажемо на **найвагоміші та найактуальніші**, які дійсно зможуть зміцнитись у новому геостратегічному регіоні:

- авіабудування (висхідні країни зацікавлені у невеликих і надійних літальних апаратах, до яких належить «сімейство» українських *АН-ів*);
- озброєння та військова техніка (потужність, надійність та якість яких суттєво зросла і пройшла випробування в умовах відбиття російської агресії);
- фармацевтика (наукова і технологічна база визнаних українських підприємств у поєднанні із значними природними хіміко-біологічними ресурсами);
- атомна енергетика (енергетичні елементи, системи збагачення, які вкрай важливі при розробці значних уранових покладів Казахстану).

Зовнішньоторговельні позиції. Однією з особливостей позитивної динаміки країн АГКУ була зовнішня зорієнтованість економічної політики, що певним чином було виправдано, зважаючи на збіднілість населення упродовж кризових трансформаційних 1990-х років, а також необхідність доступу до валютних ресурсів. Значне нарощування обсягів експорту (звичайно, переважно сировинного або напівфабрикатного) дозволило країнам отримати ресурси на відновлення економічної бази, посилення конкурентоспроможності тощо. Особливо значні вигоди отримали країни-експортери мінеральних ресурсів (нафти, газу) – Азербайджан і Казахстан, обсяги експорту яких зросли у десятки разів (діаграма «*Обсяги експорту товарів*»⁶⁷).

⁶⁶ Докладніше див.: Співпраця Республіки Казахстан з Україною. – <http://kazembassy.com.ua/show/3036.html>.

⁶⁷ WBI.

Поряд з цим, погіршення світової кон'юнктури на сировинні товари, починаючи з 2011-2012рр., означало і зниження експортних доходів тих країн, в структурі торгівлі яких сировинні товари і товари з низьким рівнем доданої вартості займали домінуючі позиції. Обвал нафтових цін у 2014-2015рр., а також економічні негаразди в країнах, які певний час відігравали провідні ролі в регіональних інтеграційних союзах (наприклад, Росії), призвело до крахового скорочення доходів від зовнішньоекономічних операцій, що суттєво погіршило макроекономічне середовище багатьох країн загалом.

Водночас, слід зазначити, що **експорт у структурі формування ВВП** для всіх країн мав меншу волатильність порівняно з вартісними обсягами і загалом співвідноситься із динамікою реального економічного зростання відповідних економік (діаграма «Експорт товарів і послуг»⁶⁸).

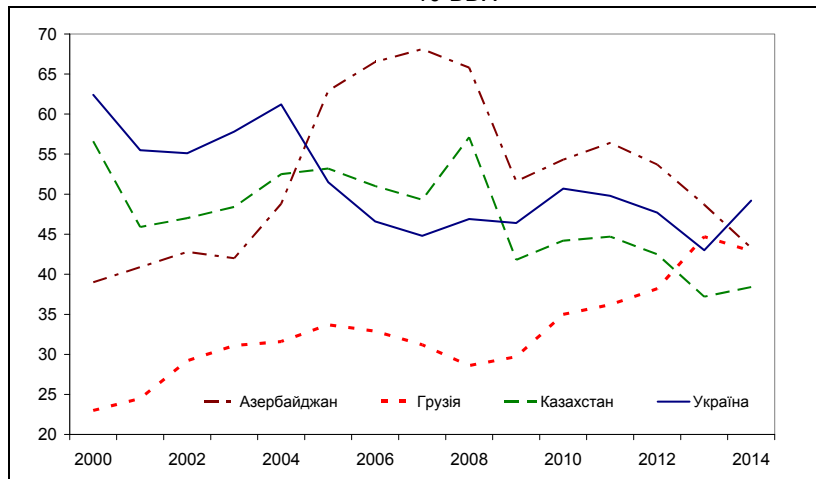

Феномен стрімкого зростання величини експорту відносно ВВП України при тому, що обсяги експорту останніми роками знижувалися, має певним чином «негативне» пояснення. Зважаючи на обвальну девальвацію національної грошової одиниці (гривні) у 2014-2015рр., доларовий еквівалент номінального ВВП України суттєво скоротився (понад удвічі – з \$183 млрд. у 2013р. до \$91 млрд. у 2015р.)⁶⁹.

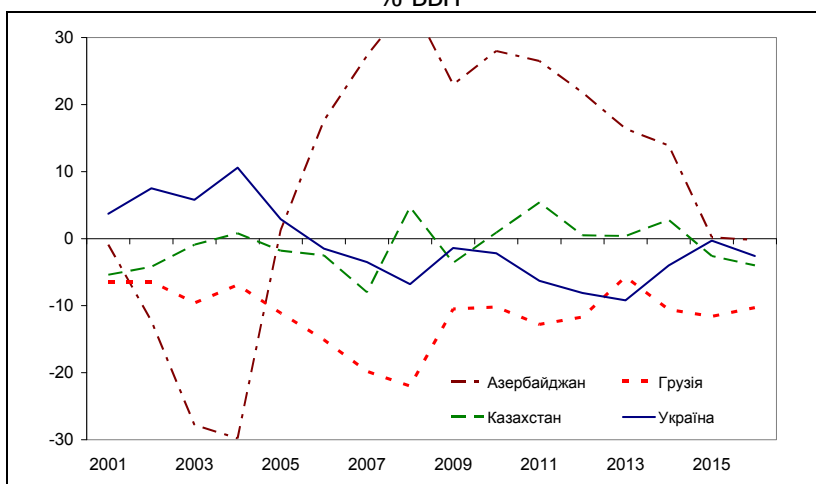
⁶⁸ WBI.

⁶⁹ Україна поки залишається експортером продукції з низькою доданою вартістю, а також слабо залучена у глобальні ланцюги формування доданої вартості. Нинішня слабка інвестиційна привабливість країни призводить до того, що головним джерелом фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності залишаються власні ресурси підприємств (з низьким доступом до кредитних ресурсів). Тому, найвірогідніше, у середньостроковій перспективі обсяги експорту і його співвідношення з ВВП залишатимуться приблизно на нинішньому рівні.

**Експорт товарів і послуг,
% ВВП**

**Рахунок поточних операцій платіжного балансу,
% ВВП**

Безпосереднім наслідком експортного «обвалу» стало різке погіршення зовнішньоторговельного сальдо, а також рахунку поточних операцій платіжного балансу (діаграма «*Рахунок поточних операцій платіжного балансу*»⁷⁰), оскільки імпортна залежність багатьох недостатньо конкурентних країн (у частині споживчих, довгострокового користування, інвестиційних товарів тощо) залишається високою.

Вірогідно, експортне падіння могло б бути менш відчутним, якби країни мали міцніші економічні зв'язки з Китаєм (який зумів обмежити кризовий вплив

⁷⁰ [WEO].

на власну економіку). Однак, поки Китай не є таким важливим торговельним партнером, як можна було б очікувати, зважаючи на місце країни у світовому експорті та імпорті, а також наближеністю до країн Центральної Азії та Закавказзя. Так, у 2014р. обсяг торгівлі Казахстану з Китаєм складав близько 22% загального товарообороту, Грузії – 7%, Азербайджану – приблизно 2%.

За нинішніх умов (утримання досить дорогого долара і збереження тенденцій до його подальшого зміцнення, внаслідок процентної політики ФРС, політичних невизначеностей і збереження високих інституційних ризиків у багатьох країнах регіону), слід визнати, що найвірогідніше у середньостроковій перспективі **«сировинні» вигоди не зможуть бути реалізовані в якості інструменту економічного прискорення**, як це відбувалося у 2000-х роках (в докризовий період). Оскільки, зважаючи на слабкі можливості в багатьох країнах (в т.ч. європейських) швидкого розширення бізнесу, відновлення суттєвого попиту не передбачається, а з тим і високої цінової динаміки біржових товарів, що, водночас, призводить як до зменшення спекулятивних можливостей, так і посилення стійкості глобального економічного середовища.

Зрозуміло, **стійкість експорту** значною мірою **залежить від його структури, якості, технологічності** тощо. Якщо постсоціалістичні країни з перших трансформаційних кроків (спочатку як кандидати, а далі як члени ЄС) запроваджували європейські стандарти, підвищували енергоефективність, залучались до глобальних виробничих ланцюгів⁷¹, то пострадянські країни мали значно менше інституційних можливостей для подолання цивілізаційних економічних розривів.

Між тим, Казахстан (меншою мірою й Азербайджан), отримуючи головні експортні доходи від мінеральних ресурсів⁷², докладали значних зусиль для створення технологічної виробничої бази і на цій основі – розширення технологічного експорту задля посилення конкурентних позицій. І останніми роками понад третину експорту промислових товарів Казахстану складають високотехнологічні товари (таблиця «*Частка високотехнологічного експорту в загальному експорті промислових товарів*»⁷³).

Водночас, значні конкурентні перспективи країн АГКУ можуть пов'язувати із розвитком і, відповідно, експортом сучасних послуг. Сьогодні лише Україна має високий показник експорту інформаційно-комунікаційних послуг (що повністю співвідноситься з високим рівнем освіти та освіченості,

⁷¹ Hunya G. Mutual trade and investment of the Visegrad countries before and after their EU accession / Eastern Journal of European Studies. – December, 2011. – Volume 2, Issue 2, p.77-91.

⁷² Так, для прикладу, експорт мінеральних ресурсів складає 75% загального експорту Казахстану. А в імпорті ЄС із Азербайджану частка нафти перевищує 98% загального імпорту з цієї країни.

⁷³ [WBI].

зазначеному вище в Індексі людського розвитку) (таблиця «Експорт інформаційно-комунікаційних послуг»⁷⁴).

**Частка високотехнологічного експорту
в загальному експорті промислових товарів, %**

	2007	2010	2014
Азербайджан	3,4	1,1	7,0
Грузія	7,5	1,8	3,0
Казахстан	21,4	34,2	37,2
Україна	3,7	4,3	6,5

**Експорт інформаційно-комунікаційних послуг,
% загального експорту послуг**

	2006	2010	2014
Азербайджан	23,0	20,1	12,9
Грузія	2,8	4,5	3,9
Казахстан	9,3	11,6	11,8
Україна	9,0	17,3	30,7

Втім, такий високий показник не повинен вводити в оману, оскільки загалом сфера послуг слабо розвинута в Україні. Водночас, зрозуміло, якщо країні вдасться долучитись до інтеграційних процесів, то разом із розвитком сфери послуг загалом, стрімко зростатимуть і новітні послуги, що зможе стати чинником суттєвого покращення суспільно-економічного середовища в цілому.

⁷⁴ [WBI].

4. Монетарні та фінансові заходи сприяння стабілізації та зростанню

Довгострокове забезпечення стійкого зростання і розвитку вимагає виваженої і злагодженої монетарної, фінансової, торговельної політики. Значимість такої політики суттєво зростає у період зовнішньоекономічних потрясінь та шоків, особливо для висхідних країн, які не мають належного досвіду приборкання економічних негараздів. Країни АГКУ, як вказувалось, у різному ступені використовували кон'юнктуру зовнішніх ринків, а також демонстрували специфічні стабілізаційні заходи. Серед важливих напрямів владних дій виокремлюються заходи монетарного і фінансового стимулювання, на окремих з яких зупинимось докладніше⁷⁵.

Валютні дисбаланси. Сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура і стрімке нарощування сировинного експорту, а також залучення ПІІ, звичайно, надавало міцності і національній грошовій одиниці. Так, в Азербайджані, Грузії, Казахстані упродовж 2003-2013рр. (період значних економічних трансформацій) національні грошові одиниці мали відчутну **тенденцію до зміцнення**. Ця тенденція також підтримувалась завдяки відносно «дешевому» долару у передкризові роки.

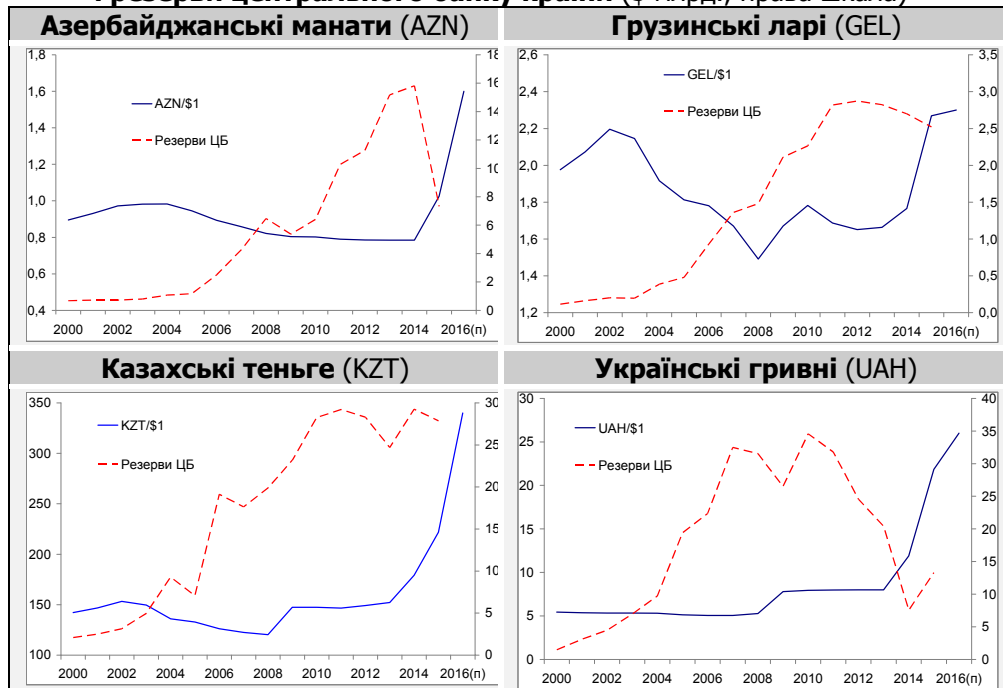
Водночас, макроекономічна і валютна стабільність у всіх країнах АГКУ в докризовий період сприяли стрімкому притоку капіталів, а відтак – відбувалося швидке наповнення валютних резервів, обсяг яких за десятиліття в кожній з країн зріс у кілька разів (діаграма «*Курс національної валюти і резерви центрального банку країни*»).

Однак, **ситуація в Україні мала суттєву відмінність** від решти розглядуваних країн. В країні фактично практикувався режим фіксованого курсу, який, проте, не мав міцного макроекономічного базису. Він (режим) хоча й надавав видимих стабілізаційних вигод, вимагав значних витрат і втрат у період погіршення зовнішніх умов. Тому не викликає подиву, що Україна періодично змушена була проводити **крахові девальвації національної грошової одиниці** (гривні), запобігти яким не вдавалось навіть великими інтервенціями.

Ризики, пов'язані з високою мінливістю кон'юнктури на сировинні біржові товари, і сьогодні залишаються високими, особливо в умовах вірогідного посилення долара на світових валютних ринках. Тому і найближчими роками багато висхідних країн знаходитимуться під постійним тиском **макроекономічних невизначеностей**, що за помилкових заходів може завдати таким країнам шоків втрат.

⁷⁵ В цьому розділі використані результати аналітичних досліджень, проведених Максимом Шульгою.

**Курс національної валюти (до долара США)
і резерви центрального банку країни (\$ млрд., права шкала)**

Нагадаємо, зважаючи на **роль та місце долара** у світових торгівлі та фінансах, його **зміцнення часто супроводжується зниженням вартості біржових сировинних товарів**. Сьогодні на світових ринках домінуючою є тенденція до утримання вартості біржових товарів (насамперед, нафти) на відносно низьких рівнях, що й надалі посилюватиме привабливість долара для багатьох «сировинних» інвесторів, як це зокрема спостерігалось у період розгортання глобальних кризових процесів. А тому й перспективи динаміки країн-експортерів мінеральних ресурсів не виглядають надто оптимістичними.

Підтвердженням вказаному є ситуації в країнах АГКУ останніми роками. Упродовж 2014-2015рр. жодній з країн не вдалося уникнути значних девальваційних процесів. Так, якщо девальваційне послаблення національної валюти Казахстану (тенге) упродовж глобальної кризи 2009р. було незначним (падіння упродовж 2009р. з 120 до 148 тенге за долар), то упродовж 2014-2016рр. вже суттєвим – зі 180 до 350 тенге за долар. Подібні втрати отримав і Азербайджан (також двократне зростання значення вартості національної грошової одиниці – манату). Причому **девальваційні втрати в обох країнах значною мірою були спровоковані падінням вартості нафти** у 2014-2016рр.

Україна пережила два валютних обвали (падіння національної валюти, гривні – у 2008р. з 5 до 8, а в 2014-2015рр. – з 8 до 24 гривень за долар). У **колапсі національної валюти** України за останнє десятиріччя значна провина

лежить на **необґрунтованій популістичній валютній і монетарній політиці**. Україна у посткризовий період, **незважаючи на значні торговельні дисбаланси**, утримувала практично **стабільний курс гривні за рахунок втрати резервів**, що й послабило антикризовий потенціал країни.

В таких умовах, якщо девальваційні процеси в Казахстані не спричинили різкого вимивання валютних резервів (подібна ситуація спостерігалась і у Грузії), то Україна в указані роки втратила левову частку власних резервних ресурсів⁷⁶, що взагалі ускладнить стабілізаційні можливості у найближчому майбутньому.

Економічна стійкість, базована на економічному зростанні, в Україні була **підмінена утриманням фіксованого курсу, що мало б слугувати «підтвердженням» макроекономічної стабільності** в цілому. Втримання курсу за рахунок інтервенцій та втрати резервів провокувало нові спекулятивні хвилі, що й надалі як «підживлювало» девальваційну спіраль, так і провокувало нові спекулятивні хвилі⁷⁷. І у 2014р. валові валютні резерви України впали до 5% ВВП і вже жодним чином не могли ані підтримувати національну грошову одиницю, ані забезпечувати зовнішні виплати. Тому обвальна девальвація гривні продовжилась у 2015р. та й у I кв. 2016р.

Зауважимо, довгострокове утримання практично фіксованого курсу, що спостерігалось у всіх країнах АГКУ в докризовий період, дійсно **формувало видимі чинники утримання стабілізаційних процесів**, насамперед в частині забезпечення відносно низьких рівнів інфляції (вплив на яку в умовах валютних коливань є досить складним внаслідок залежності від зовнішньої кон'юнктури). При цьому, вчасні девальваційні заходи (при посиленні дестабілізаційних чинників) надають країнам можливість підтримувати конкурентоспроможність, а також експортну спроможність, що означає формування певного рівня захисту національної економіки. Проте **«контрольована девальвація» легко може вийти з-під контролю** з негативними макроекономічними наслідками.

Монетарне стимулювання. Насамперед, слід зробити **загальне зауваження**. Для сучасних умов характерним стає суттєве підвищення **вимог до якості інститутів** як в рамках внутрішньої економічної політики, так і у глобальному контексті. Не в останню чергу це відбувається тому, що зближення параметрів інституційної якості дозволяє успішніше здійснювати координацію макроекономічної політики різних держав та регіонів світу. При цьому, координація монетарних та фіскальних заходів та інструментів дозволяє зменшити дисбаланси, а також зафіксувати в бажаному діапазоні

⁷⁶ Також значні валютні втрати поніс Азербайджан у 2015р. – більше, ніж двократне скорочення при тому, що шокową девальвацію втримати не вдалося.

⁷⁷ Докладніше див.: Сучасна валютна політика та особливості її реалізації в Україні. / *Наук. ред. В.Юрчишин.* – Київ: 2016, 116с.

ключові макроекономічні показники та індикатори, такі, наприклад, як процентні ставки, обмінний курс, рівень державних видатків, продуктивність експорту чи рівень зайнятості⁷⁸.

Характеристикою макроекономічної політики багатьох висхідних країн було стійке **розширення пропозиції грошей** і головною складовою – стрімким зростанням зовнішніх активів (резервів) центральних банків країн. Результатом ставало підвищення рівня монетизації економіки і **розширення доступу** економічних агентів до ресурсів, необхідних для підтримки позитивної економічної динаміки.

Більше того, стійке розширення пропозиції грошей задавало відносно вищі темпи економічного відновлення (зростання реального ВВП) у посткризовий період. Так, в успішних висхідних країнах – Польщі, Туреччині, Китаї – упродовж останнього десятиліття завдяки прискореній динаміці пропозиції грошей рівень монетизації економіки суттєво зріс. Навпаки, **стримуюча монетарна політика**, яка проявлялась у слабкому нарощуванні або навіть обмеженні грошової маси, **супроводжувалась і низькими темпами зростання** або навіть падінням реального сектору. Загалом, країни із активною **стимулюючою монетарною політикою мали вищі темпи економічного зростання** порівняно з країнами, які запроваджували обмежену монетарну політику.

Країни ж АГКУ далеко не завжди дотримувались вказаних принципів реалізації макроекономічної політики. Хоча в країнах загалом практикувалась монетарна експансія (розширення пропозиції грошей), проте останніми роками її динаміка суттєво послабилась, а тому рівень монетизації національних економік залишається низьким (діаграма «*Пропозиція грошей M2*»⁷⁹).

Звичайно, **обмежене монетарне розширення, з одного боку, дійсно може відігравати роль антиінфляційних та стабілізаційних заходів**. Проте *з іншого* – вже **матиме стримуючий вплив на прискорення реальних економічних процесів** та стимулювання (приватного) підприємництва, а також виявить **вкрай негативний ефект на розвиток внутрішніх фінансових ринків**.

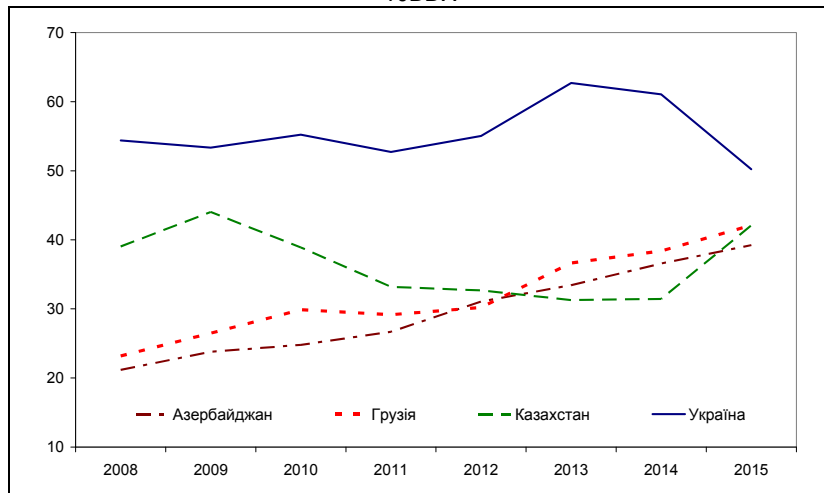
У докризовий період всі країни АГКУ проводили суттєве розширення пропозиції грошей, яке **не мало значного інфляційного вияву**, оскільки монетарна експансія супроводжувалась достатньо позитивною економічною динамікою (діаграма «*Зростання Індексу споживчих цін (ICL) та пропозиції грошей M2*»⁸⁰). У посткризовий період темпи нарощування пропозиції грошей помітно знизились (в кожній з країн до найнижчих рівнів з початку століття).

⁷⁸ Докладніше див.: Політика монетарного розширення на підтримку зростання і розвитку. / *Наук. ред. В.Юрчишин*. – Київ: 2016, 116с.

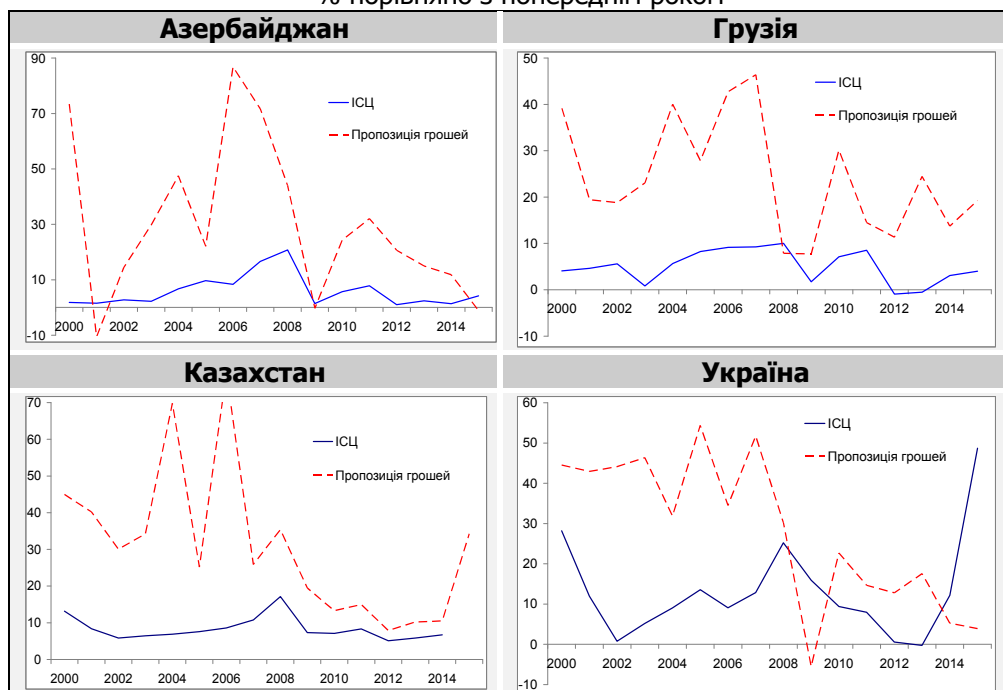
⁷⁹ [WBI].

⁸⁰ [WBI].

Пропозиція грошей М2, %ВВП

Зростання Індексу споживчих цін (ІСЦ) та пропозиції грошей М2, % порівняно з попереднім роком

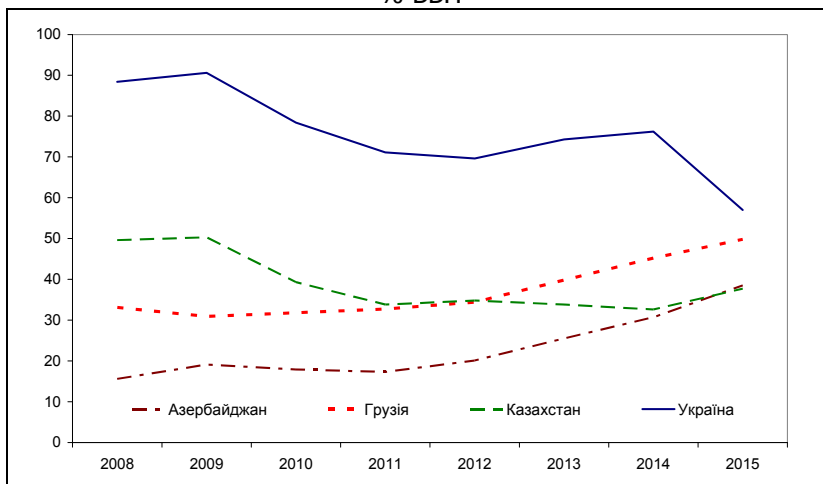
Зробимо знову **окреме зауваження** стосовно України. У той час, коли успішні висхідні країни застосовували монетарне стимулювання, **Україна** (крім 2013-2014рр.) реалізовувала **суттєву обмежуючу і навіть стримуючу монетарну** політику, і це призвело до того, що, зрештою, рівень монетизації економіки у 2015-2016рр. значно скоротився і виявився навіть нижчим, ніж

рівень періоду глобальної кризи. Звідси – начебто **парадоксальний наслідок**: спроби протидії економічним дисбалансам і кризовим явищам із застосуванням монетарних обмежень призвели до протилежного результату – значного скорочення ВВП⁸¹.

Це **важливий висновок** не лише для України, він корисний для аналізу застосувань стабілізаційних інструментів у висхідних країнах загалом. Кризові процеси в країнах АГКУ у 2014-2015рр. **дійсно продемонстрували**, що посилення жорсткості монетарної (грошово-кредитної) політики може знизити негативні очікування і сприяти макроекономічній стабілізації. Однак, при цьому може погіршитись і можливість доступу до фінансових (банківських) ресурсів, що вже матиме негативний вплив на економічне відновлення.

Обмеження пропозиції грошей не може не позначитись на внутрішньому кредитуванні банківською системою підприємницької діяльності приватного сектору країни. Незважаючи на певне розширення кредитування у посткризовий період, приватний сектор Азербайджану та Казахстану помітно обмежений у доступі до банківських ресурсів⁸² (діаграма «Внутрішні кредити приватному сектору»⁸³).

**Внутрішні кредити приватному сектору,
% ВВП**

⁸¹ Докладніше див.: Сучасна валютна політика та особливості її реалізації в Україні. / Наук. ред. В.Юрчишин. – Київ: 2016.

⁸² Ситуація в Азербайджані у контексті доступу до кредитних та фінансових ресурсів є вельми специфічною, оскільки галузева структура країни явно «прив'язана» до видобувної промисловості. Так, у структурі промисловості обсяг видобувної галузі сягає 74% загального промислового виробництва, і ще близько 7% – виробництво нафтопродуктів та хімічна промисловість. – Обзор экономики Азербайджанской Республики. – <http://www.ved.gov.ru/exportcountries/az/>.

⁸³ [WBI].

Відповідним чином, кількість підприємств у національній економіці, які використовують банківські ресурси для інвестицій, співвідноситься з обсягом внутрішнього кредитування (таблиця «Підприємства, які використовують банківські ресурси для інвестицій»⁸⁴), а також показниками бізнес-середовища (таблиця «Позиції країн у рейтингу легкості ведення бізнесу», наведена у другому розділі).

Підприємства, які використовують банківські ресурси для інвестицій
% загальної кількості

Азербайджан	17,6
Грузія	27,6
Казахстан	13,0
Україна	14,8

В Україні загалом ситуація з кредитуванням приватного підприємницького та фінансового секторів виглядала дещо краще, порівняно з іншими країнами АГКУ (як рівень монетизації, так і обсяги кредитування у структурі формування ВВП мали досить високі показники). Проте криза 2014-2015рр. призвела до погіршення довіри між економічними агентами, виведенням значних обсягів депозитів, банкрутству третини національних банків, а відтак – банківська система України суттєво знизила готовність до кредитування реального сектора національної економіки.

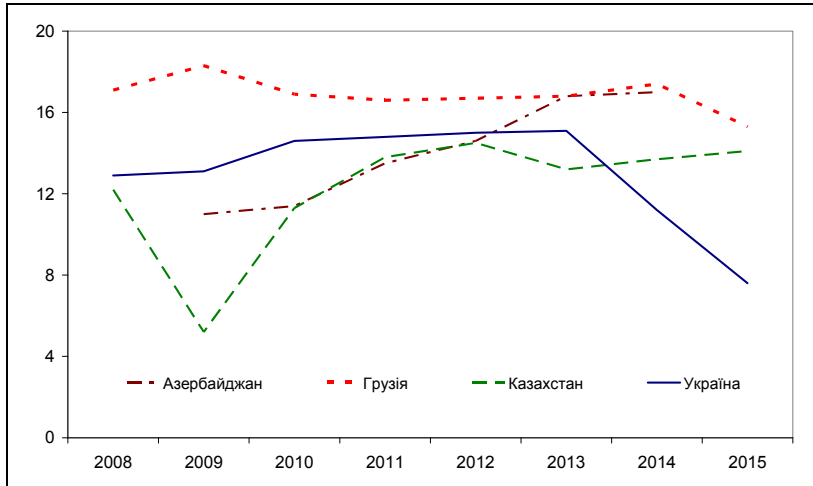
Нагадаємо, що рівень доступу до кредитів знизився і в багатьох висхідних країнах, у т.ч. Азербайджані та Казахстані (див. таблицю «Складові Індексу сприяння бізнесу» у другому розділі). Тому найближчими роками такі країни повинні будуть докладати значних зусиль для стабілізації фінансових ринків, посилення фінансової дисципліни, зміцнення внутрішніх ринків, зменшення залежності від коливань зовнішньої кон'юнктури⁸⁵, що, звичайно, вимагає посилення банківського сектору загалом.

Хоча рівень банківського капіталу відносно банківських активів має досить стійкі позиції (окрім кризових показників України) (діаграма «Рівень банківського капіталу»), проте й рівень т.зв. «поганих» активів банківської системи залишається зависоким для країн АГКУ (крім Грузії) (діаграма «Частка «поганих» кредитів ...»). Звичайно, з посиленням негативного кризового тиску частка «поганих» кредитів зростатиме (як це демонструє випадок України), що означатиме подальше пригнічення реального сектора (як наслідок – зниження виробництва і прибутку, вірогідне підвищення збитків, а відтак і безробіття, погіршення доступу до рефінансування тощо).

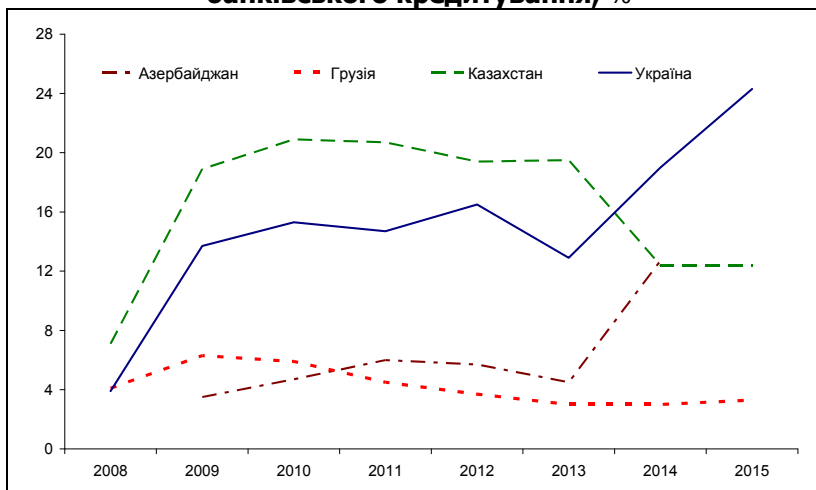
⁸⁴ [WBI].

⁸⁵ Carrion C.J. Why Azerbaijan needs a strategic reform of its foreign policy towards the European Union? – CESD, April 2016.

**Рівень банківського капіталу,
% банківських активів**

**Частка «поганих» кредитів у загальних обсягах
банківського кредитування, %**

Зауважимо, Казахстан та Закавказькі країни очікують **виклики**, пов'язані з негативними процесами, що відбуваються у реальному секторі та **банківській системі Росії**⁸⁶. Так, якщо обсяги безпосереднього транскордонного кредитування російських банків економік Середньої Азії та Закавказзя не є значним, то частка активів російських банків вже є помітною (до 10% сукупних активів банківської системи в деяких країнах)⁸⁷.

⁸⁶ Хоча банки, основними акціонерами яких є резиденти Росії, все ще залишаються в Україні, проте їхнє вплив (внаслідок політичних втрат як результат російської агресії) не є значимим.

⁸⁷ IMF Regional Economic Outlook (різні випуски). – <https://www.imf.org/external/pubs/>.

Поряд з цим, вказані країни можуть зазнати значних втрат, внаслідок подальших девальваційних процесів не лише у власних країнах, але й у Росії, а з тим і зниження доступу (з-за конкурентних втрат) на російські ринки, а також погіршення балансів національної банківської системи. Тому найближчі роки спричинять додаткові «зовнішні» випробування для Казахстану та країн Закавказзя.

Фіскальне і податкове сприяння. Країни АГКУ досить послідовно запроваджували фіскальні заходи підтримки інвестиційної діяльності, посилення позицій в конкурентному глобальному та регіональному економічному середовищах.

Насамперед, слід зазначити, що останніми роками країни суттєво **консолідували і спростили національну податкову систему**. Так, у 2014р. в країнах вже налічувалось по 5-7 податків, при цьому, однак, як податкові ставки, так і їх значимість для податкових надходжень до бюджетів країн суттєво різняться. Зокрема, найнижчим є рівень податкових ставок у Грузії (що є вагомою складовою високого місця країни у рейтингу легкості ведення бізнесу, див. другий розділ) (таблиця «*Ставки окремих податків*»)⁸⁸.

Ставки окремих податків, %				
	Азербайджан⁸⁹	Грузія⁹⁰	Казахстан⁹¹	Україна⁹²
На прибуток підприємств	20	15	20	18
ПДВ	18	18	12	20
На репатріацію капіталу	10	5	15 / 20	15
На доходи фізичних осіб	14 / 25	20	10 / 5	18
Соціальний внесок	22	-	5 / 10	36,76-49,7

Поряд з цим, загальний перерозподіл національних ресурсів через бюджети має помітну тенденцію до зниження. Так, якщо у перші посткризові роки доходи консолідованого бюджету Азербайджану сягали 41-46% ВВП країни,

⁸⁸ В Україні з 2016р. ставку соціального внеску зменшено приблизно вдвічі.

⁸⁹ Налоговый кодекс Азербайджанской Республики. – http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2016/mecelle_rus.pdf.

⁹⁰ Налоговый кодекс Грузии. – <https://matsne.gov.ge/en/document/download/1043717/72/en/pdf>.

⁹¹ Налоговый кодекс Республики Казахстан. – http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30366217#pos=1;-217.

⁹² Податковий кодекс України. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

то у 2015-2016рр. вони складали 27-28% ВВП, Казахстану – 24-28% ВВП і 21-23% ВВП, Україні – 46-49% ВВП і 43-45% ВВП, відповідних періодів⁹³.

При цьому, звичайно, податкові надходження мають різну вагу у **наповненні бюджетів**. Так, частка податкових надходжень у доходній частині останніми роками складає: в Азербайджані – близько 43%, Грузії – 75%, Казахстані – 57%, Україні – майже 80%⁹⁴. Відповідним чином, податкове навантаження на бізнес також має відмінності (таблиця «Загальне податкове навантаження»). Нагадаємо також, що Грузія першою ще на початку 2000-х років почала радикальне реформування податкової системи (врізка «Досвід стрімких податкових реформ у Грузії»⁹⁵).

**Загальне податкове навантаження,
% прибутку підприємств до оподаткування**

	2011	2013	2015
Азербайджан	40,0	39,8	39,8
Грузія	16,5	16,4	16,4
Казахстан	29,0	28,9	29,2
Україна	57,1	54,4	52,2

ДОСВІД СТІМКІХ ПОДАТКОВИХ РЕФОРМ У ГРУЗІЇ

Податкові реформи у Грузії відбувалися у два етапи: новий податковий закон був впроваджений з початку 2005р., додаткові зміни були ухвалені у 2008р. Однак, ще у 2004р. бізнес позитивно прийняв пропонувані податкові зміни, що й ознаменувало покращення сплати податків і початок різкого збільшення доходів бюджету (у т.ч. зважаючи на запроваджену податкову амністію).

Відповідно до нового законодавства кількість податків була знижена з 22 до 7, неефективні податки і податки, що розглядались як корупційні, були вилучені. Для основних податків була запроваджена «плоска шкала»: 20% на доходи фізичних осіб, 15% податку на прибуток (надалі 12%), 1% податку на майно і 18% ПДВ. Митні збори були ліквідовані. Вилучено також всі інші привілейовані податки. Електронні податкові декларації у системі онлайн почали функціонувати з 2007р.

Незважаючи на **зменшення кількості податків і зниження ставок,**

⁹³ IMF Fiscal Monitor Statistics. – <https://www.imf.org/external/>.

⁹⁴ У Грузії, Казахстані та Україні два податки – ПДВ і податок на доходи фізичних осіб – формують основну частину податкових надходжень. Так, в Україні на них припадає більше половини загальних податкових надходжень, Грузії – майже три чверті, Казахстані понад дві третини. В Азербайджані, наповнюваність бюджетів у якому частка податків є найнижчою, головним джерелом доходної частини є Державний нафтовий фонд (понад 52% доходної частини державних фінансів).

⁹⁵ У врізці використані дані: Georgian-European Policy and Legal Advice Center (GEPLAC) (випуски різних років). – <http://www.cecl2.gr/index.php/en/projects/>.

реалізація нового закону дозволила **значно підвищити податкові надходження** (таблиця «*Надходження до консолідованого бюджету*»).

Так, надходження від ПДВ (як частка ВВП) збільшилися удвічі у 2006р. порівняно з 2003р. (при тому, що ставка податку була знижена). Також різко зросли надходження від оподаткування прибутку. Новий Податковий закон також мотивував підприємців узаконити зарплати. Так, у 2006р. сплачений соціальний податок зріс на 126%.

Упродовж кількох років доходи держбюджету Грузії зросли більше, ніж у п'ятеро (з 0,9 млрд. ларі у 2003р. до 5,2 млрд. ларі у 2008р.) (таблиця «*Державний бюджет*»). Витрати також зростали, хоча й не такими високими темпами як доходи, що дозволяло значно скоротити дефіцит, а у 2005-2007рр. **майже досягти збалансованого бюджету**.

Надходження до консолідованого бюджету

	Загальні надходження, млн.ларі	% ВВП					
		Загальні надходження	ПДВ	Податок на прибуток	Акцизи	Податок на доходи фізосіб	Соціальні надходження
2002	1135,3	15,2	5,4	1,1	1,2	1,9	1,7
2003	1272,7	14,9	4,8	1,2	1,2	1,8	2,1
2004	2102	21,4	6,4	1,6	1,6	2,7	3,0
2005	3152,7	27,2	8,5	1,8	2,4	2,5	3,7
2006	4235,6	30,7	9,7	2,5	2,4	2,8	3,7
2007	5915,6	34,8	11,6	3,3	2,5	3,1	4,2
I п/р. 2008	3260	35,6	11,2	4,2	2,8	6,4	...

Державний бюджет,

млн. ларі

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	I п/р 2008
Надходження	816,1	956	1773	2607,5	3773,2	5159	2539,3
Видатки	1040,7	1118,5	1923,6	2616,5	3821,4	5237,1	2730
Дефіцит	-224,6	-162,5	-150,6	-9	-48,2	-78,1	-190,7

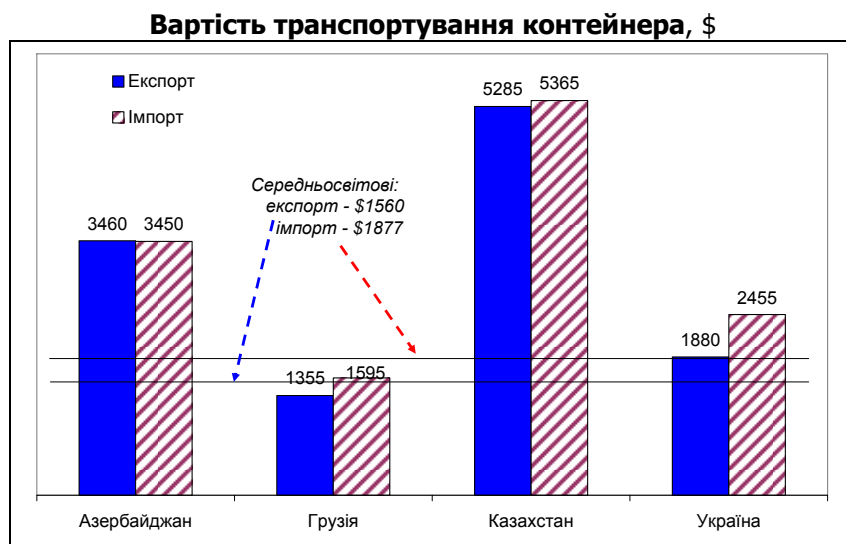
Державний борг

	2003	2004	2005	2006	2007	I п/р 2008
Державний борг, млн. ларі	4608	4306,6	4076,1	3855,4	3919,6	4480,6
Державний борг, % ВВП	53,8	43,8	35,1	28,0	23,1	48,8
у т.ч. (% загального)						
Внутрішній	34,0	36,6	37,7	39,2	38,0	32,8
Зовнішній	66,0	63,4	62,3	60,8	62,0	67,2

При цьому держборг зменшувався аж до 2007р., а у 2006р. доходи держбюджету вперше досягли, а потім навіть перевищили державний борг (таблиця «Державний борг»).

У міжнародному контексті всі чотири країни мають чинні угоди (конвенції) про уникнення подвійного оподаткування. Так, Азербайджан має 51 угоду, Грузія – 52, Казахстан – 50, Україна – 71, причому вказані країни також мають відповідні двосторонні угоди одна з одною.

Зазначимо, що для інтеграційних процесів важливим є **фактор вартості транспортування** вантажів територією країни. Зокрема, виокремлюється вартість експорту/імпорту контейнера. Цей показник включає сукупну вартість транспортування територією країни, митного оформлення та інших офіційних платежів за стандартний контейнер. Хоча останніми роками Казахстан суттєво покращив ситуацію з логістикою, проте поки вартість (станом на кінець 2014р. – останні звітні дані Світового банку) в Казахстані є значно вищою порівняно з іншими партнерськими країнами (зокрема, більше, ніж вдвічі перевищує відповідні показники України, втричі – Грузії) (діаграма «Вартість транспортування контейнера»). Зрозуміло, що країна докладатиме значних зусиль, спрямованих на покращення як транспортної інфраструктури, так і логістики загалом (що й задекларовано в офіційних стратегічних документах⁹⁶), у т.ч. в контексті Ініціативи шовкового шляху⁹⁷.

⁹⁶ Казахстан 2050. – <https://strategy2050.kz/ru/>.

⁹⁷ Between East and West: Kazakhstan's development along China's new Silk Road. – http://www.osce-academy.net/upload/file/Between_East_and_West.pdf.

Інституційні інструменти залучення інвестицій. Серед найбільш поширених інструментів залучення іноземних інвесторів та інвестицій в країнах АГКУ запроваджували різноманітні пільгові режими та системи управління. Сьогодні країни застосовують подібні фіскальні інструменти залучення інвесторів, у т.ч. із ухваленням спеціальних законодавчих норм і податкових пільг.

Так, в **Азербайджані** діють **спеціальні пільгові режими для промислових парків і технопарків**⁹⁸. Зокрема, підприємства, зареєстровані у вказаних парках, т.зв. резиденти парків, звільнені на 7 років від ПДВ на устаткування та технології, податку на прибуток, майно та землю. А з травня 2016р. резиденти парків звільнені також від митного оподаткування імпорту на 5 років. **Вільні економічні зони** в Азербайджані лише запроваджуються, хоча з 2009р. діє Закон про такі зони, яким передбачається низка пільг (у т.ч. звільнень) як у частині окремих податків, так і інших зборів. Перша вільна економічна зона запроваджена на території нового Бакинського міжнародного морського торговельного порту і включає міжнародний логістичний центр (загальна вартість цього проекту – близько \$870 млн.⁹⁹).

У Грузії режими та інструменти залучення інвестицій є більш різноманітними, у т.ч. такі, що розраховані на специфіку транзитних перевезень. Так, у Грузії запроваджені певні компанії, що мають визначені пільгові режими оподаткування, зокрема:

- т.зв. вільні складські підприємства, які є логістичною складовою міжнародних транзитних перевезень. Такі підприємства можуть звільнятися від податку на прибуток від реекспорту, а також від ПДВ за поставки іншим платникам ПДВ в рамках «вільного складу». Звичайно, такі підприємства можуть виявити зацікавленість у тих іноземних компаній, які виконують широкі міжнародні перевезення або є регіональними дистриб'юторами;
- міжнародні фінансові компанії, які звільняються від податку на прибуток з отриманих доходів за надання власних послуг, цінних паперів та дивідендів, що має сприяти залученню ресурсів до національних фінансових ринків.

Сьогодні в Грузії функціонують **дві вільні економічні зони** в містах Поті та Кутаїсі. Вагомим є те, що компанія, зареєстрована у такій зоні, звільняється від багатьох податків в залежності від виду діяльності. Так, зокрема:

- компанія, яка виробляє продукцію на експорт, звільняється від усіх податків (крім податку на доходи фізичних осіб, що сплачується підприємством);

⁹⁸ Див., зокрема: Developing industrial parks. –

<http://www.azernews.az/business/90982.html>.

Azerbaijan exempts industrial parks' residents from customs duties on imports. –

<http://en.trend.az/business/economy/2530152.html>.

⁹⁹ Valiev A. Azerbaijan: Perspectives on Eurasian integration. – <http://www.ecfr.eu/article/>.

- звільняються від ПДВ та сплати мит поставки товарів, імпортовані підприємствами з вільних зон;
- від ПДВ звільняються операції між підприємствами вільної економічної зони тощо.

Хоча в Грузії **ставлення до вільних економічних зон** залишається **дискусійним**, проте вони **виконують головну мету** їх створення – **виробництво конкурентної експортної продукції** із залученням (і здешевленням) необхідних імпортних комплектуючих та засобів виробництва¹⁰⁰.

Нагадаємо, беззаперечним **інвестиційним лідером** (у залученні ПІІ та їх вивезенні серед країн АГКУ) є **Казахстан**, який проводив і проводить послідовну політику сприяння і підтримки інвестицій, у т.ч. шляхом створення спеціальних інвестиційних режимів чи інвестиційних (податкових) пільг. Так важливі **інституційні рішення**, що спрямовані на подальше вдосконалення інвестиційного клімату, були зафіксовані у Законі про інвестиції, а з 2016р. вже представлені у підприємницькому Кодексі¹⁰¹.

Так для преференційних інвестиційних проектів¹⁰² у Казахстані запроваджено значні пільги, до найвагоміших з яких належать:

- звільнення інвесторів від сплати корпоративного прибуткового податку і земельного податку на 10 років, а податку на майно – на 8 років;
- компенсація державою до 30% капітальних витрат після введення інвестиційного об'єкта в експлуатацію (т.зв. інвестиційна субсидія);
- практична відсутність обмежень на репатріацію прибутку після сплати податків;
- надання інвесторам права на залучення додаткової іноземної робочої сили на період будівництва і один рік після введення проекту до експлуатації;
- закріплення граничного рівня тарифів на послуги всіх суб'єктів природних монополій на довгостроковий період (понад 5 років), а також низку інших привілеїв;
- запровадження інституту інвестиційного омбудсмена, що суттєво покращує можливості розв'язання спорів, узгодження спільних позицій та рекомендацій з питань подальшого покращання підприємницького та інвестиційного середовищ.

¹⁰⁰ Why Invest in Georgia? – <http://www.investingeorgia.org/en/>.

¹⁰¹ Закон Республики Казахстан «Об инвестициях». – http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1035552.

Кодекс Республики Казахстан «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан». – http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854#pos=1;-307.

¹⁰² ... стосується інвестиційних проектів, вартістю понад \$20 млн., що реалізуються у пріоритетних галузях національної економіки.

Поряд з цим, в Казахстані діє 10 спеціальних економічних зон, кожна з яких зорієнтована на розвиток певних галузей (важливих для того чи іншого регіону)¹⁰³. В таких зонах підприємства звільнені від сплати ПДВ, податку на прибуток підприємств, майнового та земельного податків.

В Україні, хоча й ухвалено низку законів, спрямованих на інвестиційне залучення і вдосконалення ділового та інвестиційного середовища¹⁰⁴, проте визнається, що чинне законодавство є заплутаним, непрозорим і мало прийнятним для інвесторів. Так, зокрема, **спеціальні режими стимулювання** стосуються галузей, які визначаються Урядом України, проте **критерії відбору таких галузей не зрозумілі**¹⁰⁵. Т.зв. інвестиційний проект, який може розраховувати на сприяння, повинен відповідати низці вимог, серед яких (крім обсягу інвестицій) кількість нових робочих місць, безпосередньо задіяних у виробничих процесах, рівень заробітної плати тощо.

Водночас, інвестиційні проекти мають виконуватись у середовищі, найбільшими вадами якого є **незадовільна макроекономічна динаміка** (що зберігається упродовж ряду років, не лише пов'язаних з російською агресією), а також **слабке інституційне забезпечення** (насамперед, в частині захисту інвесторів). Свідченням негараздів у цих сферах є вкрай низькі місця України у міжнародних рейтингах, на що вказувалось у першому розділі.

Вільні економічні зони існували в Україні упродовж 2000-2005рр. – всього 11 зон (різних видів). Принципового позитивного значення для економіки країни вони не мали, оскільки спеціальні режими для таких зон переважно використовувались як засіб ухиляння від сплати податків. Сьогодні питання відновлення таких зон в Україні вважається дискусійним.

Слід, звичайно, вказати, що Україна має надзвичайно **важливу інституційну перевагу** над багатьма висхідними країнами (включно й розглядувані країни) – Угоди про вільну торгівлю з ЄС, а також Канадою. Це надає потенційно широкі можливості для виходу виробників з «третіх» країн на конкурентні європейські та північно-американські ринки, інтеграції у сучасні глобальні мережі доданої вартості, а інвестиційні вигоди можуть сприяти формуванню та реалізації нових економічних моделей.

¹⁰³ Докладніше: Специальные экономические зоны в Республике Казахстан. – http://www.kazninvest.kz/SEZ/economic_zones.php.

¹⁰⁴ Див., зокрема: закони України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» тощо.

¹⁰⁵ Так, у переліку «пріоритетних галузей» відсутня сфера інформаційних технологій, створення програмного забезпечення, в чому Україна має визнані досягнення. Однак, водночас, в Україні чинним є Закон «Про інноваційну діяльність», котрим регулюється галузь високотехнологічного виробництва, у т.ч. фінансова підтримка інвестицій в таку галузь. – Закон України «Про інноваційну діяльність». – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

Висновки і рекомендації економічної політики

1. Світова економіка вимагає зміцнення міжнародних економічних зв'язків загалом та інвестиційних зокрема. Висхідні країни, яким вдалося підтримати інвестиційну привабливість і не допустити інвестиційного обвалу в період глобальної кризи, досягли значно кращих результатів (порівняно з рештою країн) посткризового відновлення – вищих темпів економічного зростання, посилення конкурентних позицій, розширення інтеграційних можливостей.

Для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності дедалі більшого значення набуває не лише переміщення товарів, сировини, напівфабрикатів та інших складових виробничих процесів, а саме їх упереджуюче інвестиційне забезпечення. Тому взаємне «проникнення» інвестицій, взаємне злиття та поглинання бізнесів продовжуватиметься й надалі, що посилюватиме інтеграційні складові розвитку.

2. Лідером багатьох новітніх економічних та інтеграційних процесів виступають успішні висхідні країни, насамперед – Китай. При цьому, дедалі більшого значення для економічної експансії Китаю набувають країни Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), економічна динаміка яких останніми роками є значно кращою, порівняно зі «старими» країнами-членами ЄС. Тому вдосконаленню шляхів доставки товарів за маршрутами Китай-ЄС загалом і Китай-ЦСЄ зокрема надається прискіплива увага, у т.ч. з урахуванням нових геополітичних і геостратегічних трансформацій.

Сьогодні активно обговорюється і практично втілюється ініціатива Китаю створення Економічного поясу Шовкового шляху, складовою якого стає Новий шовковий шлях і завдяки залученню до якого вигоди для окремих країн-учасників можуть сформувати синергетичний ефект примноження добробуту і покращення перспектив розвитку. Насамперед, це стосується країн Центральної Азії, Закавказзя та України, які можуть стати надважливою ланкою трансконтинентального проекту поєднання економічних вигод Китаю та країн ЦСЄ.

3. Зрозуміло, щоб країни дійсно стали вагомою складовою такого проекту, необхідною умовою є міцне суспільно-економічне середовище, характерною ознакою якого є високий рівень макроекономічної стійкості, а також інтеграційної та інвестиційної активності.

Світова практика також свідчить, що, чим ширші і міцніші країна має економічні інтеграційні зв'язки, тим у більшій безпеці вона може почуватися. Країна ж, яка не визначилась у своїх міжнародних та інтеграційних пріоритетах, ризикує потрапити під політичний чи навіть військовий тиск недобросовісних сусідів.

4. Актуальність таких завдань для України дедалі зростає, зважаючи на значні диспропорції, що суттєво гальмують економічне відновлення. Насамперед, змін потребує формування інституційного базису конкурентоспроможної

економіки, зміцнення підприємницького та інвестиційного потенціалу, розвитку бізнесу загалом та малого і середнього зокрема.

Україна відчайдушно потребує виходу на ринки Центральної та Східної Азії, а також ринки найбільших азійських економік Китаю, Індії, Ірану, зміцнення і розширення тих інтеграційних можливостей, які формувались останнім десятиріччям. Україні слід якнайшвидше долати упущення, посилити позиції на висхідних ринках, зокрема в частині використання транспортного потенціалу і наближення його до транспортної спроможності країн ЦСЄ, а також розширення торгівлі та взаємних інвестицій, насамперед, з врахуванням перспектив зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, Україною та Канадою.

5. Посткризовий період характеризується значними трансформаційними процесами, які виявили суттєвий вплив на структуру економіки. Багатьом постсоціалістичним країнам вдалося зберегти і примножити рівень виробництва, базованого на інвестиціях і сучасних технологіях у головних для країни виробничих сферах. Однак, далеко не завжди такі зміни носили системний структурний характер, радше зусилля зорієнтовувались на отримання швидких вигод від сприятливого середовища і цінової кон'юнктури.

Серед аналізованих країн Азербайджан і Казахстан завдяки активному використанню сприятливої кон'юнктури в середині 2000-х років стрімко наростили національний дохід країни, змогли запровадити широкі інвестиційні програми (насамперед, пов'язані з добувними галузями і експортом мінеральних ресурсів). Втім, результати 2016-2017рр. можуть засвідчити погіршення макроекономічних середовищ вказаних країн, зважаючи на втрати експортних спроможностей, внаслідок шокового падіння цін на нафту, погіршення економічної динаміки Росії, девальвації національних валют тощо.

Загалом найсуттєвіших інвестиційних втрат зазнала Україна – як внаслідок складних внутрішніх суперечностей, так і російської агресії, з тим – інвестиційна привабливість країни сьогодні є вкрай низькою, а рівень національних інвестицій залишається катастрофічно низьким – упродовж 2012-2015рр. не перевищував 15% ВВП.

6. Одним з найвагоміших факторів, що дозволяє країні підтримувати стійкий рівень збалансованого зростання і розвитку, є рівень національних заощаджень. Низький їх рівень, з одного боку, може стати чинником скорочення інвестицій та інвестиційного потенціалу, з іншого – провокувати погіршення сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу, що вже у короткостроковому аспекті вимагає розширення доступу до зовнішніх позичкових ресурсів, з подальшим погіршенням боргової ситуації країни.

Підкреслимо, що країни з високим рівнем заощаджень, як правило, не мають проблем з доступом до фінансових ресурсів (насамперед, внутрішніх), що дозволяє, крім іншого, підтримувати як високий рівень інвестицій, так і стійку економічну динаміку. У більшості випадків, якщо відсутні значні

інституційні обмеження на свободу капіталів, ці ж країни є експортерами капіталів, що надає додаткових інтеграційних стимулів і можливостей.

7. Довгострокове забезпечення стійкого зростання і розвитку вимагає виваженої і злагодженої монетарної, фіскальної, торговельної політики. Значимість такого злагодження суттєво зростає у період зовнішньоекономічних потрясінь та шоків, особливо для висхідних країн, які не мають належного досвіду приборкання економічних негараздів. Тому негативний досвід України може слугувати пересторогою для висхідних країн.

Так, в Україні макроекономічна стійкість, базована на економічному зростанні, була підмінена утриманням фіксованого курсу, що мало б слугувати «підтвердженням» макроекономічної стабільності в цілому. Втримання курсу за рахунок інтервенцій та втрати резервів провокувало нові спекулятивні хвилі, що й надалі як «підживлювало» девальваційну спіраль, так і провокувало нові спекулятивні хвилі.

8. Характеристикою макроекономічної політики багатьох висхідних країн було стійке розширення пропозиції грошей і головною складовою – стрімким зростанням зовнішніх активів (резервів) центральних банків країн, і як наслідок – розширення доступу економічних агентів до ресурсів, необхідних для підтримки позитивної економічної динаміки. Навпаки, стримуюча монетарна політика, яка проявлялась у слабкому нарощуванні або навіть обмеженні грошової маси (і є характерною для України), супроводжувалась і низькими темпами зростання або навіть падінням реального сектору, вимивала інвестиційний потенціал, виявляла вкрай негативний вплив на розвиток підприємництва та фінансових ринків.

9. Хоча сьогодні Україна і потребує відновлення інвестиційного потенціалу, активного залучення іноземних інвестицій в національну економіку, проте ще важливішим є прискорення інтеграція країни до світових виробничих, торговельних, фінансових мереж, що дозволить утримуватись у загальносвітових трендах. Насамперед, це стосується належного використання досвіду країн ЦСЄ у формуванні інституційної та інтеграційної спроможності у розбудові інфраструктурної мережі за участю Китаю, а також зміцнення економічного партнерства з країнами, які відіграють важливу роль у НШШ, насамперед, Казахстаном і країнами Закавказзя. Україна має стати об'єднуючою ланкою країн ЦСЄ і пост-радянських країн у реалізації трансконтинентального проекту.

Слід вказати, що Україна має надзвичайно важливу інституційну перевагу над багатьма висхідними країнами – Угоди про вільну торгівлю з ЄС, а також Канадою. Це надає потенційно широкі можливості для виходу виробників з «третьох» країн на конкурентні європейські та північно-американські ринки, інтеграції вітчизняних виробників до сучасних глобальних мереж доданої вартості, а інвестиційні вигоди можуть сприяти формуванню та реалізації нових економічних моделей.

Інвестиційний потенціал України: макрофінансові та інституційні перешкоди

Владислав Зимовець,

завідувач відділу фінансів реального сектора

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Застаріла матеріально-технологічна основа виробництва та аграрно-сировинна структура зумовлюють низький рівень продуктивності та зовнішню вразливість економіки України, ускладнюють залучення до сучасних інфраструктурних мереж та інтеграційних процесів. За роки незалежності економіка України зазнала технологічної деградації¹⁰⁶, втратила цілі галузі, які наприкінці 1980-х років складали основу її добробуту (авіабудування, ракетобудування, суднобудування, верстатобудування, виробництв побутової техніки та електроніки)¹⁰⁷. Наслідком структурної деградації економіки стало зростання розриву у доходах на особу в Україні та світі. Якщо на початку 1990-х ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у міжнародних поточних доларах в Україні, в цілому у світі та у Польщі був приблизно однаковим – біля \$5,7 тис., то на початок 2015р. Україна вже відставала від світу в цілому вдвічі та більш ніж утричі від Польщі. Відставання України від країн регіону Східної і Центральної Європи, до якого вона тяжіє ментально та історично ще напередодні кризи 2008-2009р., перевищувало порогові значення, мінімально припустимі для інтеграційних об'єднань¹⁰⁸. Якщо в 1992р. ВВП за ПКС на одну особу в Україні становив 37% від середнього по ЄС, то в 2015р. вже 20,8%, що є закономірним наслідком технологічної відсталості економіки та її перетворення у переважно сировинний придаток розвинутих країн, а також ринок збуту їх високотехнологічних товарів.

Злам вищезазначених негативних тенденцій є неможливим без структурної модернізації економіки України, а вирішення проблеми формування достатнього для досягнення цієї мети інвестиційного потенціалу є актуальним завданням економічної науки.

Інвестиційний потенціал країни в економічній науці як аналітичне поняття не має однозначного тлумачення. У великій кількості робіт окремо розглядаються інвестиційний потенціал підприємств, фінансових установ, держави, регіонів тощо. Поширеним є еkleктичний підхід, за якого інвестиційний потенціал

¹⁰⁶ Кораблін С. Велика депресія. Україна. –

http://gazeta.dt.ua/macrolevel/velika-depresiya-ukrayina_.html.

¹⁰⁷ Чорна Н. 25-річка економічних провалів. –

<http://economics.unian.ua/other/1482576-25-richka-ekonomichnih-provaliv.html>.

¹⁰⁸ Труш О., Литвиненко І. Модернізація української економіки в умовах глобалізації. – http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_78.

ототожнюється із економічним потенціалом¹⁰⁹ (охоплює матеріальні, фінансові, трудові та організаційні ресурси), а фінансовий потенціал є лише однією з його складових¹¹⁰. Прихильники комплексного підходу прямо наголошують на неприпустимості «розуміння інвестиційного потенціалу лише як сукупності фінансових ресурсів для здійснення інвестиційної діяльності»¹¹¹.

Другим методологічним принципом, якого варто дотримуватися, є гіпотеза про існування ринкової рівноваги. Фактичні інвестиції завжди дорівнюють джерелам їх фінансування, попит на інвестиційні ресурси і пропозиція на них завжди врівноважуються. Інвестиційний потенціал *ex ante* має відображати очікувані джерела фінансування інвестицій, які будуть з високою вірогідністю доступними у майбутньому. Поділяємо підхід, що інвестиційний потенціал – це *можливість* вкладати кошти (капітал) в матеріально-речовинні й особисті фактори виробництва¹¹².

Припускається також і ретроспективна оцінка інвестиційного потенціалу *ex post*, яка містить інформацію про структуру та обсяги інвестиційного потенціалу країни у минулих періодах. Деякі економісти пропонували розглядати це поняття як величину розриву між валовими заощадженнями й реальними інвестиціями¹¹³, що могло б бути коректним, у разі застосування терміну «невикористаний інвестиційний потенціал», а також врахування зовнішніх джерел фінансування інвестицій.

Основу інвестиційного потенціалу країни складають валові заощадження та іноземні інвестиції. Перші можуть набувати форми нерозподіленого прибутку та амортизаційних нарахувань підприємств реального сектора, профіциту державного бюджету та заощаджень домогосподарств у формі грошових коштів або фінансових активів (при непрямому інвестуванні). Другі – прямих та портфельних інвестицій, а також запозичень.

У цій статті під інвестиційним потенціалом ми будемо розуміти *обсяг фінансових ресурсів, які упродовж певного часу, частіше це рік,*

¹⁰⁹ Інвестиційний потенціал - сукупність наявних матеріальних та нематеріальних, трудових та організаційно-управлінських ресурсів суб'єкта, що характеризують його спроможність прийняти та освоїти інвестиційні кошти. Див: Макух Т. Інвестиційний потенціал як фактор підвищення ефективності використання фінансових ресурсів // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Сер. Економіка: зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 1 (41). – с. 179.

¹¹⁰ Покатаєва К. Теоретичні аспекти визначення категорій «Інвестиційний потенціал» та «Інвестиційна привабливість». – <http://eprints.kname.edu.ua/1542>.

¹¹¹ Луців Б., Стечишин Т. Інвестиційний потенціал банківської системи України. – http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/.

¹¹² Шамота Г. Особливості інвестиційного потенціалу України на сучасному етапі розвитку економіки. – http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/26.pdf.

¹¹³ Буряковський В.В., Каламбет С.В. Оцінка інвестиційного потенціалу в Україні та основні напрямки його реалізації // Економіка и управление. – 2002. – № 6. – с. 35.

трансформується (очікувано чи фактично) у капітальні інвестиції в нові або діючі підприємства, а також в об'єкти загальносуспільного користування.

Серед основних факторів впливу на інвестиційний потенціал країни – норма внутрішніх заощаджень, стан її фінансової системи, рівень розвитку фінансового ринку, збалансованість публічних фінансів, стан міжнародних фінансових ринків (в частині достатньої за обсягами пропозиції вільного капіталу) та інституційне середовище з точки зору його сприятливості для інвестора.

Відповідно до теорії структури капіталу існує три основні джерела формування інвестиційного потенціалу – власні кошти підприємств (самофінансування), позичковий капітал (банківські кредити та інші боргові інструменти) та залучені кошти на ринку (додатковий випуск акцій або розміщення інших форм пайового капіталу). Крім цього, додатковими (компліментарними) джерелами формування інвестиційного потенціалу є державні та іноземні інвестиції.

У цій статті розглядається вплив макрофінансових та інституційних чинників на формування інвестиційного потенціалу України, який включає інвестиційний потенціал підприємств реального сектора, фінансового сектора та держави, а також потенціал залучення іноземних інвестицій у формі прямих іноземних інвестицій, а також через борговий та фондовий канали.

Падіння норми чистих заощаджень – фундаментальна причина зменшення інвестиційного потенціалу країни. Норма нагромадження, або відношення валового нагромадження основного капіталу до ВВП, є ключовим показником, який дозволяє в цілому кількісно оцінити обсяги інвестиційного потенціалу країни *ex post*, з урахуванням внутрішніх і зовнішніх джерел його формування. Цей показник знизився з 26,4% ВВП у 2008р. до 14,1% ВВП у 2014р. Такий рівень норми нагромадження є недостатнім для структурної модернізації економіки країни. Погоджуємось, що для реалізації стратегії модернізації інвестиційний потенціал країни має бути вищим, ніж 25% ВВП¹¹⁴.

Стиснення «інвестиційного потенціалу» України упродовж останніх років має багато складових, йдеться і про декапіталізацію реального і фінансового сектора, і про незбалансованість державних фінансів. Проте, фундаментальних причин, які лежать в основі усіх зазначених проявів, лише дві – це падіння норми чистих заощаджень і зменшення припливу іноземного капіталу в економіку.

¹¹⁴ Галасюк В. Українська економіка: від режиму проїдання до модернізації. – http://www.business.ua/opinions/ukra_nska_ekonom_ka_v_d_rezhimu_pro_dannya_do_modern_zats_-281356/.

Упродовж 2008-2013рр. в Україні склалась чітко виражена тенденція до зниження норми чистих заощаджень – з 11,6% ВВП в 2008р. до 0,8% ВВП в 2012р., що є проявом формування моделі економіки споживання (таблиця «Чисті заощадження та зовнішні запозичення»¹¹⁵). До 2013р. занизькі обсяги внутрішніх заощаджень компенсувались за рахунок зовнішніх запозичень, які здійснювались в особливо великих обсягах упродовж 2011-2013рр., що дозволило тимчасово приховувати незадовільний стан із нагромадженням капіталу в країні. Разом із тим, провал проголошеної тодішньою владою програми модернізації економіки України зумовив подальше стрімке падіння норми чистих заощаджень.

**Чисті заощадження та зовнішні запозичення,
% ВВП**

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Валове нагромадження основного капіталу	26,4	18,4	18,1	18,6	19,4	17,3	14,1
Чисті заощадження та кредитування	18,7	4,8	7,7	11,0	6,8	3,3	-2,3
Норма чистих заощаджень	11,6	4,9	7,6	6,3	0,8	-3,1	-0,8
Кредитування/запозичення	7,1	-0,1	0,1	4,7	6,0	6,2	-1,5

У 2014р. фінансова система країни зазнає подвійного удару – від’ємні чисті заощадження та відплив капіталу за кордон вперше призводять до чистої декапіталізації економіки навіть у номінальному обчисленні (-2,3% ВВП). Це означає, що за від’ємного інвестиційного потенціалу фінансування капітальних інвестицій в цілому по економіці здійснювалось за рахунок нарощування внутрішнього боргу, що значно посилює вразливість фінансової системи України, підвищило системні ризики та заклало підвалини для протидії макрофінансових дисбалансів відновленню її інвестиційного потенціалу.

«Стиснення» інвестиційного потенціалу реального сектора економіки України. Основою інвестиційного потенціалу будь-якої країни з ринковою економікою є власні кошти підприємств реального сектора, за рахунок яких фінансується від 60% до 90% прямих інвестицій¹¹⁶. Упродовж останніх 20 років ця закономірність не змінилась, не зважаючи на стрімкий розвиток фінансового сектора, і саме власний капітал підприємств залишається основою інвестиційного потенціалу країни¹¹⁷. Існування достатньо маломіліардної у часі домінуючої частки власних коштів підприємств в інвестиційному потенціалі країни пояснюється тим, що підприємства

¹¹⁵ Зведені національні рахунки. – <http://ukrstat.gov.ua/>.

¹¹⁶ Allen F. Stock Markets and Resource Allocation. // Capital Markets and Financial Intermediation / Ed. C. Mayer and X.Vives. – Cambridge University Press, 1993. – p.84.

¹¹⁷ The Financial Systems of Industrial Countries: Evidence from Financial Accounts. // Eds.: Bonis R., Pozzolo A. – <https://books.google.com.ua/>.

покладаються насамперед на власні кошти при прийнятті інвестиційних рішень, а позичковий та залучений капітал, а також державні та іноземні інвестиції відіграють допоміжні функції у його формуванні.

Інвестиційний потенціал підприємств реального сектора залежить від достатності власного капіталу для фінансування інвестиційних проектів *за умови дотримання розсудливих пропорцій між власним капіталом і боргом*. Для оцінки спроможності підприємств реального сектора економіки до самофінансування інвестицій ми застосували показник умовного дефіциту власного капіталу, який обчислюється як необхідна сума капіталу для підтримки таргетованого рівня боргової залежності на рівні 1,5. Упродовж 2010-2016 рр. в Україні мав місце хронічний і зростаючий дефіцит власного капіталу підприємств реального сектора економіки, що означає відсутність стійких джерел фінансування капітальних інвестицій (таблиця «Інвестиційний потенціал реального сектора...»¹¹⁸).

Інвестиційний потенціал реального сектора економіки України

млрд. грн., на кінець року

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Капітальні інвестиції	151,7	174,7	235,3	265,9	243,2	213,2	266,7
Власний капітал	1171,9	1256,0	1440,8	1701,9	1657,9	1697,4	2175,2
Чистий прибуток	-35,3	2,8	59,9	24,4	-27,9	-584,6	-363,9
Банківський кредит	462,2	501,0	575,5	605,4	691,9	778,8	787,8
Інша заборгованість	1662,2	1979,0	2257,0	2687,2	2474,3	3584,1	4786,1
Дефіцит власного капіталу	146,6	238,4	268,5	295,9	271,8	726,7	924,4
Боргова залежність, рази	1,81	1,97	1,97	1,93	1,91	2,57	2,56

Фінансова модель ведення бізнесу, яка сформувалась і тривалий час застосовується в Україні, передбачає акумуляцію фінансових ресурсів у тіньовому секторі та офшорних юрисдикціях; фінансування інвестицій за рахунок нестійких джерел (кредиторської заборгованості) та другорядну роль банків та інших фінансових установ у фінансуванні продуктивного капіталу у секторах матеріального виробництва. Характерною ознакою такої моделі є домінуюча роль «сурогатних» боргів, насамперед кредиторської заборгованості у джерелах фінансування.

¹¹⁸ Структура балансу підприємств за видами економічної діяльності. – <http://ukrstat.gov.ua/>. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). – <http://www.bank.gov.ua/files/3.3-Loans.xls>.

Зростання дефіциту капіталу реального сектора. Упродовж 2014-2015рр. диспропорції між власним капіталом і боргами підприємств набувають аномально великих масштабів, а дефіцит капіталу у реальному секторі економіки *зростає* більш ніж утричі – з 271,8 до 924,4 млрд. грн. Таке стрімке зростання дефіциту капіталу у реальному секторі було зумовлене масштабними збитками, які лише за 2014-2015рр. перевищили 900 млрд. грн., а також стрімким зростанням кредиторської заборгованості, яка упродовж 2014-2015рр. зросла удвічі – з 1,6 до 3,2 трлн. грн.

Негативний вплив на інвестиційний потенціал реального сектора економіки України справило так зване «очищення» банківської системи із застосуванням дуже дискусійного механізму виведення неплатоспроможних банків з ринку, який не передбачає контролю підприємств за продажем активів банків, що ліквідуються. Унаслідок зазначеного «очищення» упродовж 2014-2016рр. втрати підприємствами капіталу у ліквідній формі становили не менше 270 млрд. грн.¹¹⁹

Закономірною реакцією на ризики втрати ліквідності підприємствами у банках України стала «офшоризація» (виведення прибутків за межі країни) та, як наслідок, зростання дефіциту власного капіталу реального сектора. Обсяги втраченого підприємствами реального сектора у неплатоспроможних банках капіталу є співставними із річними обсягами інвестицій та залишками коштів на їх поточних банківських рахунках на початок 2014р. Наслідком помилкової політики НБУ в частині пруденційного нагляду та його неспроможності забезпечення стабільності фінансової системи стали втрата річного інвестиційного потенціалу підприємств реального сектора.

Зростання боргової залежності реального сектора та виникнення «боргового навісу». Упродовж останніх десяти років фінансовий стан підприємств реального сектора економіки України постійно погіршувався (діаграма «*Борг і власний капітал підприємств...*»).

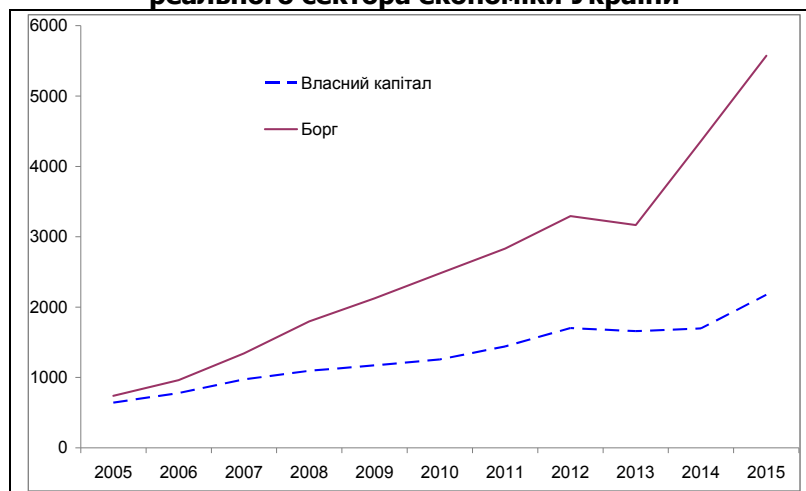
Якщо в 2005р. борги підприємств майже не перевищували власний капітал, то у наступні роки обтяженість боргами (відношення боргу до власного капіталу) зросла і на сьогодні більш ніж удвічі перевищує припустимий рівень боргової залежності для підприємств реального сектора у країнах з емерджентними економіками¹²⁰. Аномально висока частка боргу у структурі капіталу реального сектора економіки України є фундаментальною причиною формування стійкої

¹¹⁹ Украинская рулетка: граждане и бизнес потеряли в банках-банкротах свыше 300 млрд. гривен. Можно ли построить в Украине европейскую систему гарантирования вкладов. – <http://forbes.net.ua/business/1416943-ukrainskaya-ruletka-grazhdane-i-biznes-poteryali-v-bankah-bankrotah-svyshe-300-mlrd-griven>.

¹²⁰ Для країн з емерджентними ринками фактичний фінансовий левелідж, розрахований як відношення власного капіталу до сукупних зобов'язань підприємств, у 2013р. становив від 0,8 (країни ЦСЄ) до 1,1 (Латинська Америка) та 1,2 (КНР). – <http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR/2015/02/pdf/text.pdf>.

недовіри фінансових інститутів до бізнесу, підвищує кредитні ризики і негативно впливає на динаміку банківського кредитування.

Борг і власний капітал підприємств реального сектора економіки України

Деформація фінансової системи на макрорівні та автономізації сектору нефінансових корпорацій. Наслідком зростання боргової залежності підприємств реального сектора стала деформація фінансової системи на макрорівні, проявом якої є витіснення сурогатними боргами банківського кредиту, частка якого у зобов'язаннях підприємств реального сектора упродовж 2009-2015рр. знизилася з 21% до 14%. «Очищення» банківської системи призвело не до активізації ринкових механізмів трансформації заощаджень в інвестиції, а до зворотного ефекту – посилення *автономності сектору нефінансових корпорацій*, розриву фінансових відносин між банками та підприємствами, які формувалися десятиріччями. Поділяємо точку зору, що відновлення повноцінного функціонування зруйнованих ринкових механізмів кругообігу капіталу, насамперед – партнерських зв'язків між підприємствами та банками, які формуються не один рік, потребуватиме тривалого часу¹²¹.

Вплив інституціональних чинників на інвестиційний потенціал. Інституціональні чинники негативно впливають на інвестиційний потенціал як реального, так і фінансового сектора. *По-перше*, складні та дискримінаційні регуляторні, правові та фіскальні норми перешкоджають процесам формування інвестиційного потенціалу підприємствами та фінансовими інститутами. *По-друге*, вони блокують формування фінансових відносин, які б забезпечували міжсекторальний рух ліквідності і капіталу у фінансовій системі України.

¹²¹ A confidence crisis? Restoring trust in financial services. – <http://www.smf.co.uk/wp-content/uploads/2011/07/>.

Серед інституціональних перешкод формування інвестиційного потенціалу України виділимо головні:

- тривалість процедур виходу з ринку через процедуру банкрутства, яка в Україні становить 2,9 роки, що втричі довше, ніж у США. Наслідком цього є «замороження» значної частини фінансових ресурсів та активів у неплатоспроможних підприємствах і банках та їх вилучення з кругообігу капіталу в економіці на тривалий час (натепер більше, ніж 400 млрд. грн. заморожено лише в активах Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що становить близько 20% ВВП);

- слабкість захисту прав кредиторів та низький рівень відшкодування у разі банкрутства підприємства (по закінченню процедури банкрутства кредитори отримують у США 80,4% боргу, Польщі – 58,3%, Німеччині – 83,7%, а в Україні – 8,3%¹²²);

- високі ризики втрати капіталу у зв'язку із непрозорими процедурами виведення неплатоспроможних банків з ринку, які набули масштабів макроекономічної катастрофи або **примусової демонетизації економіки**. Можливості самофінансування упродовж останніх років є обмеженими внаслідок збиткової діяльності та втрати капіталу у неплатоспроможних банках, масштаби яких перевищують 10% ВВП.

Наслідками цього є формування стійкого «імунітету» підприємств до нагромадження капіталу у ліквідній формі в банківській системі України, офшоризація та тінізація фінансових відносин. Виведення капіталу у ліквідній формі з банківської системи не компенсувалось зустрічними інвестиційними потоками, що зумовило поглиблення дисбалансів та аномальних тенденцій у структурі капіталу реального сектора економіки. На початок 2016р. диспропорції у фінансах реального сектора економіки України сягнули критично високого рівня.

Наслідком тотальної сегментації фінансів бізнесу в Україні на центри витрат, які легально функціонують, та центрів доходів, які знаходяться в офшорних зонах або у тіньовій сфері (готівка у національній та іноземній валюті), стало руйнування інвестиційного потенціалу реального сектора економіки країни.

Прогресуюче послаблення фінансового сектора – причина руйнування ринкових механізмів формування інвестиційного потенціалу. Упродовж 2010-2015рр. мали місце усі прояви ресурсного та функціонального послаблення фінансової системи України – падіння рівня монетизації та стрімке зростання макроекономічних дисбалансів (таблиця «Ключові параметри...»¹²³).

¹²² Resolving Insolvency. – : <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/>.

¹²³ World Economic Outlook Database – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/>. Вартість кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту). – http://www.bank.gov.ua/files/Procentlastb_KR.xls.

Втрата довіри бізнесу та населення до фінансового сектора, зумовлена об'єктивними чинниками (високі макроекономічні ризики) та інституційними факторами (на макрорівні) упродовж 2014-2015рр., призвели до «стиснення» інвестиційного потенціалу банківських та небанківських фінансових інститутів в Україні. На початок 2016р. рівень монетизації знизився до найнижчої з 2010р. позначки – 50% ВВП.

Ключові параметри фінансової системи України

	%					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Валовий державний борг (% ВВП)	39,9	36,3	36,5	40,3	69,4	79,4
Рівень монетизації на кінець періоду	55,2	52,6	54,8	61,8	57,1	50,2
Відношення витрат на обслуговування боргу до доходів зведеного бюджету	4,9	6,4	6,14	8,1	11,5	13,6
Процентні ставки за кредитами нефінансовим корпораціям (середньозважені)	13,2	15	18,3	15,9	17,2	21,3
Відношення валового державного боргу до грошової маси (M2)	72,3	69,0	66,7	64,3	115,1	158,2

Зростання кредитних ризиків і «кредитне стиснення». Стрімке зростання системних ризиків загальмувало розвиток фінансових відносин підприємств з банками та ініціювало процеси «кредитного стиснення» зі сторони попиту. Починаючи з 2009р., сформувалась виразна тенденція до послаблення ролі банківського кредиту у фінансуванні реального сектора економіки. Процентні ставки за кредитами підприємствам реального сектору зросли з 13,2% річних в 2010р. до 21,3% річних в 2015р. Наслідком зростання кредитних ризиків стало нагромадження надмірної ліквідності у фінансовій системі та блокування руху капіталу у реальний сектор економіки, проявом чого є стагнація банківського кредитування останнього на рівні 750-800 млрд. грн. Низький рівень мультиплікатора та нагромадження банками надліквідності у сертифікатах НБУ на рівні 200 млрд. грн. значно знизили інвестиційний потенціал фінансового сектора.

Зростання боргової залежності держави та посилення «ефекту витіснення». Макроекономічні підвалини для руйнування фінансової системи України були закладені ще упродовж 2010-2013рр. унаслідок надмірних державних витрат, які не були забезпечені відповідними доходами. Кумулятивний дефіцит зведеного бюджету країни за цей період перевищив 200 млрд. грн., або майже 4% ВВП. В 2014-2015рр. відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП зросло з 39,9% до 79,4% на тлі неспроможності його фінансування за рахунок внутрішніх джерел. Якщо на кінець 2013р. відношення державного боргу до M2 становило

64,3%, то на кінець 2015р. – вже 158,2% (при критичному рівні 50%¹²⁴). За параметрами абсорбційної спроможності фінансової систем Україна повернулась до дисбалансів 1999-2000рр., що призвело до масштабного дефіциту вільного капіталу на ринку та мало вкрай негативні наслідки для формування інвестиційного потенціалу фінансового сектора.

Стрімке зростання боргової залежності держави призвело до посилення «ефекту витіснення»: надмірні державні витрати, кумулятивний дефіцит бюджету та зростаюча боргова залежність держави обмежили пропозицію фінансових ресурсів для бізнесу. Існує закономірність щодо негативного впливу додаткових запозичень та підвищення оподаткування пропозиції вільних фінансових ресурсів на ринку, зростання процентних ставок і погіршення умов залучення капіталу підприємствами реального сектора¹²⁵. Відомо, що у країнах зі слабо розвинутим фінансовим сектором та вразливими щодо зовнішніх чинників національними валютами, до яких належить Україна, негативний вплив ефекту витіснення проявляється значно сильніше.

Вузький фіскальний простір як перешкода для формування інвестиційного потенціалу держави. Переважна більшість країн з низькими та середніми доходами має *обмежений фіскальний простір*¹²⁶, який звужує інвестиційний потенціал держави. Характерною для більшості таких країн властивістю є *неспроможність нагромадити інвестиційний потенціал*, зумовлена проциклічністю фіскальної політики¹²⁷. Обтяжені боргами, такі держави не мають достатнього інвестиційного потенціалу для фінансування капітальних інвестицій, спроможних кардинально змінити структуру економіки. Ще у 1960-х роках В.Ростоу вказував на те, що основною перешкодою для економічного розвитку слаборозвинутих країн є, власне, дефіцит джерел фінансування капіталу¹²⁸.

За нашими оцінками, борговий ліміт для країн з рівнем ВВП на особу нижчим \$10 тис. не має перевищувати 30% ВВП¹²⁹. На даний час боргова залежність держави в Україні більш ніж удвічі перевищує цей рівень. Для відновлення

¹²⁴ Зимовець В. Державна фінансова політика економічного розвитку.- Ін-т економіки і прогнозування НАН України – 2010.- с. 227.

¹²⁵ Diamond J. Government Expenditure and Economic Growth: An Empirical Investigation // IMF Washington D.C. – IMF Working Paper. – №89/45.

¹²⁶ Фіскальний простір – різниця між фактичним поточним рівнем боргової залежності держави та його бажаним значенням (борговим лімітом) – максимальним рівнем, за якого держава зможе рефінансувати борг та первинний дефіцит. Див: Ghosh A., et al. Fiscal Fatigue, Fiscal Space and Debt Sustainability in Advanced Economies. – <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/econj.12010/epdf>.

¹²⁷ Talvi E., Vegh C. Tax Base Variability and Procyclical Fiscal Policy // NBER Working Paper. – 2000. – №7499. – 37p.

¹²⁸ Rostow W. The Takeoff into Self-Sustained Growth / Amitai Etzioni and Eva Etzioni eds. – Social Change. New York: Basic Books, 1964. – P.285–300.

¹²⁹ Ризики і загрози безпеці сектора державних фінансів України. // НАН України; Інститут економіки та прогнозування. – К., 2013. – с.7-8.

інвестиційного потенціалу держави Україна має повернутися до значно нижчих параметрів відношення державного боргу та ВВП, які було порушено ще після кризи 2008-2009рр. Єдиним можливим шляхом вирішення проблеми є застосування сценарію консолідації публічних фінансів шляхом скорочення витрат (*expenditure-based consolidation*)¹³⁰.

Слабкість внутрішнього інвестиційного потенціалу і доцільність залучення зовнішніх джерел фінансування. Упродовж останніх двадцяти років лише небагатьом країнам вдалося пробитися до групи індустріальних країн. Дослідження економічного розвитку доводять існування пасток, які трапляються на шляху до добробуту, і не дозволяють не лише досягнути рівня розвинутих країн, але й скоротити розрив. Це є важливим для дослідження формування інвестиційного потенціалу України, рівень ВВП на особу в якій знаходиться на межі країн з низькими доходами (*low income*) та середнім низьким доходом, що не виключає ризиків потрапляння у пастку бідності.

Пастка бідності – це неможливість країни піднятися на вищий рівень економічного розвитку без зовнішньої допомоги або «великого поштовху» (*big push*)¹³¹, який визначається мінімальним рівнем ресурсів, які необхідно витратити на програми розвитку для того, щоб вони мали шанс на успіх.

Без такого поштовху економіка країни перебуватиме на нижчих рівнях рівноваги порівняно зі світом та розвинутими країнами відповідно до концепції «пастки рівноваги на низькому рівні доходу» Р.Нельсона. Для виведення країни із пастки низького доходу Р.Нельсоном пропонується політика *активного залучення іноземного капіталу*¹³².

Внутрішній інвестиційний потенціал України є і тривалий час залишиться обмеженим у зв'язку із несприятливим збігом макроекономічних та геополітичних чинників, негативний вплив яких посилюється внаслідок інституціональної неспроможності держави в частині розв'язання суперечностей у фінансових відносинах між інвесторами, кредиторами та позичальниками. Значна частина інвестиційного потенціалу України виведена за її межі в офшорні юрисдикції та тіньовий сектор економіки, заморожена в активах нежиттєздатних підприємств-потенційних банкрутів та використана на фінансування державного боргу.

Беручи до уваги те, що акумуляція фінансових ресурсів підприємств, консолідація публічних фінансів та відновлення параметрів фінансового

¹³⁰ Hallaert J.-J. From Containment to Rationalization: Increasing Public Expenditure Efficiency in France. – <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1607.pdf>.

¹³¹ Rosenstein-Rodan P. Natura Facit Saltum: Analysis of the Disequilibrium Growth Process. – <http://www.rrojasdatabank.info/pioneers8a.pdf>.

¹³² Nelson R. A Theory of the Low-Level Equilibrium Trap in Underdeveloped Economies. – http://www4.fe.uc.pt/mapsd/richardnelson_povertytraps_1956.pdf.

сектора принаймні до рівня 2008р., неможливі у короткостроковому періоді, тимчасово компенсувати дефіцит капіталу на внутрішньому ринку можна за рахунок його залучення на зовнішніх ринках. Для цього необхідно мати уявлення про сучасні тенденції на міжнародних фінансових ринках та оцінити можливості України щодо збільшення інвестиційного потенціалу за рахунок зовнішніх джерел фінансування. Інтеграція у світові фінансові ринки неможлива без усунення внутрішніх дисбалансів у фінансовій системі, про які йшлося вище.

Сучасні тенденції світових ринків капіталу: зміна фінансової моделі міжнародного руху капіталу. Системні зсуви на світових фінансових ринках, які відбуваються сьогодні, докорінно змінили умови доступу до капіталу для країн із слабкими фінансовими системами та неконкурентоспроможними економіками. Фінансові відносини у XXI ст. **характеризуються зустрічними векторами руху капіталу:** із інших країн світу у розвинені країни та з останніх в інші країни. Незважаючи на те, що упродовж останніх десятиріч розвинуті країни притягували до себе дедалі більшу частину прямих іноземних інвестицій в світовому масштабі, нетто-імпортерами капіталу є країни, які не є членами ОЕСР, тобто менш розвинуті країни.

Обсяги вивезення капіталу з розвинутих країн (нетто) мали місце упродовж усього періоду після краху СРСР, але набували значних масштабів напередодні фінансових криз (1998-1999 та 2008-2009 рр.) – \$400 млрд. у 1998р. та майже \$600 млрд. в 2008р. Після кризи 2008-2009рр. прямі іноземні інвестиції (нетто) до інших країн набули достатньо стабільного позитивного значення на рівні \$400 млрд. Упродовж 2010-2015рр. обсяги прямих іноземних інвестицій – бруutto у країни, які не є членами ОЕСР, в абсолютному вимірі наближаються до \$1 трлн. на рік, і в 2014р. **уперше** за світову історію **перевищили** обсяги прямих іноземних інвестицій у країни ОЕСР¹³³.

Стрімко зростаюча інтернаціоналізація інвестиційних процесів відзначається двома новими явищами, які дотепер не спостерігались. *По-перше*, це – зустрічні вектори руху портфельних та прямих інвестицій у розвинуті країни. Портфельні інвестиції «притягуються» розвинутими країнами у зростаючих обсягах, і з 2004р. (крім окремих років) перевищують \$600 млрд. на рік. У протилежному напрямі рухається капітал у формі прямих іноземних інвестицій, обсяги яких є значно меншими. Таким чином, саме **розвинуті країни поглинають левову частку** інвестиційного потенціалу міжнародного фінансового ринку.

Упродовж 1993-2015рр. позитивне сальдо портфельних інвестицій в акції, випущені у країнах ОЕСР становило \$10,5 трлн., а негативне сальдо ПІІ у ці країни – \$4,8 трлн. Це пояснюється тим, що умови для здійснення портфельних інвестицій у розвинутих країнах є значно привабливішими,

¹³³ World Development Indicators. - <http://databank.worldbank.org/data>.

а ризику втрати капіталу, як макроекономічні, так і інституційно-правові є на порядок нижчими, ніж в інших країнах світу. Ця тенденція відображає процеси концентрації контролю за світовою економікою у розвинутих країнах.

По-друге, стає дедалі помітнішою тенденція до **скорочення обсягів** прямих іноземних інвестицій **із розвинутих країн** після кризи 2008-2009рр. Середньорічні обсяги нетто ПІІ походженням з цієї групи країн до фінансової кризи 1998-1999рр. становили \$174 млрд., у міжкризовий період (2000-2007рр.) зросли до \$325 млрд., але після кризи 2008-2009рр. знизились і становили \$239 млрд. у 2010-2015рр.

Це пов'язується із зростаючим дефіцитом капіталу у розвинутих країнах, спричиненим двома факторами:

- зростанням боргової залежності держав у зв'язку із фінансуванням програм підтримки фінансового та реального сектора економіки у період останньої кризи, а також зростаючим у зв'язку із старінням населення тягарем соціальних виплат;
- низькими, а подекуди (США) від'ємними нормами чистих заощаджень, які є кінцевим джерелом формування інвестиційного потенціалу.

Програми кількісного послаблення ЄЦБ і ФРС, які полягали у підтримці ліквідності фінансових систем, не створювали джерел фінансування капіталу, а лише задовольняли попит на ліквідність. У підсумку на сьогодні розвинуті країни усе більше виконують функцію світового фінансового «пилососа», який поглинає заощадження третього світу (у т.ч. і значною мірою – це заощадження корумпованих політичних еліт цих країн). Є підстави вказати на суттєве **зниження пропозиції капіталу** на світових фінансових ринках, зумовлене надмірними і не забезпеченими доходами індивідуального та державного споживання у розвинутих країнах.

Розподіл світових ринків та фінансовий устрій сучасного глобалізованого світу після останньої масштабної світової фінансової кризи погіршили умови залучення капіталу на зовнішніх ринках для країн із слабкими фінансовими системами. Міжнародний ринок капіталу висуває значно жорсткіші вимоги до параметрів фінансових систем таких країн, що обмежує їх інвестиційний потенціал в частині зовнішнього фінансування. Водночас можливості для втечі капіталу з країн «третього світу» сьогодні є значно кращими, аніж у доглобалізаційну епоху, що зумовило тотальну «офшоризацію» та лише зміцнило фінансову владу провідних транснаціональних ФПГ, які опосередковано контролюють фінансові потоки офшорних центрів.

Зростання інвестиційного потенціалу офшорних юрисдикцій. Поряд із вичерпанням ресурсів розвинутих країн середньорічні обсяги вивезення капіталу (нетто) яких в останні роки були в 1,5 рази меншими, ніж на початку 2000-х років, другою очевидною тенденцією є зростання ПІІ з офшорних юрисдикцій у країни із середніми доходами, які за нашими оцінками становлять біля \$200 млрд. на рік. Слід розуміти, що такі ПІІ є

реінвестуванням прибутків, які за допомогою схем ухилення від оподаткування, акумулюються у ліквідній формі на рахунках офшорних компаній. За оцінками ЮНІДО, нетто-інвестиції з офшорних фінансових центрів та спеціально створених компаній (*special purpose entities (SPE)*) в 2015р. становили \$221 млрд.¹³⁴ Водночас відзначається зростання обсягів вивезення капіталу у формі інвестицій підприємств, розміщених у країнах, що розвиваються, та транзитивних країнах, які часто набувають форми інвестиційного кругообігу (*investment round-tripping*) – ПІІ в офшорній юрисдикції повертаються в країну походження у формі «іноземних» інвестицій.

Отже, значні обсяги ПІІ, особливо у країни із вищими середніми доходами, за своєю економічною сутністю є не ПІІ, а чистими внутрішніми заощадженнями, які їх власники не наважилися задекларувати у країні походження. Для України з її повністю офшоризованими фінансами реального сектора це є особливо властивим.

Зростання інвестиційної привабливості країн із середніми доходами.

Зростає частка країн з високими середніми доходами у розподілі ПІІ. Ця група країн залишається основним реципієнтом ПІІ, середньорічні обсяги яких зросли з \$265 млрд. до фінансової кризи до \$321 млрд. у період з 2010р. до 2015р.¹³⁵ Упродовж останніх років зростала інвестиційна привабливість країн з низькими середніми доходами, до яких належить і Україна, середньорічні обсяги інвестицій у які (нетто) після останньої фінансової кризи зросли більш ніж утричі – з \$34,1 млрд. до \$87,4 млрд. (таблиця «Прямі іноземні інвестиції у країни...»¹³⁶).

Прямі іноземні інвестиції у країни з різним рівнем доходу (середньорічні обсяги)

\$млрд.

Групи країн	1992-97	2000-2007	2010-2015
Низький середній дохід	15,9	34,1	87,4
Високий середній дохід	75,2	264,8	320,9
Низький дохід	0,6	4,9	15,2
Розвинуті країни	-173,9	-324,6	-199,3

Зростаюча інвестиційна привабливість країн з низькими середніми доходами та поступове вичерпання інвестиційного потенціалу розвинутих країн – це об'єктивні тенденції, наслідком яких стане посилення конкуренції з боку

¹³⁴ Global Investment Monitor. –

http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaeia2016d2_en.pdf.

¹³⁵ Чистий приплив ПІІ у країни із високими середніми доходами з 2010р. поступово скорочується, а експорт капіталу з цієї групи країн зростає (з \$200 млрд. у 2010р. до \$280 млрд. у 2015р.). Тому нетто обсяги ПІІ після кризи 2008-2009рр. скорочуються – з \$407 млрд. у 2011р. до \$222 млрд. у 2015р.

¹³⁶ World Development Indicators. – <http://databank.worldbank.org/data>.

попиту на інвестиції країн з низькими і середніми доходами разом із прискоренням реформ у цій групі. Інвестиційна привабливість країни є запорукою того, що вектори міжнародного руху капіталу будуть спрямовані на неї, і навпаки, гальмування реформ унеможливило скорочення їх відставання по доходах від країн-лідерів. Така **тенденція не є позитивною для України**, яка буде змушена конкурувати із зростаючим платоспроможним попитом на інвестиційні ресурси з країнами своєї групи.

Конкурентоспроможність України на світовому ринку інвестиційних капіталів: фінансові аспекти. Поряд із зниженням інтенсивності експорту капіталу у формі прямих та портфельних інвестицій, після кризи 2008-2009рр. стає дедалі помітнішою тенденція до «стиснення» пропозиції капіталу та, як наслідок, делевериджу на макрорівні, а саме зменшення зовнішнього боргу групи країн з низькими та середніми доходами. Сукупний зовнішній борг країн цієї групи в 2015р. скоротився на 6% до \$6,7 трлн. вперше за останні 20 років¹³⁷. Зміна вектору руху позичкового капіталу, у разі продовження цієї тенденції, негативно вплине на макрофінансову стабільність у країнах з середніми доходами, обтяжених зовнішніми боргами (таблиця «*Боргова залежність і умови запозичень...*»¹³⁸).

Боргова залежність і умови запозичень країн з низькими та середніми доходами (НіСД) та України, %

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Відношення зовнішнього боргу до ВВП</i>									
Країни НіСД	70,9	63,2	85,6	80,2	76,1	81,0	88,3	91,6	97,1
Україна	57,4	55,7	91,5	92,5	85,0	76,4	82,8	100,7	137,4
<i>Відношення резервів до зовнішнього боргу</i>									
Країни НіСД	108,2	112,4	120,8	118,0	110,1	104,3	99,6	91,9	87,9
Україна	39,4	31,0	24,3	26,8	22,4	17,2	12,7	5,0	10,1
<i>Процентна ставка за приватними запозиченнями</i>									
Країни НіСД	6,1	5,7	5,8	3,9	4,0	3,3	3,1	3,3	3,6
Україна	6,1	6,3	нд	4,9	7,2	8,7	нд	нд	7,3

Упродовж 2007-2015рр. зовнішня боргова залежність групи країн з низькими середніми доходами (відношення зовнішнього боргу до ВВП) зростає з 70,9% до 97,1% ВВП, а зовнішня боргова залежність України – 57,4% до 137,4% ВВП. Переломною точкою, починаючи з якої зовнішня боргова залежність України перевищує її середній рівень по групі країн такого рівня економічного розвитку, стає 2013р, у якому умови доступу до позичкового

¹³⁷ International Debt Statistics 2017. – <http://blogs.worldbank.org/opendata/2017-edition-international-debt-statistics-out>.

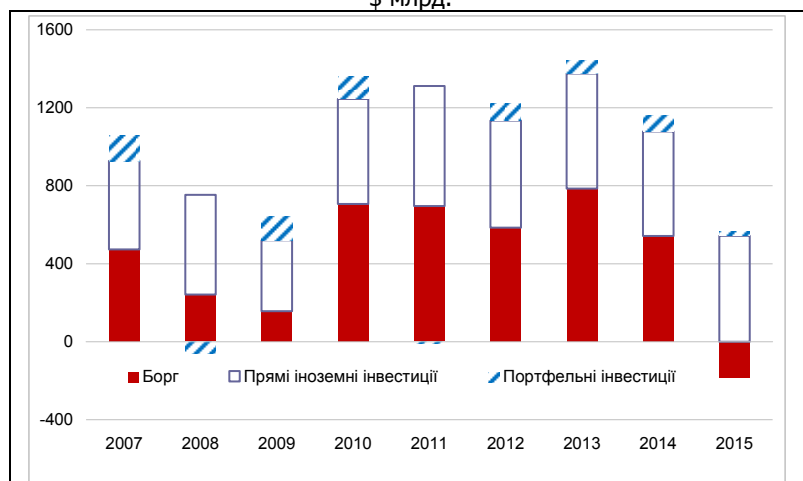
¹³⁸ International Debt Statistics 2017. – <http://datatopics.worldbank.org/debt/ids/region/LMY>.

капіталу на зовнішніх ринках стрімко погіршуються, внаслідок чого скорочується інвестиційний потенціал України.

За цей же період відношення валютних резервів до зовнішнього боргу у групі країн НІСД залишається на високому рівні, хоч і знижується зі 108,2% до 87,9%. Україна має значно гірші показники – рівень покриття зовнішнього боргу валютними резервами на кінець 2015р. становив лише 10,1%. Водночас, ризики кредитування України є значно вищими, ніж в середньому по групі країн НІСД, що спричиняє вищий рівень процентних ставок.

Інвестиційний потенціал України і країн НІСД – міжнародні порівняння. У структурі іноземних інвестицій у країни НІСД вагома частка припадає на прямі іноземні інвестиції при меншій, хоч і зростаючій, частці портфельних інвестицій (діаграма «Канали та вектори ... у країни НІСД»¹³⁹).

Канали та вектори міжнародного руху капіталу у країни НІСД,
\$ млрд.

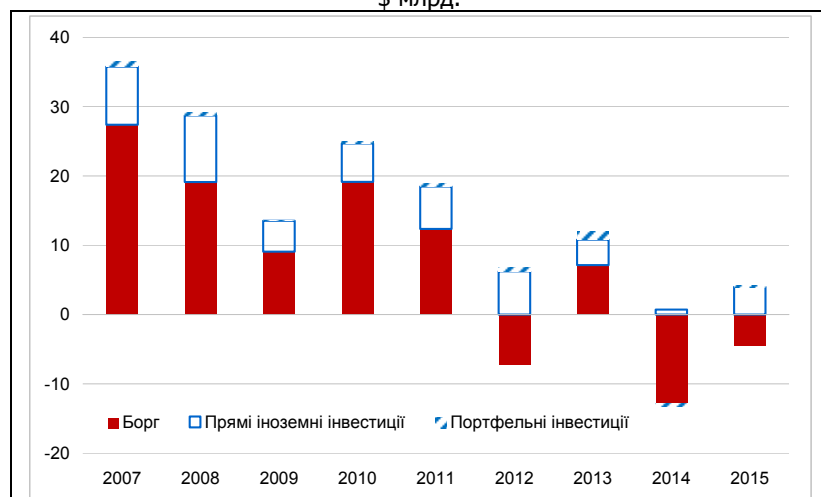
Залучення позичкового капіталу є важливим, але не основним каналом руху іноземного капіталу у ці країни. За даними Світового Банку за 2010-15рр. обсяги ПІІ та портфельних інвестицій у ці країни становили \$3,7 трлн., а запозичення (нетто) – \$3,1 трлн. Більші обсяги прямого та портфельного інвестування порівняно із фінансуванням за рахунок зовнішніх запозичень є передумовою для збалансованості фінансової системи країни-реципієнта у довгостроковому періоді. Ці параметри слід враховувати і для оцінки інвестиційного потенціалу України, яка натепер є переобтяженою саме борговими зобов'язаннями.

¹³⁹ World Development Indicators. – <http://databank.worldbank.org/data>.

Структура та вектори руху іноземного капіталу в Україну значно відрізняються від країн НІСД (діаграма «Канали та вектори ... в Україну»)¹⁴⁰. Обсяги запозичень значно перевищували обсяги ПІІ в 2007-2013рр. – при \$87 млрд. запозичень ПІІ та портфельні інвестиції становили лише \$47,7 млрд. Поряд із надмірними державними витратами, про що йшлося вище, саме це стало другим фактором, який створив передумови для руйнування фінансової системи України, активна стадія якого розпочинається одночасно із початком військової агресії Росії та окупацією значної частини території.

Упродовж 2014-2015рр. змушене у зв'язку із втратою довіри світових ринків до України погашення зовнішніх боргів (повернення позичкового капіталу у сумі \$17,3 млрд.) не збалансовується надходженням прямих та портфельних інвестицій, що, врешті, й спричинило знецінення національної валюти поряд із впливом інших чинників.

Канали та вектори міжнародного руху капіталу в Україну,
\$ млрд.

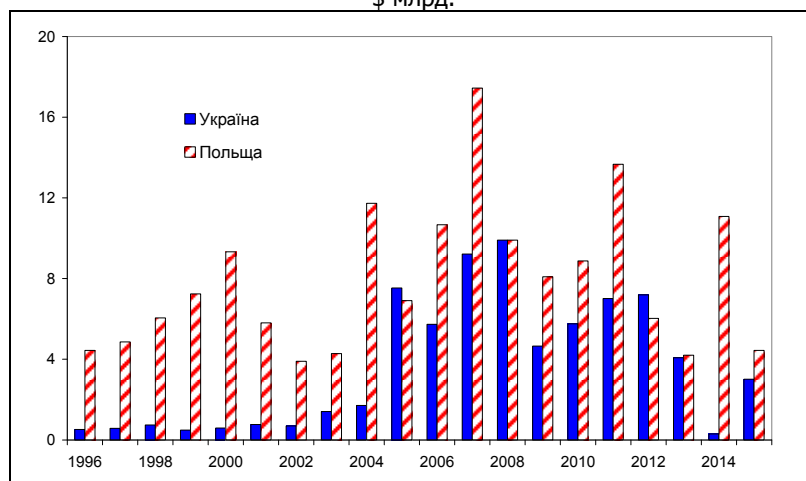

Використання інвестиційного потенціалу міжнародних фінансових ринків: Польща та Україна. На даний час Україна програє конкуренцію за іноземні інвестиції у групі країн Центральної та Східної Європи. Конкурентні переваги, до яких відноситься нижча вартість робочої сили, потенціал розвитку внутрішнього ринку та модернізації економіки, не настільки великі, щоб нівелювати вкрай несприятливий вплив макроекономічних та інституційних чинників на інвестиційну привабливість країни для зовнішніх кредиторів та інвесторів. Починаючи із приблизно однакового рівня економічного розвитку на початку 1990-х років, Україна та Польща пішли різними шляхами трансформаційних перетворень. Упродовж цього періоду ПІІ

¹⁴⁰ World Development Indicators. – <http://databank.worldbank.org/data>.

у Польщу перевищували \$4 млрд. на рік. В Україну ПІІ до 2005р. надходили у мізерних обсягах, що дозволяє говорити про «втрачене» десятиліття в її економічному розвитку (1996-2005рр.). Загалом упродовж 20 років (1996-2015рр.) обсяги ПІІ у Польщу становили \$159 млрд., а в Україну за цей же час – \$72 млрд. (діаграма «Прямі іноземні інвестиції в Україну і Польщу»).

Прямі іноземні інвестиції (нетто) в Україну і Польщу,
\$ млрд.

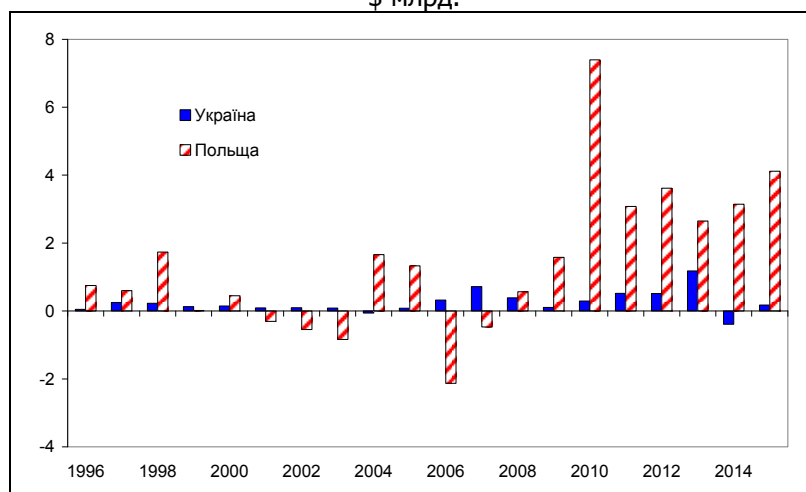
Напередодні останньої фінансової кризи, упродовж 2005-2008рр. обсяги ПІІ в Україну значно зросли і перевищували \$5 млрд. Переважна частина зазначених інвестицій у цей період припадала на інвестиції міжнародних фінансових холдингів і мала далеко не позитивні наслідки для розвитку фінансової системи країни. Також відбувалось реінвестування прибутків, виведених за межі України та акумульованих в офшорних зонах, задля закріплення контролю за сировинними та низькотехнологічними виробництвами олігархічними групами, формування яких в основному завершилось у середині 2000-х років. Водночас, іноземні інвестиції для модернізації та створення нових підприємств у реальному секторі економіки України надходили у незначних обсягах. Дефіцит капіталу на внутрішньому ринку та незацікавленість іноземних інвесторів у розвитку України як потенційно сильного конкурента не дозволяли вирішити проблему консервації застарілої за структурою та неконкурентоспроможної на світових ринках аграрно-сировинної економіки України.

Навіть у разі гіпотетичної зацікавленості іноземних інвесторів, насамперед інституціональних, вкладати кошти у розвиток економіки України шляхом інвестування в акції перспективних і прибуткових підприємств, можливостей для цього створено не було. Фондовий ринок України не став майданчиком, який покликаний сприяти трансформації внутрішніх заощаджень та іноземного капіталу в інвестиції. Не розглядаючи у цій статті причини слабкості внутрішнього попиту на цінні папери українських емітентів, звернемо увагу на те, що Україна не змогла створити умови, які б дозволяли безперешкодний

міжнародний рух портфельних інвестицій. Велика кількість регуляторних норм та дискримінаційне відносно іноземних портфельних інвесторів податкове законодавство, разом із високими курсовими ризиками не дозволили схилити вектор руху капіталу іноземних інституціональних інвесторів в Україну. Якщо ПІІ – це канал інвестування, властивий XX ст., то портфельні інвестиції – це сучасний, прозорий та високомобільний канал трансформації заощаджень у продуктивний капітал.

Упродовж 1996-2015рр. в Україну надійшло \$5 млрд. портфельних інвестицій-нетто, а у Польщу – майже \$30 млрд. (з урахуванням відтоків капіталу 2002-2004рр., 2007-2008рр.). Починаючи з 2011р., обсяги портфельних інвестицій у Польщу стрімко зростають, віддзеркалюючи якісні зміни в економіці та успішну інтеграцію у світовий фінансовий ринок. Це дозволило значно збільшити інвестиційний потенціал країни (діаграма «Портфельні іноземні інвестиції в Україну і Польщу»).

Портфельні іноземні інвестиції (нетто) в Україну і Польщу
\$ млрд.

Недостатній для модернізації економіки України внутрішній інвестиційний потенціал є однією з причин того, що іноземний капітал не поспішає заходити в Україну. Поряд із слабкістю її внутрішнього інвестиційного потенціалу значно погіршились умови доступу до капіталу на міжнародних ринках. Фактично можна сказати про повну втрату доступу до зовнішніх джерел фінансування як наслідок стрімкого зростання зовнішнього боргу країни – з \$79,9 млрд. на початку 2008р. (56% ВВП) до \$142,1 млрд. на початку 2014р. (78% ВВП).

В 2014-2016рр. агресія сусідньої країни та захоплення нею частини східних територій оцінювалась на світових фінансових ринках як вкрай високий інвестиційний ризик, який поряд із високою зовнішньою борговою залежністю країни, залишатиметься основним бар'єром для іноземних інвестицій. Військові дії у переважній більшості країн світу не ведуться, що робить їх

привабливішими для інвестування порівняно із Україною. За таких умов як найбільш реалістичне джерело формування інвестиційного потенціалу України в осяжній перспективі можна розглядати переважно внутрішні заощадження.

Висновки. Упродовж 2014-2015рр. у фінансовій системі України тривали деструктивні процеси, які прогресували на тлі її неспроможності самостійно протистояти військовій загрозі та надзвичайно високих ризиків втрати суверенітету. Наслідком поглиблення мароекономічних дисбалансів та існування інституційних перешкод для інвестицій стало «стиснення» інвестиційного потенціалу країни до рівня, нижчого за 15% ВВП, проявом якого стали:

- декапіталізація фінансового сектора, яка спричинила фактичну зупинку руху інвестиційного капіталу через ринкові канали (кредитний канал, фондовий ринок), проявами чого є демонетизація економіки та стагнація банківського кредитування;
- дефіцит власного капіталу підприємств реального сектора, який зріс більше, ніж утричі – з 272 до 924 млрд. грн., що є співставним з чотирирічним обсягом капітальних інвестицій в цілому по економіці;
- втрата ліквідного капіталу реальним сектором економіки в обсязі, який перевищує 10% ВВП, унаслідок невдало проведеної НБУ кампанії по «очищенню» банківської системи країни за допомогою інституціонально неспроможного управляти кредитними портфелями Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- масштабне вилучення державою вільних капіталів з ринку, яке оцінюється обсягом 300 млрд. грн., що є неспівставним із обмеженою пропозицією фінансових ресурсів, і зумовило скорочення пропозиції ресурсів та зростання процентних ставок;
- дефіцит власного та позичкового капіталу поряд із впливом інших чинників спричинив наймасштабніше з часів «перебудови» падіння обсягів капітальних інвестицій, які в 2015р. становили лише 40% порівняно з 2011р.

Водночас останніми роками погіршились можливості збільшення інвестиційного потенціалу України за рахунок зовнішніх джерел фінансування у зв'язку із наступними змінами у фінансовій моделі міжнародного руху капіталу:

- зростанням конкуренції у зв'язку із скороченням пропозиції інвестиційного капіталу розвинутими країнами для країн третього світу, що зумовлене низькими нормами чистих заощаджень, обтяженістю держав боргами та скороченням технологічної відсталості нових індустріальних економік від країн «центру». Наслідками цього буде подальше зростання конкуренції за фінансові ресурси та посилення вимог до країн-реципієнтів капіталу;
- погіршенням низки ключових параметрів, які мають значення у міжнародній конкуренції за інвестиційні капітали – Україна

програє країнам НІСД та ЦСЄ, особливо у залученні портфельних інвестицій;

- зростання конкуренції з боку попиту на інвестиції внаслідок зростання інвестиційної привабливості країн з низькими середніми доходами, до яких належить Україна (середньорічні обсяги інвестицій після кризи зросли майже утричі – з \$34,1 млрд. до \$87,4 млрд.).

На часі – подолання макрофінансових та інституційних перешкод для відновлення інвестиційного потенціалу України та її інтеграції у світові ринки інвестиційного капіталу. Для цього наступні заходи дозволили б поступово відновлювати інвестиційний потенціал країни та покращити умови доступу до міжнародних ринків капіталу:

- реструктуризації фінансів реального сектора та очищення фінансової системи від токсичних ланок (потенційних банкрутів) як важливої складової державної політики. Це потребує впровадження прискореної процедури банкрутства, її скорочення до 1 року та посилення відповідальності за фіктивні банкрутства. Усунення внутрішньосекторальних дисбалансів та зняття «боргового навісу» з реального сектора економіки дозволить реанімувати ринкові механізми формування інвестиційного потенціалу країни;
- консолідації публічних фінансів на основі скорочення непродуктивних державних витрат та поетапного виходу на первинний профіцит публічних фінансів, достатній не лише для обслуговування державного боргу, але й для його поступового погашення. Це потребує проведення повномасштабної адміністративної реформи, яка б дозволила здешевити «вартість» держави для суспільства, а також раціоналізації державних витрат в інших сферах, зокрема у сфері соціальних виплат;
- реструктуризації державного та корпоративних боргів у напрямі заміщення зовнішніх запозичень внутрішніми, що дозволить підвищити конкурентоспроможність України на міжнародних ринках капіталу у групі країн з середніми та низькими доходами;
- усунення дискримінаційних умов ведення бізнесу в частині посилення захисту прав кредиторів, скасування регуляторних та фіскальних норм, які відлякують вітчизняних та іноземних інвесторів від інвестування в Україну;
- створення і впровадження прозорих механізмів діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, забезпечення доступу кредиторів до управління і продажу активів банків, що ліквідуються.

Успішність реалізації зазначених завдань не в останню чергу буде залежати від сприятливої кон'юнктури світових товарних ринків, завершення військового протистояння з Росією на Сході країни та спроможності політичних сил до відмови від популізму та консолідації публічних фінансів.

**Професійні компетентності в сфері аналізу політики
та практика його виконання:
порівняльний приклад України і окремих країн Центральної Азії**

Олександр Кілієвич,
доцент Національної академії державного управління

Процедури вироблення державної політики в країнах Шовкового Шляху мають відповідати високим стандартам, передбаченим концепцією належного врядування. При цьому важливу роль відіграють не тільки чинні норми законодавства, але й унормована практика підготовки державних рішень в рамках процедур аналізу політики, адже при запровадженні координації інтересів у міжнародному співробітництві має значення здатність урядовців і залучених експертів різних країн розуміти фахову мову щодо оцінювання результатів і наслідків заходів для країни й окремих стейкхолдерів політики.

Під **аналізом державної (суспільної) політики** (АДП) розуміється процес і процедури: а) вироблення рекомендацій органам влади (замовникам аналізу) про найкращий серед можливих варіантів дій, що розв'язують суспільні проблеми; б) моніторингу й оцінювання результатів і наслідків цих дій. Аналіз політики має бути прозорим, відкритим і базуватися на суспільних цінностях.

Грунтуючись на нашому досвіді розробки і підготовки навчальних і тренінгових програм з аналізу політики в Україні та в країнах Центральної Азії (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан) для державних службовців та представників експертної спільноти, ми провели порівняльний аналіз успішності виконавської діяльності у сфері державної політики, зокрема, з аналізу політики і професійних компетентностей і компетенцій в цій галузі.

Компетенції / компетентності в галузі аналізу політики. Насамперед, слід зробити низку зауважень стосовно визначень і тлумачень окремих важливих понять. У словниках можна знайти такі визначення основних понять "компетенція"/"компетентність": компетенція – це здатність робити щось належним чином; компетентність – це важливі навички, які необхідні для виконання роботи. Інколи ці поняття розглядають як синоніми при об'єднанні їх значень – як наявність певних засадничих вмінь і навичок, а також здатність успішно їх застосовувати в практичній діяльності¹⁴¹.

Які компетенції необхідні для досягнення успіху в області аналізу політики? Так, в описі магістерської програми з державної політики (*MPP*) Школи

¹⁴¹ У Законі України «Про вищу освіту» (від 1.07.2014р.) зазначено, що компетентність – це «динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти».

Геллера зазначається, що існує чотири головних «стовпи» результативного аналізу політики¹⁴²:

- міждисциплінарне мислення;
- досвід експертної роботи в конкретній галузі політики;
- навички спілкування;
- практичний досвід роботи у відповідній галузі.

Це передбачає надбання таких ключових компетентностей як¹⁴³: найвищий рівень навичок професійних комунікацій; здатність застосовувати статистичні дані, кількісні та якісні методи їх аналізу; оволодіння інструментами оцінювання суспільної політики та програм; теоретичне і практичне розуміння того, як організовані та функціонують установи (інститути), що пов'язані з розробкою політики; розуміння того, як домінуюча ідеологія країни, інститути влади, групи інтересів, політичні партії та лідери здатні формувати державну політику; глибокі знання в конкретній галузі соціальної політики тощо.

Як інший приклад наведемо вимоги до компетентності в програмі *MPP* у Школі «*Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health*»¹⁴⁴: усвідомлювати ключові принципи, статистики, менеджменту, соціальних і поведінкових наук та застосовувати їх для відповідних питань політики; описувати і застосовувати моделі, які використовуються для аналізу і формування державної політики; збирати, аналізувати і синтезувати інформацію для оцінки варіантів політики; використовувати загальні емпіричні методи аналізу політики, включно з аналізом витрат і вигід, економічного оцінювання; збирати, систематизувати і узагальнювати інформацію з метою аналізу, імплементації та оцінювання діяльності у сфері державної політики; інтегрувати професійні навички, включно з менеджментом проектів, комунікаціями, створенням команд для дієвої роботи з політиками, спільнотами та іншими стейкхолдерами.

Професійне виконання процедур аналізу політики в уряді повинно бути спрямоване на кращу імплементацію державної політики в інтересах сталого розвитку. Для країн з перехідною економікою повинна бути можливість отримати позитивні результати, які були сформульовані в дослідженні М.Баймирзаєвої на досвіді країн Центральної Азії¹⁴⁵:

- **сприяння впровадженню більш результативної політики** шляхом виявлення і систематичного порівняння можливих рішень щодо чітко сформульованих цілей (критеріїв). Слід зазначити, що критерії повинні бути

¹⁴² The Heller MPP at Brandeis University, competencies. – <http://heller.brandeis.edu/mpp/competencies/index.html>.

¹⁴³ The Heller MPP at Brandeis University, competencies. – <http://heller.brandeis.edu/mpp/competencies/index.html>.

¹⁴⁴ Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, MPP Program "Health Policy & Management" Competencies. – <http://www.jhsph.edu/departments/health-policy-and-management/degree-programs/master-of-public-policy/competencies-lo.html>.

¹⁴⁵ Baimyrzaeva M. *Policy Analysis as a Profession in Government: Who Does What and How*. – Institute of Public Policy and Administration, 2013. Occasional paper No.29. Bishkek, University of Central Asia.

засновані на конкретних обставинах країни. На жаль, порівняння рішень і використання локальних критеріїв часто відсутні, а замість цього рішення часто засновані на упереджених поглядах керівництва або некритичного запозичення з інших країн або від донорів;

- **визначення найменш витратного рішення** з метою економії коштів платників податків. Коли проблема і пропонувані рішення не правильно визначені і ретельно не проаналізовані, уряд може ухвалити помилкове рішення, витрачаючи кошти, але не вирішуючи первісну проблему;

- **захист суспільних інтересів** і запобігання необґрунтованого втручання з боку приватних інтересів, щоб уникнути «зупинки на середині дороги». Це потребує ретельного аналізу проблеми і пропонувані проєктів рішень, а також обґрунтування рішень на основі чітких критеріїв, що сприяє вищій убезпеченості від корупції.

Тож не дивно, що уряди, які займають високі позиції за показниками людського розвитку, приділяють особливу увагу прагматичному аналізу політики в процесі прийняття рішень. Вони, як правило, вимагають рішень щодо політики на основі ретельного аналізу нейтральними і кваліфікованими аналітиками політики. Крім того, уряди в успішних країнах вимагають, щоб потенційні рішення були широко обговорені з основними зацікавленими сторонами ще до прийняття відповідної політики. На відміну від цього, в країнах з низькими показниками розвитку рішення швидше засновані на особистих, приватних, ідеологічних і політичних міркуваннях, ніж на прагматичному підході, орієнтованому на суспільні інтереси.

Нові вимоги до компетентності в області аналізу політики з'являються в рамках підходів до **розробки політики, що базуються на доказових фактах** (*evidence based policy-making*), така тенденція є домінантною в розвинутих країнах відповідно до принципів належного врядування. Вироблення політики при цьому фокусується на використанні урядовцями:

- даних високої якості;
- реальних, перевірених доказів і свідчень;
- прозорих процедур підготовки й ухвалення рішень;
- належно підготовлених, кваліфікованих аналітиків політики;
- достатньої політичної підтримки.

Аналіз політики на основі доказових фактів дозволяє підвищити якість оцінки впливів політики завдяки поглибленню аналізу: 1) проблем; 2) навколишнього середовища політики; 3) детермінантів політики; 4) стейкхолдерів.

Вироблення політики та аналіз політики в Таджикистані. У Республіці Таджикистан (РТ) існує президентська форма правління в достатньо жорсткій авторитарній формі. Президент є главою держави і главою виконавчої влади. Відповідно до Конституції РТ, президент «визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики республіки» Уряд РТ лише «бере участь у

здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики Республіки Таджикистан»¹⁴⁶.

У Таджикистані через політичні міркування і співзвучність слів «*policy*» і «*politics*» у державній мові уникають використовувати терміни, пов'язані з політикою (формування, розвиток, аналіз), побоюючись, що це буде сприйнято у розумінні саме «*politics*» – політична діяльність. Як заміна для політики використовується термін «стратегія» (стратегії розвитку тощо).

Формально, відповідно до законодавства, уряд «забезпечує ефективне управління економічними, соціальними і культурними сферами і реалізацію законів, подання до парламенту соціально-економічних програм». Він має широкі повноваження в економічній, фінансовій, соціальній та гуманітарній сферах. Проте фактично основним аналітичним центром щодо прийняття до розгляду і підготовки проектів рішень є Виконавчий апарат Президента, чий повноваження і діяльність визначаються Указами Президента (2002р., 2014р.). Місія виконавчого апарату полягає в координації здійснення національної політики в галузі розвитку, забезпечення діяльності Президента Республіки Таджикистан, в тому числі діяльності Уряду. Діяльність Виконавчого апарату, в першу чергу, спрямована на аналіз макроекономічної ситуації, розробку стратегічних ініціатив, перспектив і моніторингу здійснення політики, координації процесу реформ, визначення пріоритетів в області розвитку, а також розробку обґрунтованих пропозицій.

Як зазначає Ш.Асадов¹⁴⁷, установою, спеціально створеною для фактичної реалізації деяких завдань в галузі аналізу політики, є Центр стратегічних досліджень при Президентові РТ. Центр був створений при Інституті економічних досліджень Міністерства економіки Республіки Таджикистан, щоб задовольнити потреби виконавчої влади для більш ретельного аналізу. Відповідно до свого Статуту, Центр є державною інформаційно-аналітичною організацією, що підпорядковується безпосередньо Президентові. Незважаючи на свій мандат в якості керованого державою мозкового центру, Центр не займається аналізом варіантів і моделюванням сценаріїв розвитку державної політики, а функціонує в якості додаткового джерела і каналу для контролюваної державою соціально-політичної і безпекової інформації.

Більшість галузевих міністерств в Таджикистані мають підрозділи, відповідальні за аналітичну роботу. Проте їх здатність аналізувати тенденції і проблеми, а також розробити рішення, дуже обмежена. Діяльність значної частини міністерських аналітичних підрозділів зосереджена на підготовці довідок й коротких інформаційних повідомлень.

¹⁴⁶ Конституційний Закон Республіки Таджикистан «Уряд Республіки Таджикистан», в редакції Закону від 22.04.2003р. ст. 13.

¹⁴⁷ Asadov Sh. The Policy Process in Government in Tajikistan: Recent Dynamics, Challenges and Opportunities. Institute of Public Policy and Administration, 2014. Working paper No.28. Bishkek, University of Central Asia. P.10

Міжнародний досвід підкреслює важливість участі недержавних суб'єктів у процесі вироблення державної політики. Проте в Таджикистані такі суб'єкти є маргінальними і мають обмежений вплив на процес розробки політики¹⁴⁸.

Слід зазначити, що в країні прийнято багато нормативних актів, проте реалізуються вони при низькому потенціалі виконавців. Часто проект закону містить високу ступінь плутанини між різними визначеннями в рамках одного законодавчого акту. Більше того, державна служба, як зазначає Ш.Асадов, має низький потенціал для реалізації рішень, через що виникають сумніви щодо корисності відповідних нормативних актів¹⁴⁹.

Отже, якщо розглядати питання, які традиційно використовуються при аналізі політики, Таджикистан розробив різні програмні документи щодо основних напрямів державної політики на центральному і місцевому рівнях. На жаль, в країні не унормована практика аналізу регуляторних впливів при розробці проектів нормативно-правових актів.

Вироблення політики та проведення аналізу політики в Киргизстані.

Киргизька Республіка (КР) має парламентсько-президентську форму правління, де роль президента в процесі розробки політики (якщо зосереджуватись на тексті Конституції, не спираючись на чинну практику) є декларативною. У Конституції КР у явному вигляді не сформульовано, який саме орган влади визначає і формує державну політику, а у ст. 88 вказується, що уряд лише «реалізує» внутрішню і зовнішню політику держави».

Водночас в Конституційному законі «Про Уряді Киргизької Республіки» (від 18.06.2012р.) вказано, що при здійсненні своїх повноважень Уряд керується програмою діяльності, схваленою парламентом. Програма є основою державної політики уряду, визначає основні напрями внутрішньої політики. Вона відображає поточний стан основних пріоритетів і завдань розвитку країни; цілі і завдання; час і фінансову підтримку для реалізації програми; очікувані результати. Це вказує, що досі уряд за законодавством є ключовим гравцем (разом з парламентом) й у формуванні, а не тільки реалізації державної політики.

Як зазначає киргизька дослідниця Ч.Ногойбаєва¹⁵⁰, в останні два десятиліття впровадження урядових реформ управління з децентралізації політичної та адміністративної влади в Киргизстані створили умови для впровадження нових підходів до формування політики і прийняття управлінських рішень. Це включає в себе процедури аналізу політики як інструменту в процесі прийняття рішень та врахування різних інтересів в такому процесі щодо

¹⁴⁸ Asadov Sh. The Policy Process..., p.12.

¹⁴⁹ Asadov Sh. The Policy Process..., p.13.

¹⁵⁰ Nogoibaeva Ch. Policy Making in the Executive Branch of the Government of the Kyrgyz Republic. Institute of Public Policy and Administration, 2014. Working paper No.29. Bishkek, University of Central Asia. **P.3-4.**

державної політики. За підтримки міжнародних організацій місцеві експерти, аналітики, неурядові організації (НУО) і активісти громадянського суспільства стали брати активну участь в розробці урядових рішень. Завдяки спільним зусиллям цих інститутів процес формування політики в КР став більш відкритим як для громадянського суспільства, так і для бізнесу.

Важливі стимули для цих подій створили зміни в політичній системі, викликані подіями 2010р. Прийняття нової конституції призвело до переходу від авторитарного президентського правління до президентсько-парламентської форми правління. Це створило нові можливості для децентрації центрів влади і розширення реформ. Конституція 2010р. визначила ключову роль виконавчої влади в ухваленні рішень і наголосила на прозорості і відкритості процедур підготовки рішень, створила новий імпульс для розширення розпочатих реформ. На цьому етапі ключовою є роль державних регулятивних і адміністративних органів, проте потребується співпраця з усіма зацікавленими сторонами, оскільки, на думку Ч.Ногойбаєвої, ніхто окремо не володіє повним спектром знань, навичок і ресурсів, необхідних для вирішення існуючих соціально-економічних проблем¹⁵¹.

Вироблення політики та проведення аналізу політики в Україні.

Україна, як і Киргизстан, має де-юре парламентсько-президентську форму правління. Згідно з Конституцією, Верховна Рада України визначає внутрішню і зовнішню політику, а Кабінет Міністрів їх здійснює. Проте де-факто у формуванні політики дуже важлива, якщо не вирішальна роль належить Президентові країни і створеній відповідно до його указів Адміністрації Президента.

Реалізація процедур аналізу політики в сучасному розумінні цього поняття почалася в Україні орієнтовно з 2000р., коли черговий уряд проголосив курс на те, щоб демократизувати і зробити більш прозорими процедури прийняття урядових рішень. Упродовж останніх 15 років у країні накопичено значний позитивний досвід у сфері аналізу політики, що закріплено на законодавчому рівні, в численних нормативних актах. Принаймні у п'яти сферах діяльності влади впроваджені процедури аналізу політики¹⁵²:

- регламентування діяльності органів влади, включно з визначенням процедур підготовки урядових рішень, їх моніторингу та оцінювання;
- розробка державних (галузевих і регіональних) цільових програм;
- реалізація бюджетного процесу на основі програмно-цільового підходу;
- аналіз регуляторних впливів проектів, програм і політики;
- аудит ефективності виконання бюджетних програм (*performance auditing* – тобто, аудит виконавської діяльності).

¹⁵¹ Nogoibaeva Ch. Policy Making..., p.5.

¹⁵² Kiliievych O. Policy Analysis Institutionalization in Ukraine. – www.ipas.org.ua/doc/journal/2008/01/jpspm_2008_01_p004.pdf.

Крім того, були регламентовані вимоги до професійної компетентності відповідних державних службовців. У цьому питанні вирішальним слід вважати ухвалення нового Закону України «Про державну службу», де в ст.1 визначається: «Державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо: 1) **аналізу державної політики** на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів; 2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів». Проте в національному законодавстві досі відсутнє чітке визначення, що саме розуміється під аналізом політики, а це ускладнює формування вимог до компетенцій відповідних фахівців у магістерських програмах з публічного управління та адміністрування (до 2016 р. – з державного управління).

Іншим важливим напрямком впровадження процедур аналізу політики є співробітництво між урядом і громадянським суспільством в рамках регламентованих процедур для залучення громадськості до участі в процесі розробки політики. Це передбачає врахування інтересів зацікавлених сторін, не лише консультації з громадськістю, але й її залучення до формування альтернатив політики, до громадського моніторингу її реалізації, до оцінювання наслідків. Проте стан соціально-економічного розвитку країни засвідчує, що аналіз політики в Україні ще не став рушійною силою на шляху сталого розвитку. Основним симптомом проблемної ситуації в рамках реалізації аналізу політики в Україні та його професійної підтримки є низька якість реалізації навіть тих процедур, що передбачені законодавством.

Аналіз регуляторних впливів (АРВ) в Україні та країнах Центральної Азії. Процедури АРВ найбільш повно відображають підходи аналізу політики до підготовки й ухваленню державних рішень. Під АРВ зазвичай розуміється *ex-ante* аналіз наслідків пропонованого органами влади регулювання та/або *ex-post* аналіз чинного регулювання. АРВ *ex-ante* передбачає визначення проблем, що спричиняють ініціювання нових регуляторних норм, визначення цілей регулювання, порівняння кількох варіантів вирішення проблема включно і з варіантом статус-кво (із застосуванням, як правило, аналізу вигід і витрат для визначенні ефективності варіантів) та винесення рекомендації щодо доцільності регулювання. *Ex-post* АРВ передбачає оцінку результативності та ефективності дії регуляторної норми на підставі аналізу даних моніторингу виконання норми (по визначеному на етапі *ex-ante* колу індикаторів) та ухвалення рішення щодо продовження або скасування дії норми.

АРВ впроваджено більше ніж у 90 країнах світу, зокрема, у всіх країнах з високим рівнем доходу – членах ОЕСР. В Україні початок впровадження АРВ можна віднести до 1998р., у Киргизії – 2004р. У Таджикистані, як зазначалося вище, подібна практика відсутня, проте досить багатий досвід нагромаджено в Республіці Казахстан (РК), де це було започатковано ще у 1998р. У всіх трьох

зазначених країнах останніми роками (2014-2016рр.) відбулася масштабна реорганізація правил проведення АРВ в рамках адміністративних реформ¹⁵³.

В Україні спеціальними повноваженнями щодо АРВ наділена Державна регуляторна служба, в Казахстані та Киргизії – міністерства економіки. Найбільш істотні відмінності між унормованими в країнах процедурами проведення АРВ наступні: 1) В центрально-азійських країнах передбачено аналіз всіх законопроектів, що містять регуляторні норми стосовно підприємництва, тоді як в Україні – тільки тих, що ініційовані урядом; законопроекти, ініційовані народними депутатами, не підпадають під вимоги процедур АРВ через відсутність такої вимоги в Законі про Регламент Верховної Ради України. 2) В Україні передбачені АРВ як *ex-ante*, так і *ex-post* (останнє – за Методикою відстеження результативності регуляторного акта), тоді як в Киргизії моніторинг результатів дії регуляторних норм хоч і передбачено, проте законодавчо не визначені процедури розгляду результатів моніторингу, а в Казахстані аналіз *ex-post* взагалі не передбачений. Спільними недоліками для всіх трьох країн є слабкість аналізу передбачуваної ефективності регуляторних норм, поверховий аналіз відхилених альтернативних варіантів, переоцінка сумарних позитивних ефектів від впровадження норм, що відображає інтереси їх ініціаторів (лобістів) і недооцінка негативних наслідків.

Проте всі три країни займають доволі пристойні місця в новому дослідженні Світового Банку «Глобальні індикатори з регуляторного врядування» (*Global Indicators of Regulatory Governance*) за 2016 р.¹⁵⁴, де Україна з показником 5.2 (із максимально можливих 6 балів) займає 27-30 місця серед 187 представлених країн світу, Киргизія – 42-44 місця (показник 4.8), Казахстан – 45-48 місця (показник 4.6)¹⁵⁵. Це засвідчує наявність певного прогресу у впровадженні процедур аналізу політики в зазначених країнах протягом останніх 20 років.

¹⁵³ В Україні АРВ унормовано Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003р. та Постановою Кабміну «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта» від 11.03.2004р. (з урахуванням масштабних змін, внесених Постановою Кабміну від 16.12.2015р.); у РК – «Підприємницьким кодексом Республіки Казахстан» від 29.10.2015р. та Наказом Міністра національної економіки Республіки Казахстан «Про затвердження Правил проведення і використання аналізу регуляторного впливу регуляторних інструментів» від 30.2015р.; у КР – Законом Киргизької Республіки «Про нормативні правові акти Киргизької Республіки» від 20.07.2009р. та Постановою Уряду КР «Про затвердження Методики проведення аналізу регулятивного впливу нормативних правових актів на діяльність суб'єктів підприємництва» від 30.09.2014р.

¹⁵⁴ The World Bank. Global Indicators of Regulatory Governance. - <http://rulemaking.worldbank.org/>

¹⁵⁵ У зазначеному дослідженні 16 країн, серед них США, Канада, Велика Британія, ЄС (у цілому) отримали максимальний бал 6.0, Німеччина має такий саме результат як і Україна – 5.2, Росія з балом 4.0 займає 55-64 місця, а Китай з балом 2.0 – 91-94 місця.

Формат взаємодії 16+1: Китай плюс країни Центральної та Східної Європи. Підсумок перших п'яти років співпраці

Сергій Кошовий, головний спеціаліст

відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Китайська Народна Республіка (КНР), нарівні з США, ЄС та іншими впливовими гравцями, належить до вузького кола світових центрів, від політики яких залежить не лише баланс сил в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), а і формування нового світового порядку. Світова криза 2008-2009рр. розширила передумови для збільшення ваги Китаю, економічне зростання і амбіційні геополітичні проекти якого переконливо свідчать про необхідність для України вироблення всеохоплюючого підходу до розширення співробітництва з цією державою та просування національних інтересів за її підтримки.

Посилення уваги КНР до висхідних європейських країн.

КНР продовжує здійснювати кроки у напрямку створення умов для прогнозованого довготривалого власного зростання та розвитку на шляху перетворення Китаю на світового важковаговика¹⁵⁶. Це прагнення може мати значний успіх, оскільки офіційний Пекін володіє наявним фінансовим, промисловим, інтелектуальним, людським ресурсом, який в умовах пост-фінансової світової кризи та зниження темпів зростання світової економіки формує можливості та надає свободу маневру в умовах, що склалися.

У цьому зв'язку, на наш погляд, перспективним є аналіз відносин КНР з країнами Центральної та Східної Європи (ЦСЕ) у форматі «16+1», регіону, якому китайська сторона в останні роки приділяє значну увагу, все більше перетворюючись на геополітично важливого актора для нього. Співпраця між Китаєм і країнами ЦСЕ є важливою складовою досить великого і дієвого механізму співпраці КНР – ЄС.

Одним із шляхів розширення співробітництва України і Китаю може стати участь України у форматі існуючого співробітництва КНР із країнами Центральної і Східної Європи «16+1» з огляду на приналежність України до цього регіону та її статусу асоційованого члена ЄС.

¹⁵⁶ Неповна сформованість та певною мірою невизначеність азійського вектору зовнішньої політики в силу формування нової адміністрації Білого дому та намір Д.Трампа вийти з ініціативи Транстихоокеанського партнерства створюють сприятливі умови для подальшого закріплення лідируючих позицій КНР в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. – Advice for the 45th U.S. President: Opinions from Across the Pacific. –

http://asiasociety.org/files/AdviceforPres_fullreport_online_sml.pdf.

Глобальна фінансова криза зумовила появу як нових викликів, так і нових можливостей економічної взаємодії між КНР та ЦСЄ. Нині є загальновизнаним, що КНР та ЦСЄ мають величезний потенціал для подальшого розвитку взаємодії в різних сферах.

У цьому контексті в українському науковому просторі посилюється інтерес до вивчення досвіду формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії КНР щодо держав ЦСЄ. Між тим, можемо констатувати, що в Україні досліджень стосовно взаємодії Китаю і країн ЦСЄ у форматі «16+1» небагато. Цьому напрямку не приділяється достатньо уваги.

Кількість досліджень та експертних оцінок фахівців з країн ЦСЄ щодо співпраці з Китаєм у форматі «16+1» нараховує десятки видань¹⁵⁷ і увага з боку дослідників продовжує зростати. У цих працях докладно і ґрунтовно аналізувалися різні часові етапи, особливості становлення та розвиток відносин між ними. У публікаціях китайських експертів надано оцінки щодо перспектив співпраці з країнами регіону ЦСЄ.

Водночас існує певний дефіцит робіт, які б ґрунтувалися на системному підході до аналізу еволюції відносин Китаю та ЦСЄ, розглядали її під кутом зору взаємодії і взаємної зумовленості багатьох складників їх функціонування: політичних, інституційних, економічних, дипломатичних, гуманітарних.

Пропонована публікація є складовою комплексного осмислення концепції взаємодії КНР з країнами ЦСЄ у форматі «16+1»¹⁵⁸ та співпраці у рамках ініціативи керівництва КНР «поясу та шляху» в українському науковому просторі¹⁵⁹. **Метою** статті є аналіз співробітництва КНР та країн ЦСЄ, а також можливостей і перспектив приєднання України до цього міжнародного механізму.

Нові ініціативи китайського керівництва. 7 вересня 2013р. Голова КНР Сі Цзіньпін, виступаючи в Астані (Казахстан), оприлюднив ідею створення проекту «Економічний пояс Шовкового шляху» (ЕпШШ) як нової форми

¹⁵⁷ Див. зокрема: Kaczmarek M. The New Silk Road: a versatile instrument in China's policy. // OSW. Centre for Eastern Studies, 2015. – <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-02-10/new-silk-road-a-versatile-instrument-chinas-policy>; Jakóbski J. China's foreign direct investments within the '16+1' cooperation formula: strategy, institutions, results. // OSW. Centre for Eastern Studies, 2015. – <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-12-03/chinas-foreign-direct-investments-within-161-cooperation>, де також можна знайти багато посилань на інші дослідження.

¹⁵⁸ Зокрема: Кошовий С. З Китаєм не розминутися... Чи буде затребуваний потенціал України в економічному поясі Великого шовкового шляху? // Віче, 2015, №13. – <http://www.viche.info/journal/4797/>.

¹⁵⁹ Слід вказати на певну активізацію останнім часом досліджуваної проблематики, після проведення у листопаді 2016р. Ризького Саміту глав урядів у форматі «16+1».

поглиблення відносин і співробітництва Китаю з країнами Євразії. Ця ініціатива спрямована на створення системи співробітництва Китаю з цілою низкою держав континенту та вирішення актуальних геоекономічних і геополітичних завдань КНР¹⁶⁰.

Досі в експертному середовищі немає єдиної думки щодо того, куди варто відносити ЕпШШ – до сфери економічного співробітництва (геоекономіки), геополітики, дипломатичної активності, альтернативної концепції міжнародного світоустрою, або ж це взагалі міжнародна складова частина спроби комплексного відродження китайської нації у форматі «китайської мрії», яка має стратегічну перспективу реалізації до 100-річчя проголошення КНР до 2049р.

Геоекономіка. За десятиліття здійснення реформ та бурхливого зростання економічних показників економічна і політична потужність КНР значно посилилася. Логіка економічного розвитку потребує нових ресурсів, яких не вистачає всередині Китаю, нових ринків збуту для вироблених у країні товарів, збільшення обсягів та географії торгівлі, зменшення залежності від інших світових центрів.

Упродовж багатьох років Пекін активно інвестує в найрізноманітніші проекти за кордоном, пов'язані із забезпеченням потреб власної економіки. Ініціатива ЕпШШ разом з ініціативою «Морський Шовковий шлях XXI ст.» (оприлюднена 3 жовтня 2013р.) нині класифікуються як «Один пояс – один шлях» і, на нашу думку, є спробою китайського керівництва системно підійти до шляху зовнішньоекономічного поступу на зарубіжних ринках, поєднати в єдину програму розвиток інфраструктури в державах-партнерах, торгівлю з ними та китайські інвестиції за кордоном. Доцільно розглядати ці ініціативи як важливий етап на шляху активного пошуку Китаєм нової моделі міжрегіонального (трансрегіонального) співробітництва.

Геополітика. Для забезпечення власного стабільного економічного розвитку Китаю необхідне мирне, стабільне і передбачуване оточення. Згідно з позицією Пекіну політична стабільність держав-партнерів гарантує необхідні можливості для розширення торговельно-економічного співробітництва.

Політична стабільність на просторі вздовж ЕпШШ необхідна Китаю тому, що дестабілізація (воєнні дії, збройні конфлікти, активність радикальних рухів у вигляді тероризму, громадські заворушення) розглядається не тільки як руйнування планів лідерів КНР, а й як загроза власній китайській території. Китай досягнув вражаючих результатів протягом останніх десятиріч лише завдяки мирній зовнішній ситуації. Саме тому офіційний Пекін вважає власне сприяння державам-партнерам у розвитку не лише економічним, а й

¹⁶⁰ Очікується, що Пекін проведе масштабний іміджевий захід у 2017р. (ймовірно навесні) у зв'язку з п'ятиріччям проголошення ініціативи «Один пояс – один шлях» за участю глав держав десятків країн, розташованих вздовж Нового Шовкового шляху.

політичним завданням, здійснюючи перехід від політики невтручання до політики залучення.

Для захисту власних інтересів за межами національного простору Китаю, на думку керівництва країни, необхідно відігравати стабілізуючу роль у внутрішній політиці держав, що його оточують. Крім того, з погляду Пекіну, у світі існують сили, які прагнуть стримувати зростання економічної потуги і впливу Китаю задля збереження власної гегемонії. При цьому США та їхні союзники (передусім Японія) є провідними економічними партнерами Китаю, а двостороння китайсько-американська (так само, як китайсько-японська) торговельно-економічна взаємодія постійно посилюється.

З огляду на те, що сфера економічних інтересів Китаю розширюється, активно збільшується кількість встановлених партнерських відносин КНР з новими країнами, поглиблюється співпраця з традиційними партнерами, удосконалюється багатосторонній формат міждержавних відносин – усе це дозволяє Китаю реалізовувати власні інтереси в межах конкретних регіонів.

Дипломатична активність. Відправною точкою для розвитку дипломатичних відносин Китаю з державами та регіонами є забезпечення внутрішніх потреб КНР у межах здійснення «чотирьох модернізацій», «політики реформ і відкритості» в умовах проголошеного економічного курсу «нової нормальності». Відповідно дипломатія має сприяти курсу на раціональне забезпечення задоволення внутрішніх потреб розвитку КНР, а також обслуговувати принципи та інтереси Китаю. У цьому, на думку Пекіну, мають брати найактивнішу участь як сусідні, так і віддалені географічно країни у спосіб їх залучення до «великого економічного кола». На це й спрямована Ініціатива Голови КНР «Один пояс – один шлях».

Поряд з активізацією зовнішньополітичної діяльності КНР на глобальному рівні простежується інтенсифікація її участі в різноманітних регіональних форумах. Нині Китай із двостороннього рівня взаємодії активно переходить до багатостороннього (ШОС, БРІКС, Форум «КНР-ЄС», співробітництво КНР з країнами ЦСЄ у форматі «16+1», міжрегіональний форум «Зустрічі Європа-Азія» (АСЕМ), Форум китайсько-арабського співробітництва «КНР і Рада співробітництва арабських країн Перської затоки», Форум Китаю та спільноти країн Латинської Америки і Карибського басейну «CELAC+Китай», Форум «Китай і острівні держави Тихого океану», Форум китайської і африканської взаємодії «FOCAC» тощо). Це є характерною рисою китайської дипломатії у різних регіонах світу і має на меті забезпечити Китаю фактичне лідерство в глобальних масштабах. Існує велика ймовірність, що всі ці формати вже у найближчій перспективі будуть трактуватися не як самостійний процес, а, перш за все, як механізм інкорпорований в китайську стратегію «поясу і шляху».

З березня 2015р. вказана Ініціатива перетворилася на офіційну концепцію Китаю «Один пояс – один шлях», яка складається з двох основних частин: сухопутного «Економічного поясу Шовкового шляху» і «Морського Шовкового

шляху XXI ст.» і потенційно передбачає участь не менше 60 країн Євразійського континенту¹⁶¹. У результаті вони мають перетворити весь континент на високоінтегровану зону розвитку.

Крім цього, наратив розбудови Шовкового шляху внесено до Плану реалізації XIII п'ятирічки соціально-економічного розвитку КНР (2016-2020рр.), а відповідні показники узгоджені з етапами втілення концепції.

У 2015р. Китай інвестував \$15 млрд. у реалізацію проектів НШШ, натомість обсяги вже оголошених інвестиційних проектів в межах реалізації Ініціативи станом на червень 2016р. сягнули \$75,9. Упродовж трьох років 56% всіх закордонних китайських інвестицій були спрямовані саме в країни, які беруть участь у проекті, що красномовно свідчить про увагу китайського керівництва до реалізації цієї ініціативи. За даними китайських урядовців, кількість країн, які підписали меморандуми про «стикування» національних стратегій з планами «поясу і шляху», на сьогодні нараховує 30 держав (однак, повного переліку у відкритому доступі не існує).

У зв'язку з цим Україні також важливо вибудовувати власний порядок денний, передусім орієнтуючись на власні економічні інтереси, об'єктивно оцінюючи можливості й отримуючи користь від інтеграційних механізмів, які перебувають на стадії формування.

Характеристика ініціативи. Зазначена ініціатива міцно посіла одне з провідних місць у нинішньому внутрішньому і міжнародному порядку денному КНР. Внутрішніми завданнями ініціативи «Один пояс – один шлях» для Китаю є:

- знаходження нових джерел економічного зростання китайської економіки на тлі сповільнення темпів економічного поступу країни;
- перенесення за межі країни або закриття підприємств сталеливарної та цементної індустрії в силу їх зовнішньої кількості;
- пошук можливостей подальшого розвитку інших індустрій, у яких Китай досягнув значного прогресу (ядерна енергетика та будівництво сучасних залізничних сполучень з використанням китайського технологічного досвіду і його поширення за кордоном);
- збільшення частки власної продукції з високою доданою вартістю у товарному експорті;
- можливість перетворення китайського юаня на світову валюту, перехід до здійснення інвестиційної діяльності та операцій з міжнародної торгівлі у національній валюті;

¹⁶¹ One belt, one road' initiative will define China's role as a world leader. – <http://www.scmp.com/comment/insight-opinion/article/1753773/one-belt-one-road-initiative-will-define-chinas-role-world>.

- удосконалення конвертації та застосування накопичених значних валютних резервів КНР, які сягнули \$4 трлн.;
- утримання на сталому рівні та збільшення обсягів внутрішніх вантажних залізничних перевезень;
- вирішення нагальних екологічних проблем;
- впровадження комплексного підходу до вирішення питання перенаселення.

Зони вільної торгівлі. Проект Нового Шовкового шляху (НШШ) покликаний створити сприятливі умови для торгівлі, усунути інвестиційні та торговельні бар'єри, зокрема, шляхом створення зон вільної торгівлі (ЗВТ) з країнами, розташованими вздовж НШШ. Наразі Китай підписав 14 угод про вільну торгівлю, що охоплюють 22 країни та території, зокрема з Швейцарією, Республікою Корея, Австралією, Новою Зеландією, АСЕАН та іншими. Керівництво Китаю розглядає можливість інтегрувати проект НШШ у більш масштабну ініціативу зі створення Азіатсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі.

Першою на пострадянському просторі країною, яка досягла домовленостей з КНР про створення зони вільної торгівлі, стала Грузія. Дві країни у вересні 2016р. завершили переговори, які тривали лише рекордних сім місяців. 95,5% грузинської продукції (вино, мінеральна вода, сільськогосподарська продукція) і послуг потраплятимуть на китайський ринок за зазначеними домовленостями. Очікується, що угода вступить в силу з середини 2017р.

Важливим стратегічним завданням може стати укладання між Україною і КНР Угоди про вільну торгівлю. Проте, цьому має передувати ретельне вивчення цього питання фахівцями та експертами щодо всіх «за» та «проти» такої перспективи. Зрозуміло, що за умов негативного торговельного балансу Україні необхідно ретельно вивчити це питання.

Водночас, у двосторонньому програмному українсько-китайському документі, який було підписано у грудні 2013р. під назвою «Програма розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР на 2014-2018 роки», зазначено, що у рамках торговельно-економічного співробітництва передбачено «опрацювання кожною зі сторін питання доцільності запровадження режиму вільної торгівлі між Україною та КНР».

На наш погляд, вітчизняній частині українсько-китайської Комісії зі співробітництва доцільно залучити провідні наукові та аналітичні установи країни для вивчення питання створення зони вільної торгівлі між Україною та КНР, оцінити ризики та переваги й надати пропозиції Уряду держави для прийняття відповідного рішення.

Створення та розвиток формату «16 + 1». Після вступу країн ЦСЄ до ЄС у китайських експертних та владних колах сформувалося чітке розуміння того, що цей регіон є частиною Європи, а не пострадянського простору. Офіційний

Пекін відмовився від ідеологічних претензій щодо колишніх країн «соцтабору» та розпочав пошук нових можливостей для власної економіки у цьому регіоні.

У 2012р. Китаєм та країнами ЦСЄ ухвалено спільне рішення (за ініціативою китайської сторони) про започаткування формату співробітництва «16+1», яке було окреслено і представлено у виступі керівника китайського уряду «12 заходів Китаю з метою заохочення дружнього співробітництва з країнами ЦСЄ»¹⁶². Мотиви керівництва країн ЦСЄ також є суто прагматичними та визначаються економічними інтересами країн.

Такий формат взаємодії сформувався після міжнародної фінансової кризи 2008р., у найбільш критичний для економік ЦСЄ момент. Це рішення також стало наслідком усвідомлення Пекіном важливості країн ЦСЄ як складової частини об'єднаної Європи та подолання ідеологічних розбіжностей, що виникли у КНР з колишніми країнами «соцтабору». Цими кроками Китай розпочав трансформацію існуючого економічного і політичного простору, утверджуючи себе в ролі нового центру багатопольярного світу. Разом з тим, криза єврозони спонукала країни регіону ЦСЄ до пошуку нових можливостей, зокрема у співробітництві з Китаєм.

Новий формат взаємодії покликаний сприяти зростанню ефективності співробітництва КНР з Європейським Союзом. До того ж Пекін розраховує на покращення свого іміджу в Європі для подальшої економічної присутності. Китай наполегливо розвиває формат «16+1», запроваджує його інституалізацію, формує конкретну програму розвитку, в рамках якої створено спеціальну кредитну лінію.

Геоелектронічний складник. Китайські дослідники класифікують регіон країн ЦСЄ як «нові стратегічні ворота», які мають перетворитися на «логістичні центри» й «електронічні коридори» для подальшого розширення «поясу і шляху» у напрямку «старої» Західної Європи, яка, власне, і є метою та кінцевою точкою шляху. Деякі з країн ЦСЄ готові конкурувати за можливість стати країною-транзитером у межах проекту НШШ. Регіональними пріоритетами є Польща¹⁶³, Греція (насамперед, порт Пірей)¹⁶⁴, балканські країни, «Китайський залізничний експрес» тощо.

¹⁶² China's Twelve Measures for Promoting Friendly Cooperation with Central and Eastern European Countries // Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2012. – http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/.

¹⁶³ Уже традиційно польські дослідники приділяють належну увагу аналізу практичного досвіду реалізації співпраці як у двосторонньому форматі, так і на платформі «16+1». Див.: Szczudlik J. Prospects for China-CEE Relations in the 16+1 Format // Bulletin PISM, No. 76 (926), November 2016.

¹⁶⁴ КНР розглядає Грецію в якості найбільш успішної ініціативи зовнішньої торгівлі. Розвиток портової інфраструктури Пірея тісно пов'язано з планами залізничного сполучення з Центральною Європою. – <http://carnegietsinghua.org/2015/05/12/>.

Принциповим є те, що жодна країна ЦСЄ не є винятково важливою для китайської сторони. Останнім часом у фокусі уваги постає Чеська Республіка¹⁶⁵, яка у 2014р. перезапустила свої відносини з КНР, суттєво наростивши кількість і якість проектів з китайськими партнерами¹⁶⁶. У чеських планах – перетворитися на потужний транспортний хаб і привабливу країну для китайських інвесторів.

Також у 2014р. Китай підписав угоду про будівництво великої вугільної електростанції в Румунії з обсягом інвестицій близько \$1 млрд. Крім цього, Китай інвестує в гідроенергетичний сектор Албанії, Чорногорії та Боснії і Герцеговини, вітроенергетику Македонії, Сербії та Хорватії.

У листопаді 2015 р. Румунія і Китай підписали меморандум про наміри щодо співробітництва за проектом будівництва енергоблоків № 3, 4 АЕС «Чернавода». Це не лише найважливіший результат за історію двосторонніх відносин за останні 25 років, а й найбільший на сьогодні проект співпраці між КНР і країнами Центральної та Східної Європи.

Фінансовий складник. На початку 2016р. розпочав роботу Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ). Створення цієї фінансової інституції варто розцінювати як вихід КНР на світову фінансову арену у якості провідного гравця інституційного рівня¹⁶⁷. До складу країн-засновниць АБІІ з регіону ЦСЄ увійшла лише Польща. Вивчала свою перспективу участі у новій міжнародній фінансовій установі й Угорщина, проте рішення поки що не ухвалено. Китайські експерти на наукових заходах задають питання – чому Україна не бажає скористатися можливостями цього банку. Проте з'ясувати позицію українських урядовців з цього питання неможливо.

Урядом КНР встановлено спеціальну багатомільярдну кредитну лінію, частина якої спрямована на пільгове кредитування інфраструктурних проектів, а також високих та нових технологій і «зеленої» економіки. Проектні заявки подаються до Національного банку розвитку Китаю, Експортно-імпортного банку Китаю,

¹⁶⁵ Rezkova A. Visegrad: Chinese investments in Czech Republic – a new gateway to Europe or just a shopping spree? – <http://www.amo.cz/en/visegrad-chinese-investments-in-czech-republic-a-new-gateway-to-europe-or-just-a-shopping-sprees-2/>.

¹⁶⁶ Документ про стратегічне партнерство між Чеською Республікою (ЧР) і КНР підписано у березні 2016р. під час першого в історії дипломатичних відносин візиту Голови КНР до ЧР. Посилюється присутність фінансових установ Китаю в Чехії. Так, у 2015р. було відкрито регіональне представництво Банку Китаю.

¹⁶⁷ Порівняно з Азійським банком розвитку (АБР), який у 2016р. затвердив 115 проектів, АБІІ затвердив поки лише 6 проектів, п'ять з яких буде співфінансовано із Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР). Крім цього, на розгляді керівництва АБІІ перебувають 8 бізнес-пропозицій, п'ять з яких також можуть бути співфінансованими з провідними фінансовими установами світу.

Промислово-торговельного банку Китаю, Будівельного банку Китаю, Банку Китаю та China CITIC Bank¹⁶⁸.

Інституційна складова. Наслідком процесу інституалізації формату «16+1» стали:

- створення постійного секретаріату при МЗС КНР на чолі із заступником китайського зовнішньополітичного відомства;
- заснування постійного секретаріату для заохочення інвестицій у Варшаві (2014р.);
- створення мережі аналітичних центрів як координаційний механізм для інтелектуальної платформи обмінів думками (2015р.);
- започаткування секретаріату з питань транспорту та логістики у Ризі (2016р.);
- проведення регулярних зустрічей національних координаторів, кількох сформованих асоціацій та галузевих організацій.

Триває узгодження країн-координаторів за новими напрямками співпраці (наприклад, співробітництво в аграрній сфері координується Болгарією, у галузі інфраструктури – Сербією, енергетичні проекти опікуватимуться Румунією, співпраця в освітянській сфері – Литвою, в туристичній сфері – Угорщиною, фінансовій – Чехією).

Транспортно-інфраструктурна складова. КНР активно створює транспортно-логістичну систему, орієнтовану на розвиток євразійських логістичних (наземних та повітряних) шляхів, започаткувавши низку транспортних маршрутів з метою спрощення своєї комунікації з ЄС (Ченду-Лодзь, Сучжоу-Варшава, Чженчжоу-Гамбург, Чунцін-Дуйсбург, Іу-Мадрид та інші) в межах розбудови «поясу і шляху», яка є більш широким наративом політики «відкритості Заходу».

Територією країн Центральної та Східної Європи проходять шляхи залізничного і морського сполучення (три напрями: з грецьких портів через країни Південної Європи та Балкан; через Польщу; через країни Балтії), які розглядаються владою КНР як альтернативний шлях морському сполученню для доставки вантажів з Китаю споживачам Європи. Якщо у 2011р. маршрутом Китай – ЄС здійснило рух 12 пар потягів, то у 2015р. їх кількість зросла до 400 пар.

¹⁶⁸ У контексті розвитку економічного співробітництва, КНР здійснює активні заходи з посилення своєї економічної присутності в ЦСЄ. З цією метою уряд КНР 7 листопада 2016р. заснував спеціальну холдингову компанію Sino-CEEF з капіталом у €10 млрд. для розвитку співробітництва з китайськими партнерами у ЦСЄ. Насамперед, передбачається інвестування проектів щодо вдосконалення інфраструктури регіону, а також розвитку високотехнологічних галузей виробництва та індустрії масового споживання. З китайської сторони основним інвестором Sino-CEEF є банк Industrial and Commercial Bank of China. – http://www.gov.cn/xinwen/2016-11/07/content_5129612.htm.

Станом на грудень 2016р. прямими регулярними залізничними сполученнями були поєднані такі міста Європи з китайськими муніципалітетами: Сучжоу-Варшава, Ляньюньган-Роттердам, Ченду-Лодзь, Чунцін-Дуйсбург, Іу-Мадрид, Чженчжоу-Гамбург, Тяньцзінь-Пекін-Мінськ. Загалом, 16 китайських міст мають регулярне сполучення з європейськими містами, зокрема серед них вже названий Чунцін, Ухань, Сіань та інші. Символічним стало прибуття першого вантажного потягу з китайського міста Іу (провінція Чжецзян) в латвійську столицю 5 листопада 2016р. під час проведення саміту, який поєднав КНР з Латвією по маршруту КНР-РФ-Латвія.

Варто зауважити, що зазначені сполучення цілком узгоджуються з розгалуженою Транс'європейською транспортною мережею (*Trans-European Transport Network, TEN-T*), яка була затверджена Європейською комісією. Китай саме через Білорусь¹⁶⁹, Росію й Казахстан проклав маршрути для своїх контейнерних поїздів на європейські ринки (Польща, Чехія, країни Балтії) і далі — до Західної Європи. З червня 2016р. цей маршрут, за оцінками китайських експертів, вважається провідним, його було названо «*China Railway Express*» та внесено в план розбудови на тринадцяту п'ятирічку КНР.

На сьогодні Польща має налагоджені транспортні залізничні маршрути в Азію через Білорусь, РФ та Казахстан. Місто Лодзь прагне перетворитися на один із центрів транзитного коридору «поясу і шляху» у напрямі Західної Європи. Водночас керівництво польських портів Гданськ, Гдиня, Щецин, Свіноуйське робить кроки щодо практичної участі в нарощуванні транзитного потенціалу, у тому числі із залученням вантажів з Китаю. Також є сподівання здійснити модернізацію власної портової інфраструктури за кошти китайських інвесторів¹⁷⁰.

Китайські компанії вже беруть участь у тендерах щодо розбудови інфраструктурних проектів (будівництво доріг, мостів, електростанцій). Ведуться переговори стосовно укрупнення портів Копер (Словенія) та Бар (Чорногорія) на узбережжі Адріатичного моря. КНР також інвестує в модернізацію морського порту Клайпеда (Литва) на східному узбережжі Балтійського моря. Інші учасники теж зацікавлені в модернізації власної портової інфраструктури, зокрема Хорватія (шість головних портів), Латвія

¹⁶⁹ Розвиток білоруської транспортної мережі у контексті трансконтинентальних перевезень цілком відповідає китайським інтересам щодо розширення торгівлі з ЄС. На сьогодні, згідно з даними Білоруської залізниці, 3-5 потягів з контейнерами проходять щодоби у напрямку європейських ринків з товарами китайських виробників. За прогнозами до 2020р. білоруська сторона може потроїти обсяг перевезень з КНР в Європу. Може йтися про 500 тис. контейнерів на рік. У цьому зв'язку, цілком логічним виглядає прагнення китайських транспортних компаній відкрити логістичний центр у м.Брест на західному кордоні Білорусі.

¹⁷⁰ China and Poland to sign 'One Belt, One Road' cooperation agreement. Global Times. — <http://www.globaltimes.cn/content/927483.shtml>.

(порти Рига, Вентспіс, Лієпая), Болгарія (порти Варна, Бургас)¹⁷¹, Румунія (порт Констанца).

Зрозуміло, що китайська сторона розпочне свою балтійсько-адриатично-чорноморську ініціативу з проектів у Латвії. Саме Латвії відведено важливу роль Координуючого секретаріату у сфері логістики і транспорту та країни-координатора транспортної галузі в межах формату співпраці «16+1».

Торговельно-інвестиційна складова. У 2015р. обсяг торгівлі між Китаєм і країнами ЦСЄ сягнув \$56,2 млрд., зберігаючи тенденцію до зростання товарообігу (за дев'ять місяців 2016р. товарообіг сягнув \$43 млрд., зростання склало 4%, порівняно з попереднім роком). На сьогодні ця величина майже співставна з товарообігом КНР з РФ, який навпаки має тенденцію до зменшення.

Існуюче інвестиційне співробітництво між КНР та ЦСЄ перебуває на помірному рівні та має тенденцію до зростання, цьому також має сприяти створений інвестиційний фонд. Серед країн регіону найбільшої уваги зі сторони китайських інвесторів за останні 15 років надано: Угорщині (\$2 млрд.), Румунії (\$741 млн.), Польщі (\$462 млн.), Болгарії (\$222 млн.).

У 2015р. загальний обсяг інвестицій КНР у ЦСЄ сягнув \$5 млрд. Згідно з результатами Берлінського центру китайських досліджень «Меркатор», частка китайських інвестицій в регіон складає 8%¹⁷² від загальноєвропейських. Інвестиції з країн ЦСЄ в китайську економіку оцінюються на рівні \$1,2 млрд.¹⁷³.

Таким чином, **Китай наполегливо розвиває формат «16+1», формує конкретну програму розвитку. Пекін і надалі використовуватиме формат «16+1» для поглиблення своєї політичної та економічної присутності в ЦСЄ.**

Позиція країн ЦСЄ. Нині більшість зовнішньополітичних стратегій держав ЦСЄ також орієнтовані на посилення зовнішньоекономічної діяльності та торгівлі з КНР, що вже має свою історію.

Заслугує на увагу угорський підхід до прагматичної економічної дипломатії, яка зорієнтована на досягнення амбітних цілей. Зокрема, з 2010р. було запропоновано програму «Відкриття на Схід» («*Eastern Opening*») з метою перетворення Угорщини на європейський майданчик для представників

¹⁷¹ CEEC-China Secretariat on Logistics Cooperation Information Platform. – <http://www.ceec-china-logistics.org/en/countries/>.

¹⁷² Hanemann T., Huotari M. Chinese FDI in Europe and Germany. Preparing for a New Era of Chinese Capital. – <http://rhg.com/wp-content/uploads/2015/06/>.

¹⁷³ '16+1' mechanism opens up new chapter of China-CEE cooperation. – http://www.chinadaily.com.cn/world/2016liattendsSCOCCEEC/2016-11/07/content_27301134.htm.

бізнес-спільноти країн Сходу. Подібна практика посиленої уваги до стратегічності та планової роботи відомств притаманна й іншим країнам ЦСЄ.

Так, зокрема, у березні 2012р. Рада міністрів Польщі ухвалила Пріоритети зовнішньої політики на 2012-2016рр. (*Polish Foreign Policy Priorities 2012-2016*), одну з перших багаторічних зовнішньополітичних стратегій. Чільне місце в ній відведено співпраці з Китайською Народною Республікою. На щорічній основі розробляється документ «Орієнтири зовнішньої політики» (*The annual Polish Foreign Policy Guidelines*), спрямований на координацію міжнародної співпраці в системі різних польських відомств і міністерств.

Тотожним шляхом у напрямі формування середньострокових програмних документів, в який значна увага приділяється співпраці з Китаєм, йдуть і інші країни ЦСЄ. Так, на початку нинішнього десятиліття Словацька Республіка підготувала стратегію зовнішньої політики до 2015р. (*Medium-Term Foreign Policy Strategy of the Slovak Republic until 2015*). Також щороку готується публічний документ «Напрями зовнішньої та європейської політики» (*Slovak Foreign and European Policy Agenda*).

Влітку 2015р. Чеською Республікою було затверджено нову Концепцію зовнішньої політики Чеської Республіки (*Concept of the Czech Republic's Foreign Policy*), в якій відображаються новітні реалії та зовнішньополітичні пріоритети. МЗС Чехії також щороку формує орієнтири на основі цілей і стратегічного бачення та відповідно до згаданої Концепції.

Перспективи формату «16+1». Як зазначалося, у листопаді 2016р. у Ризі відбувся П'ятий саміт 16 країн ЦСЄ та Китаю, який засвідчив успішний розвиток цього міжнародного проекту. Пекін й надалі використовуватиме формат «16+1» для поглиблення своєї економічної та політичної присутності в ЦСЄ у відповідності до Ризької декларації. Метою саміту було продовження сприяння формуванню порядку денного співробітництва між КНР і країнами Центральної та Східної Європи у найближчій перспективі.

Зрозуміло, що буде продовжено реалізацію плана-стратегії на 5 років (до 2020р.) та Сучжоуських керівних принципів із налагодження співпраці між КНР і країнами ЦСЄ¹⁷⁴ і Середньострокового порядку денного співробітництва між Китаєм та країнами ЦСЄ¹⁷⁵.

Зусилля також буде направлено на виконання завдань зі збільшення товарообігу з країнами ЄС, маючи за мету до 2020р. збільшити цей показник до рівня \$1 трлн., Китай запропонував країнам ЦСЄ інвестиційні інфраструктурні проекти щодо розбудови мережі портів трьох морів

¹⁷⁴ The Suzhou Guidelines for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries. – <http://www.mfa.gov.cn/web/zyxw/t1317977.shtml>.

¹⁷⁵ Medium-term Plan for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries. – <http://www.mfa.gov.cn/web/zyxw/t1317976.shtml>.

(Балтійського, Чорного, Адріатичного) та внутрішніх транспортних річкових магістралей.

За підсумками зустрічі глав урядів КНР та ЦСЄ схвалено «Ризьку декларацію»¹⁷⁶, в якій знайшли відображення подальші перспективи існуючого формату взаємодії сторін економічного характеру.

Очевидним є прагнення продовжити докладання зусиль сторін до формування нових шляхів інвестування та розширення фінансової співпраці. Головна роль, як і раніше, відводиться найбільшому комерційному банку КНР – Торговельно-промисловий банк Китаю (ICBC), фінансову підтримку також будуть надавати Державний банк розвитку Китаю (CDB) та інша державна фінансова установа – Ексімбанк Китаю (The Export-Import Bank of China).

Досвід сусідньої Білорусі¹⁷⁷, де китайці виступили інвесторами створення індустріального парку «Великий Камінь», доводить, що увага інвесторів з КНР також може бути зосереджена на співпраці у створенні технопарків, обміні технологіями та їх спільній розробці, формуванні спільних виробництв та виробничо-логістичних центрів Китаю у безпосередній близькості до ринків збуту, переміщенні надлишкових потужностей китайських підприємств у країни, які знаходяться уздовж Нового Шовкового шляху. Обсяг інвестицій у китайський проект у Білорусі заявлений на рівні \$2 млрд. з можливістю подвоєння. При цьому інвестиції з боку РБ складатимуть \$500 млн. Будівництво першочергової інфраструктури індустріального парку має завершитися у 2017р.

За багатьма параметрами і низкою паралелей можна констатувати у форматі «16+1» використання тотожних механізмів і осучасненого формату колишньої Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), яка існувала у 1949-1991рр. Існує одна, але суттєва відмінність: хоча центр прийняття і координації стратегічних рішень перемістився до Пекіну, участь у форматі «16+1» з боку країн ЦСЄ є абсолютно добровільною, а рішення щодо суверенних державних інтересів ухвалюються урядами країн ЦСЄ. До того ж формат «16+1» є вільним від політико-безпекових обмежень, на відміну від РЕВ, за якою завжди проглядався Варшавський договір.

Безперечно, функціонування формату за участю 17 країн не може не мати певних ускладнень. Перші результати реалізації нового формату виявили певні проблеми:

¹⁷⁶ Riga declaration. – <http://news.xinhuanet.com/world/2016-11/06/>.

¹⁷⁷ Посиленню уваги з боку китайського керівництва до Білорусі сприяють обміни регулярними візитами на найвищому рівні, які за останні два роки сформували потужний імпульс для прискорення китайсько-білоруського співробітництва. Від вересня 2016р. сторони встановили відносини на рівні «довірливе всеосяжне стратегічне партнерство». Відносини такого рівня партнерства втілюються у поточну практику взаємодії між сторонами, яка має економічне підґрунтя.

- значна неоднорідність економік країн регіону;
- уповільнення темпів економічного зростання низки країн регіону;
- нормативно-юридичні труднощі, пов'язані із законодавством ЄС;
- недостатня кваліфікація китайських компаній;
- асиметрія економічних потреб сторін;
- зміцнення протекціонізму у торгівлі;
- посилення контролю з боку центрального уряду КНР щодо великих зарубіжних інвестиційних проектів;
- уповільнення китайської економіки. Це є проблемою як для кожної країни існуючого формату взаємодії, так і для всієї світової економіки з огляду на важливість збереження сталого розвитку та продовження зростання КНР для решти світу;
- підвищення економічної конкуренції на регіональному та глобальному рівнях;
- певна неготовність окремих країн ЦСЄ до посилення співпраці з Китаєм.

Є певні проблеми з координуванням політики країн ЦСЄ щодо КНР. Це, можливо, пов'язано з відсутністю визнаного лідера серед країн ЦСЄ. На таку роль пропонувала себе Польща, але частина країн регіону з цим не погодилася, натомість було погоджено рівність відносин.

Питання координування зосереджено на торгівлі та інвестиціях, але не на політиці. Проте, посилення взаєморозуміння залишається чи не найважливішою метою. Через це особлива увага приділяється тому, аби формат «16+1» не конфліктував зі взаєминами Китаю з ЄС, загалом, та провідними країнами Європи, зокрема. Водночас, існує певна критика зазначеного формату з боку «старих» країн ЄС, передусім Німеччини¹⁷⁸.

Разом з тим КНР наголошує, що співробітництво у форматі «16+1» доповнює білатеральні відносини кожної з країн ЦСЄ та підсилює стратегічне партнерство Китаю і ЄС, що закріплено у плані дій «Китай – ЄС 2020», та сприяє двостороннім відносинам. Адже КНР та ЄС поєднують ініціативу китайського «поясу і шляху» з планом розвитку ЄС, співпраці у форматі «16+1» з планом співробітництва КНР-ЄС.

Подальший розвиток формату «16+1» залежатиме від ситуації в євроні та розвитку відносин ЄС і КНР. На думку китайських аналітиків, формат «16+1» є найперспективнішим для реалізації проекту «поясу і шляху» та для здійснення великих інфраструктурних проектів у Європі. Китайською стороною запропоновано європейським партнерам перейти до більш конкретного співробітництва і створити з цією метою спеціальну платформу взаємодії.

¹⁷⁸ Godehardt N. No End of History A Chinese Alternative Concept of International Order? – http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/.

Пропонується укладати угоди на місцевому рівні, розширювати співробітництво на рівні середнього та малого бізнесу.

У цьому аспекті формат «16+1» безпосередньо стосується України¹⁷⁹, якій варто приєднатися до китайської ініціативи як європейській країні, асоційованій з Європейським Союзом. Китай не мав жодних застережень щодо Угоди про асоціацію України з ЄС, неодноразово декларував своє сприйняття України як «важливої країни в Європі» та наголошував на важливості приєднання України до нового Шовкового шляху. До того ж рівень розвитку країн ЦСЄ значно ближчий до українського порівняно з економікою «старої» Європи.

З огляду на розвиненість експортно-імпортних зв'язків між Китаєм та країнами Європи і значне зменшення обсягів співробітництва України з Росією, цей напрям є особливо пріоритетним з погляду торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва.

На наше переконання, для КНР Україна цікава з погляду існуючих транспортних магістралей: у сфері міжнародних комбінованих, контейнерних перевезень та необхідність пошуку інших ефективних, прагматичних, економічно вмотивованих логістичних рішень.

Водночас, перешкодами на шляху цих проектів можуть стати як українська неповороткість, так і існуюча гостра конкуренція на ринку міжнародних трансконтинентальних перевезень у напрямку з Китаю на європейські ринки, так і на зворотньому шляху.

Для цього Україна має здійснити повноцінний економічний «розворот» до Азії і Китаю зокрема та використати механізми, які Китай напрацьовує з нашими сусідами.

¹⁷⁹ 13 липня 2016р. у Комітеті ВРУ у закордонних справах за рекомендацією Керівника депутатської групи ВРУ з міжпарламентських зв'язків з КНР розглянули питання щодо необхідності приєднання України до проекту «Новий економічний пояс – Великий шовковий шлях» та формату співпраці КНР з країнами ЦСЄ «16+1». За результатами комітетського засідання було прийнято рішення створити урядово-парламентську робочу групу, до складу якої повинні ввійти представники профільних міністерств, ЦОВВ та народні депутати України. Протягом липня-серпня робоча група мала детально опрацювати механізм та план дій щодо приєднання України до проекту «Новий економічний пояс – Великий шовковий шлях» та формату співпраці КНР з країнами ЦСЄ «16+1». У вересні того ж року робоча група мала ініціювати комітетські та парламентські слухання, за результатами яких мала бути створена «Дорожня карта» та прийнято рішення на найвищому офіційному рівні. Про конкретні результати стосовно вище вказаних, значущих напрямків для української держави з метою подальшої розбудови українсько-китайських зв'язків, інформації немає.

Висновки. Підсумовуючи дослідження проблем, пов'язаних із практичними кроками співробітництва КНР з країнами ЦСЄ у форматі «16+1», за підсумками п'яти років взаємодії, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на наступних основних висновках.

1. Співробітництво Китаю з країнами ЦСЄ у форматі «16+1» є довгостроковою стратегією з відповідною програмою дій, що вже закріплена у низці політичних документів. Зростання китайської економіки, незважаючи на спорадичні (наявні та приховані) кризи, триватиме в умовах «нової нормальності». Роль і вага Китаю у світі загалом та у взаєминах з Європою посилюватиметься. Зростатиме і вплив Китаю на країни ЦСЄ.

2. Україна має високий рівень відносин стратегічного партнерства з Китаєм, який наразі не реалізується на практиці. На сучасному етапі розвиток українсько-китайських взаємин гальмується зокрема й через те, що Китай усе ще вважає Україну частиною пострадянського простору (попри власні декларації щодо «європейськості» України).

3. Країни ЦСЄ прагнуть скористатися значними інвестиційними та економічними можливостями Китаю. Утім, поки що торговельно-економічне співробітництво цих країн з КНР перебуває на початковому етапі. Наразі показовим є постійне зростання обсягів китайського експорту високотехнологічної продукції до країн ЦСЄ.

4. Україна має багато спільного з країнами ЦСЄ, а після підписання Угоди про асоціацію з ЄС має всі підстави посилити свою взаємодію з цими країнами, використовуючи різні формати («Вишеградська четвірка + 1», трикутник «Україна – Польща – Литва», ОЧЕС та ін.). Проте саме приєднання **України до формату «16+1» та перетворення його на «17+1» має суттєві переваги як з погляду активізації взаємодії з Китаєм, так і щодо реалізації європейського вектора свого розвитку.** Процес приєднання України до формату «16+1» доцільно поєднати з впровадженням зони вільної торгівлі з ЄС.

5. На жаль, поки в Україні розмірковують над можливістю приєднання до формату «16+1», наш сусід, Білорусь, здійснює в цьому напрямку реальні кроки. Є всі підстави вважати, що у 2017 р. формат таки перетвориться на «17+1», але без України, проте з Республікою Білорусь.

6. Нині формується спільний підхід країн ЦСЄ до питань співробітництва з Китаєм. Але це тільки початок процесу, тому є як можливості для коригування підходів, так і простір для дипломатичного маневру, що є вкрай важливим для України. Передбачене широке коло заходів щодо активізації взаємодії сторін створює додаткові можливості для України в питаннях реалізації інфраструктурних проєктів, транспортного сполучення, модернізації підприємств, фінансових розрахунків, торгівлі.

7. Головною перешкодою на шляху збільшення обсягів китайських інвестицій до країн ЦСЄ є наявна в цих країнах нормативно-правова система (переважно законодавство ЄС). Таким чином, у форматі «17+1» для України виникають додаткові можливості щодо спільних з країнами ЦСЄ зусиль задля вирішення питань регламентації функціонування зони вільної торгівлі України з ЄС.

8. Важливість людських стосунків та культурних зв'язків під час встановлення ділових контактів, характерна як для України, так і для країн ЦСЄ, повністю збігається з китайськими підходами та суттєво відрізняється від західної корпоративної культури. Це значною мірою сприяє взаємній довірі та співпраці.

9. Польща, як найбільший економічний партнер КНР у ЦСЄ, є водночас як прикладом для України, так і помічником у пошуку Україною результативного та ефективного використання формату «17+1».

10. Про завершеність мозаїчного полотна співпраці Китаю з країнами Центральної та Східної Європи можна говорити лише після приєднання України до існуючого формату взаємодії. Відновлення активного українсько-китайського діалогу у форматі «17+1» назавжди закриє питання геополітичної приналежності України та значно посилить суб'єктність Української держави в сучасних міжнародних умовах.

Завдання державної політики підтримки розвитку малого та середнього підприємництва в Україні

Дмитро Ляпін,

Старший науковий співробітник

Національного інституту стратегічних досліджень

Розвиток країни значною мірою ґрунтується на спроможності національного бізнесу як витримувати конкурентну боротьбу на внутрішньому і зовнішньому ринках, так і включення у міжнародні інтеграційні мережі. Особливо це важливо для малого та середнього підприємництва, і саме його спроможність використовувати вигоди і нейтралізувати ризики сучасних економічних викликів може, водночас, слугувати критерієм конкурентоспроможності економіки країни в цілому.

Слід визнати, що сприятливе середовище для малого і середнього бізнесу в Україні лише формується, безпосередньо малі та середні підприємства мають обмежений доступ до фінансових ресурсів, слабо залучені до міжнародного бізнесу. Це потребує змістовних заходів державної економічної політики, на чому й зосереджується увага у цій роботі.

Засади і стан виконання державної політики розвитку малого і середнього підприємництва. Насамперед, занадто, що термін «мале і середнє підприємництво» (МСП) в Україні, як і у розвинутих країнах світу, є усталеним терміном, і означає сектор суб'єктів господарювання (переважно приватної форми власності), який об'єднує суб'єктів мікро-, малого- і середнього підприємництва.

Цей підхід застосовується у розвинутих країнах світу (і також використано в Україні) для визначення сектору суб'єктів господарювання, які не є суб'єктами великого бізнесу. Його було реалізовано після приєднання більшості країн до Угод СОТ, за якими пряма державна підтримка бізнесу не є дозволеною, проте в рамках національних політик дозволено здійснювати політику, спрямовану на стимулювання розвитку сектору малого і середнього бізнесу в цілому.

Не зважаючи на єдність агрегату МСП, кожна зі складових, яка до нього входить – відповідно суб'єкти мікро-, малого- і середнього підприємництва – має власні характерні риси і особливості, які мають бути визначені і конкретизовані у рамках відповідної державної політики задля забезпечення її ефективності.

В Україні засади державної політики щодо розвитку малого і середнього підприємництва визначено Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012р.

Основні проблеми цього законодавчого акту пов'язані з відсутністю у Законі кількісно визначеної цілі (цілей) державної політики (яка має бути вимірювана задля визначення результативності) та відсутністю уточнення інструментів державної політики, що спеціалізовані для суб'єктів мікро-, малого- і середнього підприємництва.

Іншим базовим Законом, що визначає державну політику щодо МСП в Україні, є Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» від 21 грудня 2000р. Логіка розробки цього закону наприкінці 90-х років мала забезпечити загальнодержавний (національний) підхід до завдання розвитку малого підприємництва, на відміну від вузько-відомчого підходу, який мав місце на той час.

Це завдання не було досягнуто, і фінансування Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні відбувалось за залишковим принципом і мало найбільший обсяг у 20 млн. грн., що приблизно дорівнювало по 10 грн. на 1-го суб'єкта малого бізнесу (для порівняння – обсяг лише програми *Horizon 2020* в ЄС для сектору МСП складає €80 млрд. на 7 років¹⁸⁰ (2014-2020), або більше €500 на 1-го суб'єкта МСП на рік¹⁸¹).

З 2013 року щорічні заходи Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні Кабінетом Міністрів не затверджувались, хоча це прямо вимагається законодавством України. Відсутність у 2013-2014рр. заходів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні не мало видимого впливу на статистичні показники, і свідчить про те, що наявність чи відсутність Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва не справляє ніякого відчутного впливу на сектор малого підприємництва в Україні.

Об'єкт регулювання (або об'єкт впливу) державної політики щодо МСП – це суб'єкти мікро-, малого- і середнього підприємництва. Визначення (класифікація) суб'єктів МСП з 2012р. у статті 55 Господарського кодексу України практично повністю відповідає єдиній класифікації, що застосовується в ЄС (Україна використовує 2 показники (кількість працюючих та річний обсяг реалізації) проти 3-х в ЄС (в ЄС ще використовується показник – річний баланс суб'єкта)).

Не зважаючи на ці законодавчі норми Господарського кодексу України, на практиці фахівці місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування часто не можуть правильно визначити класифікацію суб'єктів малого та середнього підприємництва. За цього інструменти державного регулювання діяльності малого бізнесу, які у рамках конкретних поточних

¹⁸⁰ Електронний ресурс: HORIZON 2020. The EU Framework Programme for Research and Innovation. – <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/>.

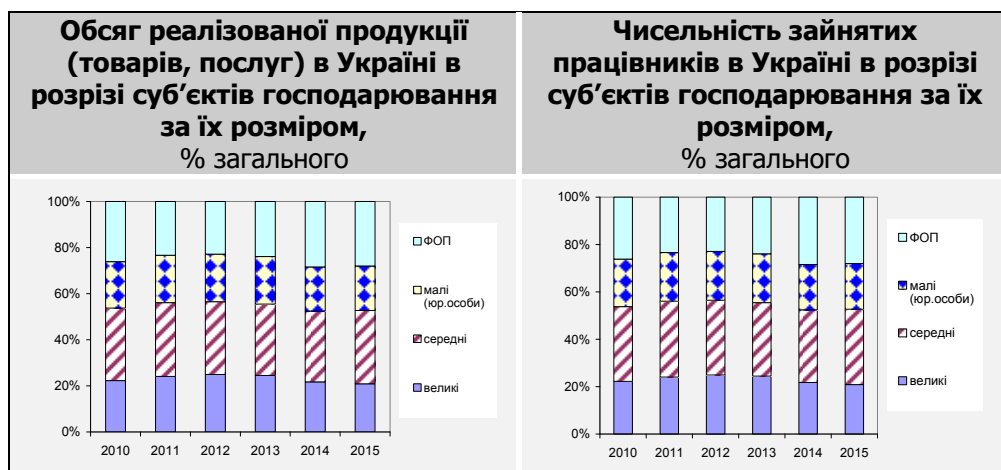
¹⁸¹ Annual report on European SMEs 2014/2015, SMEs start hiring again – European Commission, 2015. P.166.

регулювань визначаються в системі державного управління, апріорі не можуть бути ефективними, а державне регулювання у своїй абсолютній більшості стає обтяжливим та витратним.

Все це дозволяє стверджувати, що **хоча спеціалізована державна політика щодо МСП в Україні формально є наявною, проте в реальній площині вона реалізується не належним чином, не справляє ніякого відчутного впливу на стан сектору МСП, і тому можна констатувати фактичну відсутність державної політики щодо МСП в Україні.**

Окремі свідчення стану розвитку МПС та податкових надходжень. На підставі аналізу офіційної інформації Державної служби статистики України слід визнати, що за основними відсотковими значеннями макроекономічних показників стан сектору МСП в Україні значною мірою відповідає показникам ЄС стосовно МСП.

Так, МСП в Україні забезпечують робочими місцями понад 75% працюючих у секторі бізнесу (крім фінансового сектору) та близько 60% обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) (діаграми «*Обсяг реалізованої продукції...*» та «*Чисельність зайнятих працівників...*»). МСП, за даними Державної служби статистики України, складають 99,8% від загальної кількості суб'єктів господарювання. За даними Державної фіскальної служби України, МСП в Україні з 2008р. стабільно забезпечують сплату понад 70% податків і зборів до Зведеного бюджету України, у т.ч. податку на додану вартість¹⁸².

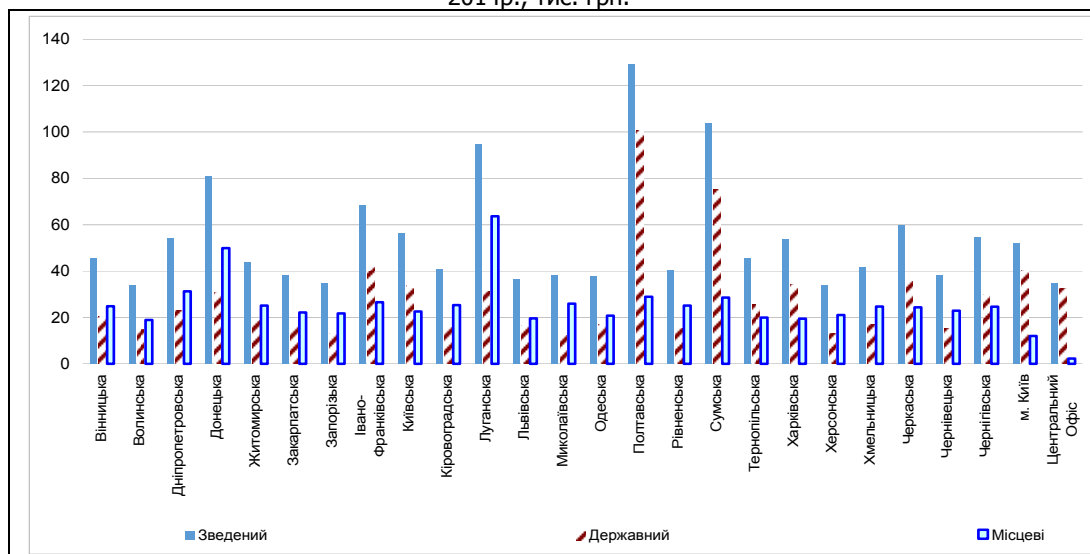

¹⁸² В цій статті, якщо не вказано інше, використані офіційні дані Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>) та Державної фіскальної служби України (<http://sfs.gov.ua/>).

Статистичні показники ілюструють природно різний вклад складових агрегату МСП до відповідних макроекономічних показників. Так, суб'єкти малого підприємництва – фізичні-особи підприємці (ФОП) забезпечують лише близько 5% від обсягу реалізації продукції (товарів, послуг) в Україні, проте їх вклад у забезпечення зайнятості становить понад 25%. Цей факт повністю відповідає положенню, що **суб'єкти мікро- підприємництва** в першу чергу виконують **функцію створення робочих місць** (або так звана «альтернативна зайнятість»), проте їх економічне значення є другорядним.

Важливим для уточнення значимості МСП є порівняння географічного розподілу податкових надходжень з розрахунку на 1 суб'єкта господарювання платника податків (МСП юридичної особи чи ФОП). У випадку України такий розподіл має принципово відмінний характер (діаграми «Надходження до бюджетів ... від юридичних осіб...» та «Надходження до бюджетів ... від ФОП...»).

Надходження до бюджетів різних рівнів від юридичних осіб (МСП та Центральний офіс) на 1-го зайнятого, 2014р., тис. грн.

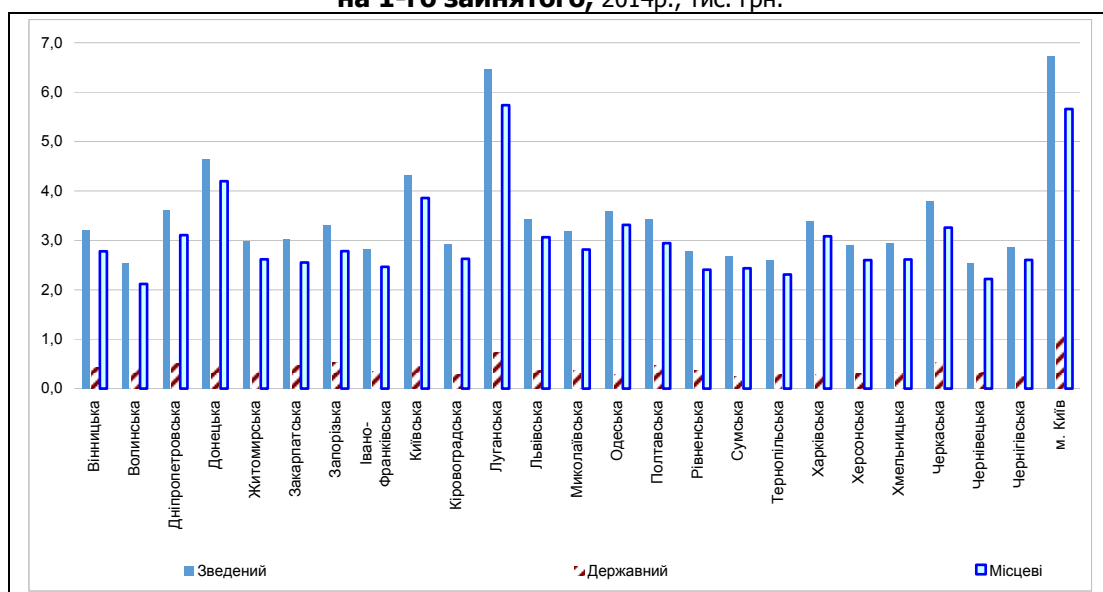

Стосовно **податкових надходжень слід зробити наступні висновки.** *Щодо юридичних осіб. По-перше*, 1 зайнятий у великих платників податків (центрального офісу) забезпечує надходження до бюджетів менше, ніж в середньому по Україні. Це може свідчити про суттєво менше податкове навантаження на 1 зайнятого у великих платників податків, ніж у суб'єктів малого бізнесу юридичних осіб. *По-друге*, різниця у податкових надходженнях на 1 зайнятого по областях України є суттєво відмінною і коливається від 33,9 тис. грн. у Волинській області до 129,4 тис. грн. у Полтавській області (тобто різниця складає близько 4 разів). *По-третє*, відсутня кореляція між областю – донором бюджету (чи отримувачем дотацій) та розміром податкового навантаження на 1 зайнятого. І навіть навпаки. Івано-

Франківська та Сумська область знаходяться серед лідерів по сплаті податків до бюджетів з 1 зайнятого.

Щодо ФОП. В середньому 1 зайнятий у ФОП сплачує до бюджетів значно меншу суму, ніж 1 зайнятий у юридичних осіб (у середньому менше від 10 до 20 разів). Проте різниця між максимальними і мінімальними значеннями по областях значна менша, ніж для юридичних осіб, і наближується до середньої. Певною особливістю є високі значення сплачених податків з 1 зайнятого до бюджетів у Луганській і Донецькій областях у 2014р.

**Надходження до бюджетів різних рівнів від ФОП
на 1-го зайнятого, 2014р., тис. грн.**

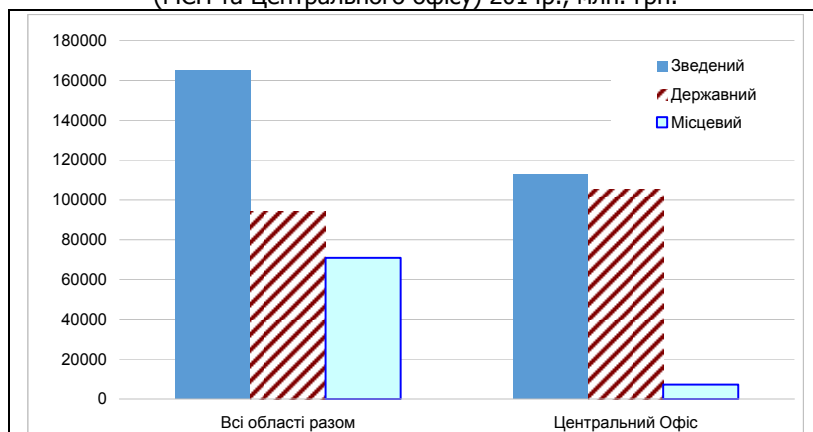
Поряд з цим, помітними є також відмінності у надходженнях від ФОП для місцевих бюджетів (діаграми «Надходження до бюджетів від юридичних осіб» та «Надходження до бюджетів від ФОП»).

Суттєво менші податкові надходження від 1 зайнятого у ФОП (коефіцієнт «чисельність зайнятих / кількість зареєстрованих ФОП» за 2014р. дорівнює 1,26), з одного боку, пояснюється суттєво меншим економічним значенням ФОП відносно юридичних осіб, а з іншого – пояснює наявну мотивацію більш жорсткого державного регулювання ФОП. Проте це також демонструє й необхідність однозначного визначення цілей відповідної державної політики (щодо малого підприємництва).

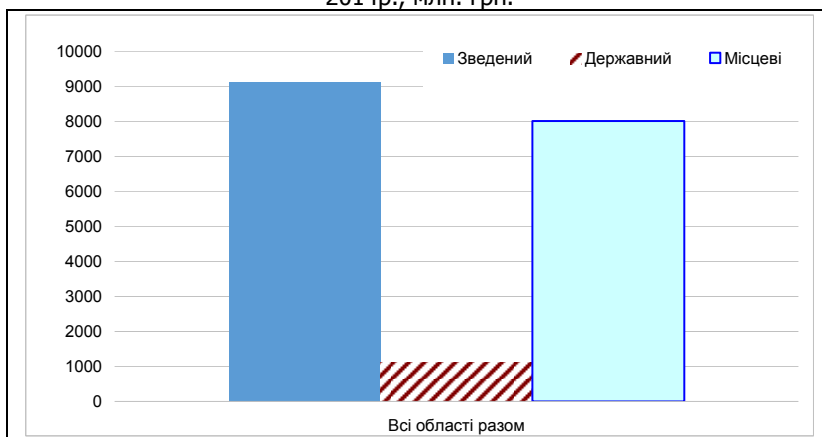
Якщо стояти на позиції, що всі суб'єкти (великий бізнес, середній, малий та ФОП) мають суто економічне значення, то аргументовано виглядає позиція, що податкові платежі з розрахунку на 1 зайнятого мають бути близькі між собою для різних суб'єктів. І це умовно можна вважати «позицією політики А».

На відміну від цієї позиції А є інша позиція, за якої ФОП розглядаються як соціальні суб'єкти, які створюють робочі місця і поглинають надлишки робочої сили на ринку. Цю позицію умовно можна вважати «позицією політики В».

Надходження до бюджетів від юридичних осіб
(МСП та Центрального офісу) 2014р., млн. грн.

Надходження до бюджетів від ФОП,
2014р., млн. грн.

Позиції політики А та В – є різнополюсними. Одна виключає іншу. Поясненням такого взаємовиключення може слугувати той факт, що загальне законодавче поле в Україні складається з близько 200 тис. документів, і суттєва кількість неособистих зобов'язувальних нормативно-правових актів стосується регулювання господарської діяльності МСП (сумарно декількох тисяч документів).

Вимагати від середньостатистичного громадянина (який і є середньостатистичним ФОП) хоча б знання всіх цих документів – неможливо, і тому однакові регуляторні вимоги для юридичних осіб і для ФОП – природно

призводять до істотного збільшення ризику порушення правил державного регулювання ФОП-ми. Тому для ФОП мають застосовуватись різні режими спрощення регуляторного поля (першим кроком в Україні було запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності у 1998р.).

Чи можна уявити ситуацію, за якої ФОП мають однаково виконувати ті ж самі правила, що й загальна частка суб'єктів господарювання – юридичних осіб? Безумовно. Проте за цього слід розраховувати на значно меншу кількість ФОП і, відповідно, на суттєво меншу частку робочих місць.

Якщо економіка країни має можливості для створення необхідної кількості робочих місць на суб'єктах – юридичних особах, то такий підхід («позиція політики А») має право на існування. Якщо ж економіка країни не може забезпечити необхідну кількість робочих місць лише у юридичних осіб, то «позиція політики В» стає такою, що відповідає актуальним потребам суспільства і має стати відповідною державною політикою.

Можна стверджувати, що для України на сьогодні «позиція політики А» не є реалістичною, і незначне економічне значення ФОП, і менше податкове навантаження на 1 зайнятого у ФОП – є своєрідною «платою» за соціальне значення ФОП, та швидке й дешеве створення ними необхідної кількості робочих місць.

Така ситуація може змінюватись, проте сучасні тренди розвитку (революція у альтернативній енергетиці, розвиток комп'ютерних технологій, роботизація і суттєве проникнення сучасних комунікаційних технологій) – визначають подальшу атомізацію продуктивних сил та вивільнення значної кількості низькокваліфікованої робочої сили у найближчому майбутньому. Поглиначем цієї низько-кваліфікованої робочої сили може виступити малий бізнес (мікро-бізнес) і, зокрема, ФОП. Проте це можливо лише за умови, що середньостатистичний низькокваліфікований працівник зможе виконувати належні державні регуляції у необхідному обсязі.

МСП України в європейському контексті. Ще одним з показників стану розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є показник кількості суб'єктів господарювання на 1000 населення. В Україні на початок 2016р., за даними Державної служби статистики, показник кількості суб'єктів господарювання на 1000 населення дорівнював 46,1. Для порівняння: середній європейський показник, за даними Евростату за 2015р., складає 45 суб'єктів на 1000 населення, і коливається від 5-6 до 90. В ЄС за 2015р. до сектору МСП належало 99 із кожних 100 бізнесів, сектор МСП забезпечував роботою двох працівників з кожних трьох у секторі бізнесу й генерував 58 центів з кожного євро доданої вартості, а в абсолютних показниках сектор МСП у державах-членах ЄС надавав роботу 88,8 млн. осіб та генерував €3,6 трлн. доданої вартості (таблиця «*Частки мікро-, малих, середніх і великих суб'єктів...*»).

Основна відмінність у відсоткових показниках (діаграма «Відмінність основних показників Україна-ЄС»¹⁸³) полягає у меншому впливі великого бізнесу в Україні (відносна різниця з показниками ЄС становить -6 процентних пунктів (п.п.) по обсягу реалізації та -12 п.п. по чисельності зайнятих та більшому впливі середнього бізнесу в Україні (відносна різниця з показниками ЄС становить +21 п.п. по обсягу реалізації та +15 п.п. по чисельності зайнятих). Суб'єкти малого бізнесу в Україні демонструють абсолютно такі ж самі відносні показники, як і в ЄС, а суб'єкти мікро-бізнесу в Україні показують суттєво менше значення показника обсягу реалізації (-14%).

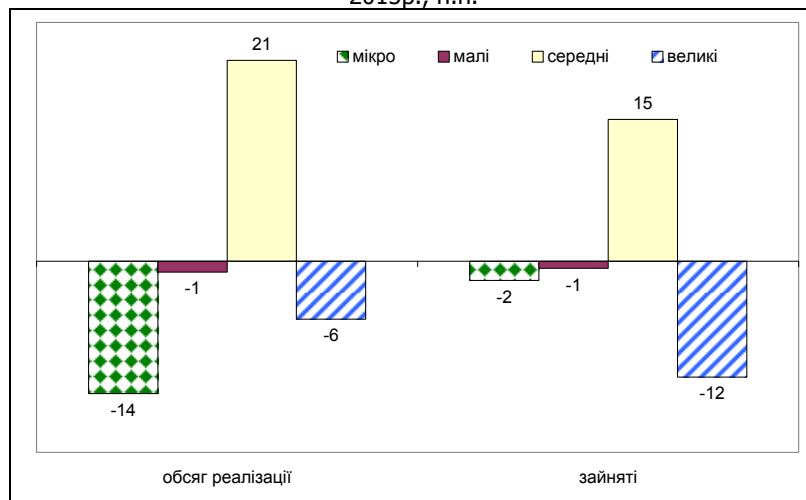
**Частки мікро-, малих, середніх і великих суб'єктів
у забезпеченні зайнятості та доданої вартості у ЄС-28**

2015р., % загального

	Додана вартість	Зайнятих
мікро	21	30
малі	18	20
середні	18	17
великі	43	33

Відмінність основних показників Україна-ЄС,

2015р., п.п.

Це в цілому дозволяє зробити висновок, що сектор МСП в Україні у відносних показниках в цілому відповідає аналогічним показникам розвитку МСП в ЄС, і сектор МСП в Україні, так само як і в ЄС, становить основу національної економіки. Ілюстрацією цього висновку може слугувати гіпотетичний приклад, за якого відсутність суб'єктів великого бізнесу на сьогодні в Україні буде

¹⁸³ SME recovery continues... ANNUAL REPORT ON EUROPEAN SMEs. – <http://blogs.ec.europa.eu/promotingenterprise/annual-report-on-european-smes/>.

відчутною, але не катастрофічною (з позиції кількості зайнятих та податкових надходжень до бюджетів), проте гіпотетичний приклад відсутності в Україні малого та мікро-бізнесу (ФОП) – стане для країни крахом.

При цьому сектор середнього бізнесу в Україні відіграє значно більшу роль, ніж в ЄС, а сектор великого бізнесу – суттєво меншу роль, ніж в ЄС. При цьому можна стверджувати, що головна проблема мікро- та малого- бізнесу в Україні полягає у значній «бідності» сектору.

Причинами цього в Україні, в першу чергу, слід вважати кланово-олігархічний суспільний устрій, який, *з одного боку*, дозволяє великому бізнесу «ховатись за спину» середнього бізнесу, а *з іншого* – суттєво збільшує непродуктивні видатки мікро-бізнесу як такого, який на рівні окремої одиниці не може захистити себе від адміністративного тиску.

Другий висновок полягає у тому, що для малого підприємництва (не лише в Україні) не виконується правило Парето «80/20», і значна частка бюджетних надходжень формується чисельним за кількістю малим бізнесом. За офіційними даними, у переважній кількості територіальних одиниць України понад половини місцевого бюджету формується за рахунок малого підприємництва.

Третій важливий висновок – основна різниця між Україною та ЄС в частині розвитку МСП, яка вимагає нагального вирішення – це низька капіталізація сектору МСП в Україні порівняно з країнами ЄС і, водночас, непропорційно великі витрати МСП в Україні на виконання обов'язкових державних регулювань.

Проблеми, що заважають розвитку МСП в Україні, і напрямки їх вирішення. Переважно визначення проблем, що заважають розвитку МСП в Україні, відбувається шляхом опитування суб'єктів малого та мікро-підприємництва. При цьому природно ускладнюється процес визначення причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад, за результатами опитувань МСП останнього часу, основною проблемою визначається «війна з Росією». Це дозволяє зробити логічне припущення, що якби війни з РФ не було, то малому бізнесу в Україні не було б на що скаржитись. Проте цей висновок є хибним. Можна стверджувати, що малий бізнес в Україні знаходиться у суттєво гірших умовах, ніж малий бізнес навіть у «небагатих» країнах ЄС. Своєю чергою, це можна продемонструвати тим фактом, що малий бізнес в Україні неодноразово групувався для публічного відстоювання власних інтересів перед органами державної влади шляхом проведення масових публічних акцій громадської непокори (останні – проти обов'язкового запровадження РРО у 2015р.).

Тому визначення проблем, що заважають МСП, має відбуватись, *з одного боку*, з позиції визначення причинно-наслідкових зв'язків і визначення першоджерел проблем, та їх похідних, а *з іншого* – має відбуватись з позиції реалістичності вирішення проблем.

Позиція реалістичності призводить до необхідності визнати, що найближчими роками фінансова підтримка розвитку малого підприємництва з державного бюджету України не буде реалізована. Пояснення: дієва (результативна) державна фінансова підтримка розвитку малого підприємництва має корелюватись з розміром сектору малого підприємництва (за даними Державної служби статистики України, кількість суб'єктів малого підприємництва в Україні у 2015р. складала 1958385 одиниць, з них юридичних осіб – 327814 одиниць) та з часткою його вкладу до бюджетів (за даними ДФС, у 2015р. малий і основна частка середнього бізнесу забезпечили податкових надходжень до Зведеного бюджету України в обсязі 230,2 млрд. грн.). Розмір державних програм у 20-100 млн. грн. на рік в Україні не є таким, що відповідає значенню та розміру сектору МСП. Розглядати донорські програми сприяння розвитку МСП як такі, що реалізують державну політику в Україні – не є правильним з багатьох точок зору, проте цей аналіз виходить за рамки даної роботи.

Будь яка державна програма підтримки розвитку малого бізнесу крім мінімально необхідного розміру (тобто свого мінімального масштабу впливу) також не має спотворювати ринок шляхом, наприклад, пропозиції надання безоплатних послуг, які за інших обставин в конкурентних умовах надавалися іншими суб'єктами малого бізнесу по формулі B2B. І це положення також на сьогодні не є таким, що визначено у рамках державної політики.

Наявні декларації державної політики на практиці часто нівелюються реальними кроками окремих державних інституцій. Так, наприклад, по банківському сектору України з середини 2016р. суттєво зросла вартість розрахунково-касового обслуговування для фізичних осіб підприємців (по ряду державних АКБ – в яких державна політика щодо МСП може бути реалізована на практиці – вартість розрахунково-касового обслуговування була збільшена до 6 тис. грн. на рік). Можна вважати, що це серед іншого стало наслідком суттєвого скорочення конкуренції у банківському секторі.

Обов'язок ФОП здійснювати щонайменше фіксовані внески ЕСВ на 2016р. мінімально становив біля 3800 грн. на рік і не залежить від результатів господарської діяльності ФОПів (наприклад, «спрощенців» III групи). Тобто плата для ФОП за лише наявність на ринку (ЕСВ та банківське обслуговування) на 2016р. складала біля 10 тис. грн., і на 2017р. буде очікувано сумарно збільшена (після двократного збільшення розміру мінімальної заробітної плати) приблизно до 20 тис. грн. Це є своєрідною «платою за статус ФОП» (і не включає жодних витрат, що необхідні для провадження господарської діяльності – витрати на звітування, виконання обов'язкових вимог тощо).

Проте слід відмітити, що ця плата за знаходження на ринку для ФОП корелюється з розміром річного доходу за параметром мінімальної заробітної плати – що є вкрай важливим для частки мікро- підприємництва «бізнес проти бідності». Слід зазначити, що саме цей прошарок малого бізнесу є схильним використовувати інструмент акцій громадської непокори, тому рішення

в рамках державної політики, які збільшують витрати для простого знаходження на ринку, мають бути супроводжені необхідними розрахунками витрат для відповідної категорії суб'єктів малого бізнесу та запропоновані можливі компенсаторні інструменти (для прикладу з двократним збільшенням мінімальної заробітної плати таким компенсатором могло б бути рішення фіксації розміру ЕСВ на попередньому рівні для частки малого бізнесу «бізнес проти бідності»).

За будь-яких міркувань цей приклад показує необхідність належного застосування інструменту кількісного обрахунку вартості регулювання для малого бізнесу, що в ЄС з 2008р. є обов'язковим для застосування в діяльності органів державного управління і має назву SME-testi вимагається нормами «Акту малого бізнесу – Спочатку думай про малих». В Україні цей інструмент адаптовано до практичних потреб і «вписано» до норм державної регуляторної політики, інструмент отримав назву М-Тест (тест малого бізнесу)¹⁸⁴.

Вирішення проблем, що заважають розвитку малого бізнесу, мають своїм результатом досягти сприятливого бізнес-клімату. Формування сприятливого бізнес-клімату (і, відповідно, сприятливою державною політикою розвитку малого підприємництва) може вважатися така державна політика (політика центрального рівня та місцевого рівня), за якої у всього сектору малого бізнесу або у абсолютної більшості суб'єктів малого бізнесу – є відчуття «справедливості» цієї політики і відсутня мотивація до участі у масштабних публічних акціях громадської непокори.

За реалістичності оцінки, що фінансова підтримка розвитку малого підприємництва з державного бюджету України найближчими роками не буде активною і не буде відповідати вимогам необхідного масштабу, та розуміння істотного рівня витрат малого бізнесу на виконання вимог обов'язкових державних регуляцій – основним результативним та **ефективним напрямком державної політики розвитку малого підприємництва вбачається дерегуляція**. Індикатором політики дерегуляції має бути зменшення витрат малого бізнесу на виконання вимог обов'язкових державних регуляцій.

Надбудовчі рівні державної політики щодо сприяння розвитку малого бізнесу (сприяння інноваціям, експортним спроможностям тощо) – мають визначатись та конкретизуватись лише після того, як позитивно реалізовано перший рівень державної політики щодо досягнення у середовищі малого бізнесу (як найбільш масштабній частці середовища бізнесу) відчуття «справедливості» державної політики. Поясненням цього слугує той факт, що навіть у розвинутих економіках світу (в яких малий бізнес за останні

¹⁸⁴ Його положення регламентовано оновленою редакцією Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта» №308 від 11.03.2004р.

десятиріччя не організовував акції громадської непокори) частка суб'єктів малого бізнесу, що здійснюють інноваційну діяльність та експортні операції – не становить абсолютної більшості. Природа діяльності малого бізнесу – це діяльність на локальних ринках в сталому форматі забезпечення середнього рівня доходу (альтернативного до доходу в рамках найманої праці).

Правила державного регулювання діяльності малого бізнесу мають базуватись на розумінні того, що їх має виконувати середньостатична людина з середньостатистичним рівнем базової освіти. Це вимагає таких інструментів державної політики, які стимулюють громадян спробувати свої сили у малому бізнесі і надають повторний шанс для тих, хто збанкрутував (саме ці положення й становлять основу 10 базових принципів державної політики в «Акті малого бізнесу» ЄС).

Рекомендації. Певна наближеність структури МСП в Україні до відповідної структури ЄС вказує, що за поліпшення системи державного управління у частині підтримки розвитку бізнесу Україна має **потенціал прискореного включення до сучасних виробничих транскордонних мереж**, що означатиме інший рівень інтеграції всього національного господарства.

Успішність та результативність державної політики розвитку малого та середнього підприємництва на сучасному її етапі має визначатися сталістю показників річного балансу кількості суб'єктів малого бізнесу, їх позитивним сприйняттям змісту державної політики та її оцінюванням з позиції «справедливості» та суттєвим зменшенням витрат на ведення бізнесу для малого підприємництва – що результативно та реалістично може бути досягнуто лише в рамках державної політики дерегуляції.

Результатом дерегуляції є якісне та стале поліпшення бізнес-клімату в Україні, його наближення до кращих практик країн ЄС. Для цього необхідним є системне виконання положень Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» щодо оцінювання вартості регулювання та альтернатив державного регулювання.

Завдання і перспективи
інвестиційно-інтеграційного розвитку України

Редактор видання *А.Пашкова*
Дизайнерський супровід *О.Шаптала*

Видавництво «Заповіт»
01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 7-а, офіс 9.
e-mail: zapovit@gmail.com